

پژوهش فقهی جامع درباره

نماز زیارت

رضا سلم آبادی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

دییاجه ۹

مقدمه ۱۱

فصل اول: کلیات و مفاهیم

معنا و مفهوم نماز ۱۵

مفهوم زیارت ۱۷

بررسی اجمالی حکم زیارت ۱۹

بررسی «قاعده تسامح در ادله سنن» ۴۰

فصل دوم: مشروعیت نماز زیارت و حکم فقهی آن

مشروعیت نماز زیارت ۵۱

حکم فقهی نماز زیارت ۶۸

اقوال فقها ۶۸

ادله مسئله ۷۶

دلیل اول: روایات ۷۶

دلیل دوم: اجماع ۸۲

نماز زیارت برای چه کسانی ۸۳

نماز زیارت معصومین <small>علیهم السلام</small>	۸۴
۱. پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>	۸۴
۲. حضرت زهرا <small>علیها السلام</small>	۸۶
۳. امام علی <small>علیه السلام</small>	۸۶
۴. ائمه بقیع <small>علیهم السلام</small>	۹۱
۵. امام حسین <small>علیه السلام</small>	۹۳
۶. کاظمین <small>علیهم السلام</small>	۱۰۱
۷. امام رضا <small>علیه السلام</small>	۱۰۳
۸. عسکریین <small>علیهم السلام</small>	۱۰۴
۹. صاحب الزمان <small>علیه السلام</small>	۱۰۵
نماز زیارت غیرمعصوم	۱۰۷

فصل سوم: کمیت و کیفیت نماز زیارت

نیت نماز زیارت	۱۱۷
کمیت نماز زیارت	۱۱۹
دو رکعت	۱۲۰
چهار رکعت	۱۳۰
شش رکعت	۱۳۸
هشت رکعت	۱۴۴
دوازده رکعت	۱۴۵
مطلق (نامحدود)	۱۴۷
کیفیت نماز زیارت	۱۵۱

فصل چهارم: زمان و مکان نماز زیارت

زمان نماز زیارت	۱۵۹
-----------------------	-----

مسئله اول: تقدیم یا تأخیر نماز زیارت	۱۵۹
مسئله دوم: همزمانی نماز زیارت با نماز واجب و نماز جماعت	۱۶۷
مسئله سوم: شمول حکم نمازهای مستحبی نسبت به نماز زیارت	۱۶۸
مسئله چهارم: جواز تأخیر نماز زیارت	۱۷۶
مکان نماز زیارت	۱۷۸
۱. مکان نماز زیارت از راه دور	۱۷۸
۲. نماز زیارت از نزدیک	۱۷۸
الف) عدم تقیید به مکان خاص	۱۷۸
ب) نماز خواندن بر قبور	۱۷۹
ج) نماز بین قبور	۱۸۲
د) نماز نزد قبور	۱۸۵
ه) نماز مقدم بر قبر امام	۱۸۶
و) نماز رو به قبور	۱۹۰
ز) بالاسر و محاذی	۱۹۳
ح) خواندن نماز زیارت بیرون حرم	۱۹۹
ط) نماز زیارت در حال راه رفتن	۱۹۹
نیابت در نماز زیارت	۲۰۲
نماز زیارت تبرعی از جانب چند نفر	۲۱۱
اهدای ثواب نماز زیارت بعد از انجام دادن آن	۲۱۲
کتابنامه	۲۱۵

دیباچه

نماز، نخستین فرع از فروع دین مقدس اسلام و عمود خیمه شریعت و معراج مؤمن است. این فریضه الهی، در تمام ابعاد زندگی بندگان، جریان دارد. ارتباط بندگان با خالق هستی، در نماز جلوه‌نمایی می‌کند؛ ارتباطی شیرین که در موقعیت‌های گوناگون، از جمله زیارت، بر حلاوت توسل به بنده‌ای از بندگان صالح خدا می‌افزاید.

گروه فقه و حقوق پژوهشکده حج و زیارت، برای آشنایی روحانیان گران‌قدر کاروان‌های حج و عمره و عتبات عالیات، تحقیق فقهی جامع درباره نماز زیارت را به فاضل ارجمند، «حجت‌الاسلام والمسلمین رضا سلم‌آبادی»، سپرد و ایشان نیز ابعاد این فرع فقهی را بررسی نمود. در پایان، ضمن تشکر و قدردانی از نویسنده محترم، توفیقات روزافزون ایشان را از خداوند متعال خواستاریم.

گروه فقه و حقوق

پژوهشکده حج و زیارت

مقدمه

نماز زیارت، به عنوان یک عمل عبادی، موضوعی فقهی تلقی می‌شود که محل ابتلای هر زائری است. بنابراین پاسخ به مسائل آن راهگشای همه زائران مؤمن خواهد بود.

سؤال اصلی درباره این موضوع که نگارنده در پی پاسخ آن است، این است که آیا نماز زیارت، مشروعیت دارد؟ البته سؤالات متعدد دیگری نیز درباره این موضوع، مطرح است؛ از جمله:

- حکم نماز زیارت از ادله متقن استفاده می‌شود یا از باب «تسامح در ادله سنن» می‌باشد؟

- نماز زیارت برای چه کسانی خوانده می‌شود؟ معصوم یا غیرمعصوم؟!

- زمان آن چه وقت است؟ قبل از زیارت یا بعد از آن؟

- مکان نماز زیارت کجاست؟

- نیت نماز زیارت چگونه است؟

- نماز زیارت چند رکعت است؟ (کمیت)

- کیفیت نماز زیارت چگونه است؟ (چه سوره‌هایی در آن خوانده می‌شود؟)

- نیابت و تطوع در نماز زیارت، چگونه است؟

این تحقیق پاسخگوی نیاز هزاران زائر مؤمنی است که همه روزه، با شور و شعور، به زیارت‌گاه‌های مذهبی مشرف می‌شوند. همچنین روحانیان محترم کاروان‌های حج، عمره، عتبات و سوریه، با مطالعه این نوشتار، می‌توانند انواع سؤالات زائران را درباره این موضوع، به‌طور کامل، پاسخگو باشند.

از آنجا که این نوشتار، نخستین تحقیق منسجم در این موضوع است، می‌تواند زمینه تتبع بیشتر را برای محققان محترم فراهم آورد. درباره پیشینه این تحقیق، می‌توان گفت، با بررسی پایگاه‌های اسلامی در اینترنت و نرم‌افزارهای علوم اسلامی، مشخص گردید هیچ کتاب یا مقاله مستقلی درباره این موضوع، نگاشته نشده یا دست‌کم به چاپ نرسیده است. اما در منابع حدیثی، در ضمن کتاب المزار، روایات فراوانی درباره این موضوع، می‌توان یافت؛ از این رو برخی از فقهای عظام نیز، به تناسب، درباره موضوع و مسائل آن، اظهار نظر فرموده‌اند.

روش و نوع این تحقیق، کتابخانه‌ای است. در این تحقیق، سعی شده است با توجه به محدوده بحث و جوانب آن، از روایات و متون فقهی استفاده شود. در طرح بحث نیز، از شیوه تحقیق «مسئله محور»، بهره گرفته شده است. بنابراین تلاش نموده‌ایم از حاشیه‌پردازی و دور شدن

از مسئله، خودداری نماییم. در بررسی هریک از مطالب نیز از روش نقد و استدلال، استفاده شده است.

البته در دسته‌بندی روش تحقیق، از آنجا که این موضوع، «حکم فقهی» است و نتایج حاصل از آن، استفاده کاربردی دارد، می‌توان آن را کاربردی نیز دانست.

فصل اول: کلیات و مفاهیم

معنا و مفهوم نماز

نماز در لغت، به معنای پرستش، نیاز، سجود، بندگی و اطاعت، خم شدن برای اظهار بندگی و اطاعت و یکی از فرایض دین و عبادت مخصوصی است که مسلمانان، پنج بار در شبانه‌روز، آن را بجا می‌آورند.^۱ مفهوم نماز نیز به معنای خدمت و بندگی، فرمانبرداری، سر فرود آوردن و تعظیم کردن به نشانه احترام است.

نماز، داروی نسیان و وسیله ذکر خداوند است. نماز، رابطه معنوی مخلوق با خالق است. نماز، یعنی دل‌کندن از مادیات و پرواز دادن روح؛ یعنی پا را از دیدنی‌ها و شنیدنی‌ها فراتر نهادن. گفتنی است که فلسفه، فایده و آثار، شرایط و آداب و اوصاف نماز، در آیات و روایات بسیاری آمده است.

نماز، بزرگ‌ترین عبادت و مهم‌ترین سفارش انبیاست؛ چنان‌که لقمان

---

۱. لغت‌نامه دهخدا، علی‌اکبر دهخدا، ج ۱۳، ص ۲۰۱۰۰ (نماز).

حکیم، پسرش را به نماز توصیه می‌کند.^۱ حضرت عیسی علیه السلام نیز در گهواره فرمود: «خدایم مرا به نماز و زکات، سفارش کرده است». ^۲ همچنین حضرت ابراهیم علیه السلام، همسر و کودک خویش را در بیابان‌های داغ مکه، آن هنگام که هیچ آب و گیاهی نداشت، برای پیا داشتن نماز، مسکن داد.^۳ بر اساس روایات نیز چهره پیشوایان معصوم علیهم السلام به هنگام نماز، نغی‌ر می‌کرد.

گرچه بعضی نماز را برای بهشت یا ترس از عذاب جهنم می‌خوانند، اما حضرت علی علیه السلام، نه برای تجارت و نه ترس از آتش، بلکه به سبب شایستگی خدا برای عبادت، نماز می‌خواند.^۴

نماز، اهرم استعانت در غم‌ها و مشکلات است؛ چنان‌که خداوند می‌فرماید: «از صبر و نماز [در مشکلات] کمک بگیرید [و بر آنها پیروز شوید]». ^۵ همچنین نماز به منزله پرچم و نشانه مکتب اسلام است؛ چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «عَلَّمَ الْإِسْلَامَ الصَّلَاةَ». ^۶ نماز به منزله سر نسبت به تن است؛ چنان‌که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «مَوْضِعُ الصَّلَاةِ مِنَ الدِّينِ كَمَوْضِعِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ». ^۷

نماز برای اولیای خدا، شیرین و برای غیرآنان، دشوار و سنگین

۱. لقمان: ۱۷.

۲. مریم: ۳۱.

۳. ابراهیم: ۳۷.

۴. شرح نهج البلاغه، ابن میثم بحرانی، ج ۵، ص ۳۶۱.

۵. بقره: ۴۵.

۶. الصلاة فی الكتاب و السنه، محمدی ری شهری، ص ۴۷.

۷. نهج الفصاحه، روایت ۳۱۱۲.

است؛ چنان که خداوند در قرآن می‌فرماید: ﴿وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ (بقره: ۴۵)

در اهمیت نماز همین بس که حضرت علی علیه السلام در جنگ صفین و امام حسین علیه السلام در ظهر عاشورا، دست از جنگ کشیدند و به نماز ایستادند. آن‌گاه که به حضرت علی علیه السلام ایراد گرفتند که چه هنگام نماز است؟! ایشان فرمود: «ما برای همین می‌جنگیم؛ تا مردم اهل نماز باشند». در زیارت وارث نیز می‌خوانیم: «أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ»؛ «شهادت می‌دهم که تو نماز را برپا داشتی».

در جهان امروز که لجام‌گسیختگی فرهنگی، به‌طور فزاینده‌ای، سلامت و امنیت اخلاقی بسیاری از جوامع را به خطر انداخته است و همه‌روزه شاهد طغیان و عصیان گروه‌های مختلف مردم، به‌ویژه نوجوانان و جوانانی‌م، کیست که فریادرس این مردم باشد؟! آیا چیزی جز نماز و توکل و امدادهای غیبی خداوند، می‌تواند ناجی این افراد از منجلاب این گناهان بزرگ شود و آنها را از سقوط در دره نیستی و فلاکت بازدارد؟

هیچ انسان باوجدان و متفکری نیست که از ابعاد و اسرار و ظرایف نماز آگاه باشد، ولی از کنار آنها بی‌اعتنا رد شود؛ مگر کسانی که به علت غفلت و بی‌خبری، توفیق سخن گفتن با خداوند را از خود سلب کرده باشند.

مفهوم زیارت

زیارت، دیدار کردن با قصد را گویند. در ریشه این واژه، مفهوم میل و گرایش نهفته است؛ گویی زیارت‌کننده، از دیگران روی‌گردانده و

به سوی زیارت شونده، تمایل و قصد کرده است. در معنای زیارت، قصد اکرام زیارت شونده و انس گرفتن با او نیز نهفته است.^۱

یکی از راه‌های بزرگداشت بزرگان و صاحبان کمال، زیارت آنان است که در حقیقت، موجب بقا و استمرار حیات علمی و معنوی آنان می‌گردد. افزون بر اینکه عامل پیوند نسل حاضر و نسل‌های آینده، با نسل‌های گذشته و وسیله ارتباط روحی با آنان و کمالاتشان است.

زیارت، برقرار کردن ارتباط قلبی است با حجت خدا که واسطه رساندن فیض و رحمت خدا به بندگانش می‌باشد. زیارت، بیعت با رهبران معصوم الهی و زنده نگه داشتن اینارها و شهادت آنهاست.

زیارت، اظهار علاقه و دوستی به رهبران معصوم الهی است که خداوند به رسولش می‌فرماید: «بگو من از شما، پاداشی جز محبت به اهل بیت علیهم‌السلام نمی‌خواهم». (شوری: ۲۳) زیارت، اعلام این نکته است که با شهادت اولیای خدا، نام و یاد و هدفشان، فراموش نمی‌شود.

گفتنی است زیارتگاه، مزار و محل زیارت را گویند.^۲ زیارتگاه، میعادگاه عاشقان راه ولایت است. زیارت‌نامه نیز اعلام پشتیبانی از خط رهبری معصوم و بی‌زاری جستن از طاغوت و راه آنهاست.

در واقع زیارت، از عبادت‌های مطلوب خدای متعال و از مستحب‌های مؤکدی است که دلیل فقهی و عقلی دارد. واقعیت زیارت، در چهار محور خلاصه می‌شود:

۱. فرهنگ قرآن، ج ۱۵، ص ۴۳۹.

۲. لغت‌نامه دهخدا، ج ۸، ص ۱۱۵۰۳ (زیارتگاه).

۱. محبت؛
۲. اطاعت از امام معصوم علیه السلام؛
۳. اقتدا به امام معصوم علیه السلام؛
۴. براءت و بیزاری از دشمنان و مخالفان امام علیه السلام.

بررسی اجمالی حکم زیارت

مشروعیت زیارت از نگاه فرق اسلامی

زیارت قبر رسول خدا صلی الله علیه و آله و اهل بیت او علیهم السلام، از دستورهای صریح شرعی است که همه مسلمانان از صدر اسلام، همواره به آن عمل نموده‌اند. رواج زیارت بین مسلمانان، به عنوان «سیره متشرعه»، از مستندات مشروعیت این عمل است. سفارش حضرت رسول صلی الله علیه و آله به زیارت، آن قدر زیاد است که نمی‌توان کمترین شبهه‌ای در مشروعیت آن داشت. علما و پیشوایانی از اهل سنت نیز که روایات و نمونه‌های تاریخی را نقل نموده‌اند، آن را تأیید کرده‌اند.

در دین اسلام، به صورت ویژه‌ای، از این مسئله استفاده شده است؛ به طوری که برای دیدار و زیارت قبور پیشوایان و اولیای بزرگوار، آداب و زیارت‌نامه‌هایی رسیده است که رعایت آن آداب و خواندن آن زیارت‌نامه‌ها و توجه به مضامین آنها و تأمل در آنها می‌تواند به صورتی شگفت‌انگیز، شخصیت‌ساز و حماسه‌گستر باشد.

بی‌تردید این موضوع، چنان‌که معلوم است، اختصاص به شیعه ندارد. علمای بزرگ اهل سنت نیز درباره زیارت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و آداب آن، ده‌ها کتاب و رساله نوشته‌اند. همچنین فلاسفه نیز به این واقعیت،

توجه کرده‌اند؛ از جمله «ابن سینا»، شرحی مفصل در جواب «شیخ ابوسعید ابوالخیر»، درباره اهمیت و فایده زیارت قبور صالحان و مردمان بزرگ و کامل، نوشته است. از آنچه در پی می‌آید، روشن می‌شود که زیارت قبور، به‌ویژه قبر پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ، نه تنها بدعت نیست، بلکه از سنت و سیره پیامبر اکرم ﷺ، اصحاب و تابعان آن حضرت، به شمار می‌آید و علمای اسلام نیز بر آن فتوا داده‌اند.

در واقع، با توجه به روایات و سیره رسول خدا ﷺ و اهل بیت ﷺ و صحابه و تابعان و حتی سیره ائمه مذاهب اهل سنت، زیارت قبور، به‌ویژه قبر پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ، نه تنها جایز، بلکه می‌توان بر استحباب آن اجماع معنوی ادعا نمود.

زیارت در قرآن

خداوند در قرآن، به پیامبر ﷺ فرمان می‌دهد که هیچ‌گاه بر جنازه منافق، نماز نگذارد و بر جنازه آنها به دعا نایستد؛ زیرا آنها به خدا و رسولش، کافر شدند و در حال فسق و بدکاری مردند؛ خداوند می‌فرماید:

﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ﴾ (توبه: ۸۴)

هرگز بر مرده هیچ‌یک از آنان، نماز نخوان! و بر کنار قبرش، [برای دعا و طلب آمرزش] نایست؛ زیرا آنها به خدا و پیامبرش کافر شدند و درحالی که فاسق بودند، از دنیا رفتند.

از این آیه، جواز زیارت قبور به روشنی فهمیده می‌شود. در واقع ایستادن بالای قبر مؤمن و دعا کردن برای او، مشروعیت دارد؛ زیرا

خداوند آن را در ردیف نماز میت می‌آورد و این کار را فقط درباره منافقان ممنوع می‌کند.^۱ از جمله دلایل رجحان و استحباب زیارت قبر پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ، این است که غفران الهی را به همراه دارد؛ چنان‌که خداوند می‌فرماید:

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾ (نساء: ۶۴)

و اگر این مخالفان، هنگامی که به خود ستم می‌کردند [و فرمان‌های خدا را زیر پا می‌گذارند]، به نزد تو می‌آمدند و از خدا طلب آمرزش می‌کردند و پیامبر هم برای آنان استغفار می‌کرد، خدا را توبه‌پذیر و مهربان می‌یافتند.

رجحان زیارت در روایات معصومی بن ﷺ

پیروان مکتب اهل بیت ﷺ، براساس روایات بسیار، نه تنها مشروعیت، بلکه راجح بودن این امر را پذیرفته‌اند و برای زیارت پیامبر ﷺ و اهل بیت طاهرینش ﷺ، ثواب‌های فراوانی نقل نموده‌اند که برای نمونه، برخی از آن روایات را در اینجا بیان می‌کنیم:

1. أَخْبَرَنَا أَبُو الْقَاسِمِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ قُلوَيْهِ الْقُمِّيُّ الْفُقَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي خَلْفِ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنْ قَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَالَ بَيْتَا الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ﷺ فِي حَجْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذْ

۱. تفسیر کوثر، ج ۴، ص ۵۴۹.

رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ لَهُ يَا أَبَتِ مَا لِمَنْ زَارَكَ بَعْدَ مَوْتِكَ فَقَالَ يَا بُنَيَّ مَنْ
 أَتَانِي زَائِرًا بَعْدَ مَوْتِي فَلَهُ الْجَنَّةُ وَ مَنْ أَتَى أَبَاكَ زَائِرًا بَعْدَ مَوْتِهِ فَلَهُ
 الْجَنَّةُ وَ مَنْ أَتَى أَخَاكَ زَائِرًا بَعْدَ مَوْتِهِ فَلَهُ الْجَنَّةُ وَ مَنْ أَتَاكَ زَائِرًا بَعْدَ
 مَوْتِكَ فَلَهُ الْجَنَّةُ.^۱

امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که حسین بن علی علیه السلام در دامن
 (روی زانوی) رسول الله صلی الله علیه و آله بود، سر خود را بلند کرد و به
 پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد: «ای پدر! ثواب زیارت کننده شما بعد از
 رحلتان چیست؟» پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «ای فرزندم! کسی که بعد
 از رحلت من، به زیارت من بیاید، بهشت پاداش اوست و کسی که
 بعد از رحلت پدرت، به زیارت او برود، بهشت پاداش اوست و
 کسی که بعد از رحلت برادرت، به زیارت او برود، بهشت
 پاداش اوست و کسی که بعد از رحلت، تو را زیارت کند،
 پاداش او بهشت است.»

گفتنی است با این مضمون، روایات فراوان دیگری در کامل الزیارات
 و سایر منابع، بیان شده است.

2. حَدَّثَنِي أَبِي رَحِمَهُ اللهُ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى
 عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَجْبُوبٍ عَنْ أَبَانَ عَنِ السَّدُوسِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللهِ علیه السلام قَالَ
 قَالَ رَسُولُ اللهِ صلی الله علیه و آله مَنْ أَتَانِي زَائِرًا كُنْتُ شَفِيعَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.^۲

امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «کسی که به
 زیارت من بیاید، روز قیامت، او را شفاعت خواهم نمود.»

۱. کامل الزیارات، صص ۱۰ و ۱۱.

۲. همان، ص ۱۲.

3. عَنْهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ أَبِي شَهَابٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ قَالَ الْحُسَيْنُ عليه السلام لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله مَا جَزَاءُ مَنْ زَارَكَ فَقَالَ يَا بُنَيَّ مَنْ زَارَنِي حَيًّا أَوْ مَيِّتًا أَوْ زَارَ أَبَاكَ أَوْ زَارَ أَخَاكَ أَوْ زَارَكَ كَانَ حَقًّا عَلَيَّ أَنْ أُزَوِّرَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى أُخَلِّصَهُ مِنْ ذُنُوبِهِ^۱.

امام صادق عليه السلام فرمود: امام حسین عليه السلام به رسول خدا صلى الله عليه وآله عرض کرد: «پاداش کسی که شما را زیارت کند، چیست؟» پیامبر صلى الله عليه وآله فرمود: «ای فرزندم! کسی که مرا در حال حیات یا بعد از مرگم زیارت کند یا پدرت را یا برادرت را یا تو را زیارت کند، بر من است که روز قیامت، به دیدن او بروم تا او را از گناهانش خلاص نمایم.»

4. حَدَّثَنِي أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله يَا عَلِيُّ مَنْ زَارَنِي فِي حَيَاتِي أَوْ بَعْدَ مَوْتِي أَوْ زَارَكَ فِي حَيَاتِكَ أَوْ بَعْدَ مَوْتِكَ أَوْ زَارَ ابْنَيْكَ فِي حَيَاتِهِمَا أَوْ بَعْدَ مَوْتِهِمَا صُمِنْتُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ أُخَلِّصَهُ مِنْ أَهْوَالِهَا وَ شَدَائِدِهَا حَتَّى أُصِيرَهُ مَعِي فِي دَرَجَتِي^۲.

رسول خدا صلى الله عليه وآله فرمود: ای علی! کسی که مرا در زمان حیاتم یا بعد از مرگم زیارت کند یا تو را در زمان حیات یا بعد از

۱. کامل الزیارات، ص ۱۲.

۲. همان، ص ۱۲. برای آگاهی بیشتر، رک: کامل الزیارات، ابواب ۱، ۲، ۱۰، ۴۴، ۴۵، ۴۹

مرگت زیارت کند یا دو فرزندت را در زمان حیات یا بعد از مرگشان زیارت کند، من ضمانت می‌کنم که روز قیامت، او را از هراس و سختی‌های قیامت نجات دهم؛ تا اینکه او را در درجه خود قرار دهم.

نظر فقهای اسلام درباره زیارت قبور

جمیع فقهای اسلام، بر جواز زیارت قبور مسلمانان، اجماع و اتفاق نظر دارند. فقط پیشوایان وهابی‌ها، این عمل را جایز نمی‌دانند. فقهای اهل سنت، برخلاف وهابیت، به جواز زیارت قبور فتوا داده‌اند و فلسفه این عمل را نیز بی‌اعتنایی به دنیا و یاد کردن سفر آخرت می‌دانند. علامه امینی رحمته الله آداب زیارت فراوانی را از منابع جمهور نقل می‌کند و اشاره می‌نماید که جمال‌الدین عبدالله الفاکهی المکی الشافعی (متوفای ۹۷۲ ه. ق) در کتاب «حسن التوسل فی آداب زیارة افضل الرسل»، ۹۴ ادب از آداب زائر را آورده است.^۱

علامه امینی رحمته الله در جای دیگر، می‌نویسد:

قد جرت السیرة المطردة من صدر الإسلام منذ عصر الصحابة
الأولین و التابعین لهم بإحسان علی زیارة قبور ضمنت فی کنفها
نبیاً مرسلأً أو إماماً طاهراً أو ولیاً صالحاً أو عظیماً من عظماء الدین
و فی مقدمها قبر النبی الأقدس صلی الله علیه و آله. و كانت الصلاة لدهیها و الدعاء
عندها و التبرک و التوسل بها و التقرب الی الله و ابتغاء الزلفة لدهیه
بآیاتان تلك المشاهد من المتسالم علیه بین فرق المسلمین من دون أي

۱. الغدير، علامه امینی، ج ۵، ص ۱۹۳.

نکیر من آحادهم و أي غمیزة من أحد منهم علی اختلاف مذاهبهم.^۱

از صدر اسلام تاکنون، همواره مسلمانان، قبور انبیا، امامان، اولیا و بزرگان دین و پیشاپیش همه آنها، قبر پیامبر بزرگوار اسلام ﷺ را زیارت می کردند و با رفتن به سوی این مشاهد و خواندن نماز و دعا نزد آنان و تبرک و توسل به آنها، به خدا تقرب می جستند و این کار با وجود تفاوت مذاهب، مورد اتفاق نظر همه فرقه های اسلامی، بدون کوچک ترین اختلافی بوده است.

علامه امینی رحمته الله، ۴۲ مورد از سخنان بزرگان اهل سنت را درباره زیارت قبر پیامبر ﷺ یا عنوان «کلمات أعلام المذاهب الأربعة» آورده است^۲ که به سبب طولانی بودن، تنها به ذکر برخی از آنها، با تلخیص، اکتفا می کنیم:

- قال ابوالحسن احمد بن محمد المحاملي الشافعي المتوفى (425) في التجريد: «و يستحبُّ للحاج إذا فرغ من مكة أن يزور قبر النبي ﷺ؛ «بر حاجی مستحب است بعد از فراغ [از اعمال] مکه، قبر پیامبر ﷺ را زیارت کند».

- حکي عبدالحق بن محمد الصقيلي المتوفى (۴۶۶) فی کتابه تهذیب الطالب عن الشيخ ابی عمران المالکی أنه قال:

إنما کره مالک أن يُقال: زرنا قبر النبي ﷺ؛ لأنَّ الزيارة من شاء فعلها و من شاء ترکها، و زیارة قبر النبي ﷺ واجبة.

مالک اکراه داشت گفته شود قبر پیامبر ﷺ را زیارت کردیم؛

۱. الغدير، ج ۵، ص ۱۳۳.

۲. همان، ص ۱۶۵.

زیرا زیارت، چیزی است که هر کس بخواهد آن را انجام می دهد و هر کس بخواهد آن را ترک می کند؛ در حالی که زیارت پیامبر ﷺ واجب است.

- قال القاضي عياض المالکی المتوفی (۵۴۴) فی الشفاء:

و زیارة قبره ﷺ سنة مجمع علیها، و فضیلة مرغب فیها.

زیارت قبر آن حضرت ﷺ سنتی است که بر آن، اجماع شده و فضیلتی می باشد که به آن، ترغیب شده است.

- قال ابن هبيرة المتوفی (۵۶۰)، فی کتاب اتّفاق الأئمة:

اتّفق مالک و الشافعی و ابو حنیفة و احمد بن حنبل رحمهم الله تعالی علی أنّ زیارة النبی ﷺ مستحبّة.

در کتاب «اتّفاق الأئمة» آمده است که مالک و شافعی و ابوحنیفه و احمد بن حنبل، اتفاق نظر دارند که زیارت پیامبر ﷺ مستحب است.

- قال الشيخ موفق الدين عبدالله بن احمد بن قدامة المقدسی الحنبلی

المتوفی (۶۲۰) فی کتابه المغنی: فصل: «یستحبُّ زیارة قبر النبی ﷺ»؛ زیارت قبر پیامبر ﷺ مستحب است.

- قال الإمام القدوة ابن الحاجّ محمد بن محمد العبدری القيروانی

المالکی المتوفی (۷۳۷) فی المدخل، فی فصل زیارة القبور:

و اما عظیم جناب الأنبياء و الرسل صلوات الله و سلامه علیهم أجمعین فیأتي اليهم الزائر، و يتعیّن علیه قصدهم من الأماكن البعيدة، فإذا جاء إليهم فليتّصف بالذلّ و الانكسار و المسکنة و

الفقر و الفاقة و الحاجة و الاضطرار و الخضوع، و يحضر قلبه و خاطره اليهم و الى مشاهدتهم بعين قلبه لا بعين بصره لأنهم لا يبلون و لا يتغيرون، ثم يثني على الله تعالى بما هو أهله، ثم يصلي عليهم و يترضى على أصحابهم، ثم يترحم على التابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين، ثم يتوسل إلى الله تعالى بهم في قضاء مآربه و مغفرة ذنوبه، و يستغيث بهم، و يطلب حوائجه منهم، و يجزم بالإجابة ببركتهم و يقوي حسن ظنه في ذلك، فإنهم باب الله المفتوح، و جرت سنته سبحانه و تعالى بقضاء الحوائج على أيديهم و بسببهم، و من عجز عن الوصول فليرسل بالسلام عليهم، و يذكر ما يحتاج إليه من حوائجه و مغفرة ذنوبه و ستر عيوبه إلى غير ذلك؛ فإنهم السادة الكرام، و الكرام لا يردون من سألهم و لا من توسل بهم و لا من قصدهم و لا من لجأ إليهم.

هذا الكلام في زيارة الأنبياء و المرسلين عليهم الصلاة و السلام عموماً. ثم قال:

فصل: و أما في زيارة سيّد الأوّلين و الآخرين صلوات الله عليه و سلامه فكل ما ذكر يزيد عليه أضعافه... و من اعتقد خلاف هذا فهو المحروم، ألم يسمع قول الله: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ﴾^١. فمن جاءه و وقف ببابه و توسل به وجد الله تواباً رحيماً؛ لأن الله منزّه عن خلف الميعاد، و قد وعد سبحانه و تعالى بالتوبة لمن جاءه و وقف ببابه و سأله و استغفر ربّه، فهذا لا يشك فيه و لا يرتاب إلا جاحد للدين

معاند لله و لرسوله ﷺ، نعوذ بالله من الحرمان.^۱

اما بزرگداشت مقام انبیا ﷺ، کنار قبورشان، به این است که زائر از راه دور و نزدیک، تصمیم به زیارت آن می‌گیرد و به سوی آنان می‌آید و هرگاه کنار [قبور] آنان آمد، سعی کند که با ادب و احترام و خضوع و خشوع باشد و بکوشد با حضور قلب و چشم دل، آنان را ببیند؛ چون آنان، نه کهنه می‌شوند و نه تغییر می‌کنند. آن‌گاه خدا را چنان که هست، سپاس بگزارد. سپس بر آنان درود بفرستد و برای اصحاب و تابعان آنان، طلب رحمت کند. پس از آن، به وسیله ایشان درباره قضای حوائج و آمرزش گناهانش، به خدا توسل جوید و به آنها استغاثه کند و از آنها حاجات خود را بخواهد و یقین بداند که خواسته‌هایش برآورده خواهد شد؛ زیرا آنان، در گشوده‌شدن و سنت خدا بر این جاری شده است که حوائج را با دست ایشان و به وسیله آنان، برآورده سازد.

و هرکس از رفتن به [کنار قبور] آنان ناتوان باشد، می‌تواند از دور، بر آنها سلام بفرستد و نیازهایش، از قبیل برآورده شدن حاجات، بخشایش گناهان و پوشیده شدن عیب‌هایش و همانند آن را ذکر کند؛ زیرا آنان بزرگوار و کریم‌اند و کریمان، هیچ‌گاه کسانی را که از آنان سؤال کنند و به آنها توسل جویند و پناه برند، محروم نخواهند کرد.

۱. المدخل، ابن الحاج، ج ۱، ص ۲۵۷.

این درباره زیارت همه پیامبران است. سپس آورده است: اما درباره زیارت سرور اولین و آخرین، پیامبر عزیز ما که سلام و درود خدا بر او باد، آنچه ذکر گردید، باید خیلی بیشتر رعایت گردد و کسی که به غیر از این اعتقاد داشته باشد، او محروم است. آیا او سخن خدا را نشنیده است که می فرماید: «و اگر این مخالفان، هنگامی که به خود ستم می کردند، نزد تو می آمدند و از خدا طلب آمرزش می کردند و پیامبر نیز برای آنان استغفار می کرد، خدا را توبه پذیر و مهربان می یافتند».

پس کسی که نزد او آمد و در برابر او ایستاد و به خدا توسل جست، خدا را توبه پذیر و مهربان خواهد یافت؛ زیرا خداوند از خلف وعده، منزه است و خود وعده داده است توبه کسی را که نزد پیامبر ﷺ آمده و بر در خانه او ایستاده و از او درخواست نموده و از خدا طلب مغفرت کرده است، بپذیرد. این حقیقتی است که جز منکر دین و معاند خدا و رسول، در آن شك نمی کند. پناه می بریم به خدا از محرومیت.

- أَلْفُ الشَّيْخِ تَقِي الدِّينِ السَّبْكِ الشَّافِعِيِّ المَتَوَفَّى (756) كِتَابًا حَافِلًا فِي زِيَارَةِ النَّبِيِّ الأَعْظَمِ فِي «187» صَحِيفَةٍ، وَ أَسْمَاءُ شَفَاءِ السَّقَامِ فِي زِيَارَةِ خَيْرِ الأَنْوَاعِ رَدًّا عَلَى ابْنِ تَيْمِيَّةَ، وَ ذَكَرَ كَثِيرًا مِنَ أَحَادِيثِ البَابِ، ثُمَّ جَعَلَ بَابًا فِي نِصْوَصِ العُلَمَاءِ مِنَ المَذَاهِبِ الأَرْبَعَةِ عَلَى اسْتِحْبَابِهَا، وَ أَنَّ ذَلِكَ مَجْمَعٌ عَلَيْهِ بَيْنَ المُسْلِمِينَ. وَ قَالَ فِي (ص 48): لَا حَاجَةَ إِلَى تَتَبُّعِ كَلَامِ الأَصْحَابِ فِي ذَلِكَ مَعَ العِلْمِ بِإِجْمَاعِهِمْ وَ إِجْمَاعِ سَائِرِ العُلَمَاءِ عَلَيْهِ، وَ الحَنْفِيَّةِ قَالُوا: إِنَّ زِيَارَةَ قَبْرِ

النبي ﷺ من أفضل المندوبات و المستحبات، بل تقرب من درجة الواجبات.

و عقد في (صص 75 - 87) بابا في كون السفر إلى الزيارة قربةً، و بسط القول فيه و أثبته بالكتاب و السنة و الإجماع و القياس.

شيخ تقي الدين سبكي شافعي، كتاب جامعى درباره زیارت پیامبر بزرگوار اسلام در ۱۸۷ صفحه نگاشته و آن را «شفاء السقام فى زيارة خير الانام» نامیده است. این کتاب، در پاسخ ابن تیمیه نوشته شده و مؤلف، بسیاری از احادیث مربوط را در آن، آورده است. آن گاه فصلی را به گفتار علمای مذاهب چهارگانه درباره استحباب زیارت قبر پیامبر ﷺ و اینکه آن مورد اتفاق نظر همه مسلمانان است، اختصاص داده و در صفحه ۴۸ گفته است: به تتبع کلمات اصحاب در این مورد، با علم به اجماع آنها و دیگر علما، نیازی نداریم. حنفی‌ها نیز گفته‌اند: «زیارت قبر پیامبر اکرم ﷺ از برترین مستحبات، بلکه نزدیک به واجبات است.

و در صفحات ۷۵ - ۸۷، يك باب با عنوان «سفر برای زیارت تقرب است»، اختصاص داده و در آن، به تفصیل سخن گفته و این مطلب را با کتاب، سنت، اجماع و قیاس، ثابت نموده است.

- قال زين الدين ابوبكر بن الحسين بن عمر القریشی العثمانی المصرى المراغى المتوفى (۸۱۶) فى تحقيق النصره فى تاريخ دار الهجرة: و ينبغي لكل مسلم اعتقاد كون زيارته ﷺ قربةً عظيمةً؛ للأحاديث الواردة فى ذلك، و لقوله تعالى ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاؤُكَ

فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ ﴿۹۲۳﴾. الآية. لأن تعظيمه لا ينقطع بموته.

شایسته است هر مسلمانی معتقد باشد که زیارت کردن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سبب نزدیک شدن بی نهایت به خداست؛ به سبب احادیث فراوانی که در این معنا وارد شده است و به سبب آیه شریفه...؛ زیرا بزرگداشت آن حضرت، با مرگ او پایان نمی پذیرد.

- قال الحافظ ابو العباس القسطلاني المصري المتوفى (923) في المواهب اللدنية الفصل الثاني في زيارة قبره الشريف و مسجده المنيف : اعلم أن زيارة قبره الشريف من أعظم القربات و أرجى الطاعات و السبيل إلى أعلى الدرجات، و من اعتقد غير هذا فقد انخلع من ريقة الإسلام، و خالف الله و رسوله و جماعة العلماء الأعلام.

و قد أطلق بعض المالكية، و هو ابو عمران الفاسي كما ذكره في المدخل عن تهذيب الطالب لعبد الحق : أمّا واجبة.

«ابوالعباس قسطلانی» در فصل دوم «المواهب اللدینه»، درباره زیارت قبر شریف پیامبر صلی الله علیه و آله و مسجد شریف پیامبر صلی الله علیه و آله گفته است: بدان که زیارت قبر شریف پیامبر صلی الله علیه و آله از بزرگ ترین عوامل تقرب به خدا و بهترین طاعات و نیز راه به سوی بالاترین درجات است و هر کس غیر از این عقیده داشته باشد، از جرگه اسلام بیرون است و با خدا و پیامبر صلی الله علیه و آله و عموم علمای بزرگ، مخالفت کرده است.

بعضی از مالکی ها، مانند ابو عمران فاسی، به طور مطلق، به وجوب آن حکم کرده اند؛ چنان که در «المدخل» به نقل از «تهذیب الطالب» عبدالحق، آمده است.

- جعل الشیخ حسن بن عمار الشرنبلالی فی مراقی الفلاح بامداد الفتح، فصلاً فی زیارة النبی ﷺ و قال:

زیارة النبی ﷺ من أفضل القربات و أحسن المستحبات، تقرب من درجة ما لزم من الواجبات، فإنه ﷺ حرّض علیها و بالغ فی الندب إليها، فقال ﷺ: «من وجد سعة فلم یزرنی فقد جفانی».

زیارت پیامبر ﷺ از برترین قربات و بهترین مستحبات است و درجه آن نزدیک به واجبات است؛ زیرا پیامبر ﷺ به آن تشویق نموده و بدان سفارش زیاد نموده و فرموده است: «کسی که توانایی زیارت مرا داشته باشد و این کار را نکند، بر من جفا نموده است».

- قال الشیخ محمد أمین بن عابدين المتوفی (1253) فی رد المحتار علی الدر المختار عند العبارة المذكورة: مندوبة بإجماع المسلمین كما فی اللباب إلى أن قال: و هل تستحب زیارة قبره ﷺ للنساء؟ الصحیح: نعم، بلا کراهة^۱.

«ابن عابدين» در «ردالمحتار علی الدر المختار» آورده است: [زیارت پیامبر ﷺ] به اجماع مسلمانان، مستحب است؛ چنان که در «اللباب» است. سپس سؤال نمود: «آیا زیارت قبر پیامبر ﷺ بر زنان نیز مستحب است؟» پاسخ داد: «صحیح این است که آری، مستحب است و کراهت ندارد».

۱. رد المختار علی الدر المختار، ج ۲، ص ۲۶۳.

- جعل الشيخ حسن العدوي الحمزاوي الشافعي المتوفى (1303) خاتمة في كتابه كنز المطالب (صص 179-239) لزيارة النبي ﷺ و فصل فيها القول، و ذكر مطلوبيتها كتابا و سنة و إجماعا و قياساً، و بسط الكلام في شد الرحال إلى ذلك القبر الشريف، و ذكر جملة من آداب الزائر و وظائف الزيارة، و قال في (ص 195) - بعد نقل جملة من الأحاديث الواردة في أن النبي ﷺ يسمع سلام زائريه و يرد عليهم.

«شيخ حسن العدوي» در خاتمه كتاب «كنز المطالب»، درباره زیارت پیامبر ﷺ به تفصیل سخن گفته و مطلوب بودن آن را از نظر کتاب، سنت، اجماع و قیاس ذکر نموده است و کلام مبسوطی درباره سفر به سوی آن قبر شریف آورده و برخی از آداب زائر و زیارت را بیان کرده است. او بعد از نقل پاره‌ای از احادیث وارد شده در این باره، گفته است: همانا پیامبر ﷺ سلام زائران خود را می‌شنود و پاسخ آنها را می‌دهد.

- قال الشيخ عبدالباسط ابن الشيخ علي الفاخوري - مفتي بيروت - في الكفاية لذوي العناية (ص ۱۲۵):

الفصل الثاني عشر في زيارة النبي ﷺ و هي متأكدة مطلوبة و مستحبة محبوبة...

عبدالباسط مفتی بیروت فصل دوازدهم از کتاب الکفایه را به زیارت پیامبر ﷺ اختصاص داده و می‌گوید: زیارت آن حضرت، مطلوب، محبوب و مستحب مؤکد است.

- قال فقهاء المذاهب الأربعة المصريون في الفقه على المذاهب

الأربعة: زيارة قبر النبي ﷺ أفضل المندوبات.^۱

در کتاب «الفقه على المذاهب الأربعة» آمده است که فقهای مذاهب چهارگانه در مصر گفته‌اند: «زیارت قبر پیامبر ﷺ از برترین مستحبات است».

- علامه امینی رحمته الله درباره زیارت ائمه بقیع عليهم السلام و سایر زیارتگاه‌های

بقیع، چنین فرموده است:

- و يستحبُّ بعد زيارته عليه السلام أن يخرج الزائر إلى البقيع كلَّ يوم، و يوم الجمعة أكد كما قال الفاكهي. و في إحياء العلوم: يستحبُّ أن يخرج كلَّ يوم إلى البقيع. و كذا قال النووي و الفاخوري و زاد الأخير: و يخص يوم الجمعة، يأتي المشاهد و المزارات فيزور العباس و معه الحسن بن عليّ، و زين العابدين، و ابنه محمد الباقر، و ابنه جعفر الصادق، و ...^۲

و مستحب است که زائر بعد از زیارت پیامبر ﷺ همه روزه به بقیع برود و روز جمعه، مؤکد است؛ هم‌چنان که «فاکهی» گفته است. در «احیاء العلوم» نیز آمده است که مستحب است [زائر] هر روز به بقیع برود. «نوی» و «فاخوری» نیز چنین گفته‌اند و فاخوری اضافه کرده است: به ویژه روز جمعه به زیارتگاه‌ها درآید و زیارت کند عباس و حسن بن علی، زین‌العابدین، فرزندش محمد باقر و فرزندش جعفر صادق عليهم السلام و ...

- علامه امینی رحمته الله درباره زیارت شهدای احد، چنین آورده است:

۱. الفقه على المذاهب الأربعة، ج ۱، ص ۵۹۰.

۲. الغدير، ج ۵، ص ۲۳۳.

يستحبّ للحاجّ أن يزور شهداء أحد، قال النووي و الشرنبلالي و غيرهما: أفضلها و أحسنها يوم الخميس خصوصا قبر سيّدنا حمزة. و قال الفاخوري في الكفاية: و يخص بها يوم الإثنين. و قال ابن حجر: و يسنُّ له أن يأتي متطهراً قبور الشهداء بأحد، و يبدأ بسيّد الشهداء حمزة رضی الله عنه. و قال الفاكهي في حسن الأدب (ص 83): و قد ورد: زورهم و سلّموا عليهم، و الذي نفسى بيده لا يسلم عليهم أحد إلا ردّوا عليه إلى يوم القيامة. و لا يخفى أنّ ردّهم السلام دعاء بالسلامة، و دعاؤهم مستجاب.^۱

مستحب است که حاجی، شهدای احد را زیارت کند. نووی و شرنبلالی و دیگران گفته‌اند: «برترین و بهترین زمان، روز پنج‌شنبه است؛ به ویژه قبر آقایمان حمزه». فاخوری در «الکفایه» گفته است: «روز دوشنبه را برای زیارت اختصاص دهد». ابن حجر گفته است: «سنت است، با طهارت، به زیارت شهدای احد برود و ابتدا از سیدالشهداء، حمزه آغاز نماید». فاکهی در حسن الادب گفته است: در روایت وارد شده است که زیارت کنید ایشان را و سلام کنید به آنها؛ قسم به کسی که جان من در دست قدرت اوست، سلام نمی‌کند کسی به ایشان، مگر آنکه تا قیامت بر او پاسخ می‌دهند و روشن است که پاسخ آنها، دعا برای سلامتی است و دعای آنها نیز مستجاب است.

- حمزوی در «کنز المطالب» گفته است:

۱. الغدير، ج ۵، صص ۲۳۴ و ۲۳۵.

و بتوسل بهم إلى الله في بلوغ آماله؛ لأنَّ هذا المكان محلَّ مهبط
الرحمات الربانية، و قد قال خير البرية عليه الصلاة و أزكى التحية:
إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي دَهْرِكُمْ نَفْحَاتٍ، أَلَا فَتَعَرَّضُوا لِنَفْحَاتِ رَبِّكُمْ.
و لا شكَّ و لا ريب أنَّ هذا المكان محلُّ هبوط الرحمات الإلهية،
فينبغي للزائر أن يتعرَّض لهاتيك النفحات الإحسانية، كيف لا؟ و
هم الأحياء و الوسيلة العظمى إلى الله و رسوله، فجدير لمن توسل
بهم أن يبلغ المنى و ينال بهم الدرجات العلى، فإتَّهم الكرام لا يخيب
قاصدهم و هم الأحياء، و لا يُرد من غير إكرام زائرهم.

زائر در رسیدن به آرزوهایش، به ایشان توسل جوید؛ زیرا
آنجا، محل فروآمدن رحمت الهی است؛ چنان که پیامبر ﷺ
فرمود: «برای خدایتان در دوران زندگی تان، نسیم‌های
روح‌بخشی است، خود را در برابر آن قرار دهید». شکی نیست
که این مکان، محل نزول رحمت الهی است. پس شایسته است
که زائر از این نسیم‌های ربانی، بهره‌مند گردد. چگونه چنین
نباشد؛ درحالی که آنان دوستان خدایند و وسیله‌های بزرگ
به سوی خدا و رسولش می‌باشند. پس سزاوار است برای کسی
که به آنها متوسل شده، به آرزوهایش برسد و به درجات عالی
نایل گردد؛ چون آنان کریم‌اند و کسی که به آنها توجه کند،
محروم نشود. آنان زنده‌اند، و زائرشان را بدون پاداش،
باز نمی‌گردانند.

علامه امینی رحمته الله در بحث الحث علی زیارة القبور (ترغیب به زیارت

قبور)، چنین می‌نویسد:

ورد في السنة الصحيحة المتفق عليها الأمر بزيارة القبور و الحث عليها و أصفقت آراء أعلام المذاهب الإسلامية على الفتيا بمفاده و أنّها تستحبّ بل قال بعض الظاهرية بوجوبها كما نص عليه غير واحد أخذًا بظاهر الأمر؛ و إليك جملة من تلك النصوص.^۱

در سنت صحیح و مورد اتفاق، دستور زیارت قبور و ترغیب به آن، وارد شده و تمام بزرگان مذاهب اسلامی، بر طبق آن، فتوا داده و گفته‌اند که آن مستحب است. بلکه بعضی از ظاهریه، چنان که بسیاری به آن تصریح کرده‌اند، از باب اخذ به ظواهر، حکم به وجوب کرده‌اند. اینک برخی از آن روایات را می‌آوریم.

سپس مرحوم علامه امینی، ۲۶ مورد از روایات را نقل می‌نماید که به علت طولانی بودن، فقط به نقل یک مورد اکتفا می‌کنیم: عن بریده مرفوعاً: «كُنْتُ مَهَيَّبُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، أَلَا فَزُورُوهَا».^۲

مرحوم صاحب جواهر^{رحمته}، در این باره فرمود:

المسألة الثانية يستحب زيارة النبي أبي القاسم رسول الله محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبد مناف^{رحمته} خصوصاً للحاج استحباباً مؤكداً إجماعاً و ضرورة من الدين و لذا يجبر الإمام الناس

۱. الغدير، ج ۵، ص ۲۴۱.

۲. همان، ص ۲۴۱؛ و زاد الترمذی: «فقد أذن الله لنبيه^{رحمته} في زيارة قبر أمه». أخرجه: مسلم في صحيحه، و الترمذی في سننه، و قال: حديث حسن صحيح، و النسائي في السنن، ج ۴، ص ۸۹؛ الحاكم في المستدرک، ج ۱، ص ۳۷۴. عن الصحيحين للبخارى و مسلم و البغوي في مصابيح السنه، ج ۱، ص ۱۱۶ و عدة من الصحاح، و المنذرى في الترغيب و التهيب، ج ۴، ص ۱۱۸ و ابن الديبع في تيسير الوصول، ج ۴، ص ۲۱۰ و قال: «أخرجه الخمسة إلا البخاري».

علیها لو ترکوها کما سمعت.^۱

مسئله دوم: مستحب است زیارت رسول خدا ﷺ، به ویژه برای حج گزار، مستحب مؤکد است و این مطلب، اجماعی است و از ضروریات دین شمرده می شود و به همین علت است که حاکم مسلمانان، در صورتی که مردم به زیارت آن حضرت نروند، آنها را مجبور به این کار می نماید.

المسألة الثالثة لا خلاف في أنه يستحب أن تزار فاطمة بنت رسول الله ﷺ أم الحسن والحسين حليمة أمير المؤمنين وسيد الوصيين استحباباً مؤكداً بل هو من ضروريات المذهب بل الدين.^۲

و کذا تستحب زیارة الأئمة بالبقيع إجماعاً أو ضرورة من المذهب أو الدين مضافاً الى النصوص المتواترة.^{۳ و ۴}

و من المستحبات المؤکدة زیارة أمير المؤمنين ع و سيد الوصيين أبي الحسن علي بن أبي طالب بن عبدالمطلب بن هاشم.^۵

و کذا يستحب زیارة منتجبي الصحابة کسلمان بالمدائن و عمار بصفین و أبي ذر بالربذة و حذيفة و نحوهم و الشهداء سيما جعفر ابن أبي طالب بموتة و نحوه و الأنبياء حيث كانوا و جميع الصلحاء

۱. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، ص ۷۹.

۲. همان، ص ۸۵.

۳. برخی از نصوص مورد اشاره بدین قراراند: الوسائل، ج ۱۴، باب ۲، ۳، ۴، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰ من أبواب المزار.

۴. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، ص ۸۷.

۵. همان، ص ۹۰.

من المؤمنین.^۱

مسئله سوم: اختلافی در استحباب زیارت حضرت فاطمه علیها السلام، دختر گرامی پیامبر صلی الله علیه و آله، مادر حسن و حسین علیهما السلام و همسر امیرمؤمنان علیه السلام نیست. این استحباب، مؤکد است و از ضروریات مذهب، بلکه دین است.

همچنین مستحب است زیارت ائمه بقیع علیهم السلام؛ علاوه بر آنکه بر این مطلب، روایات متواتر دلالت دارد، اجماع است و از ضروریات مذهب و دین، شمرده شده است و از مستحبات مورد تأکید، زیارت امیرمؤمنان علیه السلام است.

همچنین مستحب است زیارت صحابه بزرگوار مانند جناب سلمان در مدائن، عمار در صفین، ابی ذر در ریزه، حذیفه و همانند ایشان و مستحب است زیارت شهدا، به ویژه جناب جعفر بن ابی طالب در موه و همه پیامبران و صالحان، در هر مکانی که هستند.

فقهای بزرگوار شیعه، به استحباب زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام تصریح فرموده^۲ و بر استحباب آن، تأکید نموده‌اند^۳ و آن را از ضروریات مذهب برشمرده‌اند^۴ و همچنین این مطلب را اجماع میان مسلمانان دانسته‌اند.^۵

۱. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، صص ۷۹ و ۱۰۳.

۲. موسوعة الشهيد الاول، ج ۹، ص ۴۱۹.

۳. مفاتیح الشرائع، فیض کاشانی، ج ۱، ص ۳۹۵؛ الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، شیخ

یوسف بحرانی، ج ۱۷، ص ۴۰۱؛ فقه الصادق علیه السلام، روحانی، ج ۱۲، ص ۲۴۱.

۴. جامع المدارک فی شرح مختصر النافع، سید احمد خوانساری، ج ۲، ص ۵۵۴؛ فقه الصادق علیه السلام،

ج ۱۲، صص ۲۴۱ و ۲۴۵.

۵. مهذب الأحكام، سبزواری، ج ۱۵، ص ۶۲.

بررسی «قاعده تسامح در ادله سنن»

در فروع مسئله نماز زیارت برخی از بزرگان، به قاعده «تسامح در ادله سنن» استناد نموده‌اند. به همین علت، در اینجا لازم است به صورت فشرده، به اقوال و ادله مطرح شده درباره این قاعده، اشاره شود. درباره این قاعده، دست‌کم دو قول وجود دارد:

۱. قول کسانی که در مجموع این قاعده را قبول نموده‌اند؛
۲. قول کسانی که تسامح در ادله سنن را برای اثبات حکم شرعی استحباب، قبول ندارند.

قول اول و ادله آن

بسیاری از بزرگان، قاعده «تسامح در ادله سنن» را پذیرفته و بر همین اساس، حکم به استحباب افعالی نموده‌اند که ادله ثابت‌شده شرعی ندارند و تنها به وجود روایات ضعیف درباره آنها، اکتفا کرده و به آنها استناد نموده‌اند.

از جمله قائلان به جواز «تسامح در ادله سنن»، مرحوم صاحب ریاض رحمته، می‌باشد که تعبیر به «جواز التسامح فی ادلة السنن كما هو التحقيق» کرده است.^۱ محقق نراقی رحمته طی بحث مبسوط درباره این قاعده، ضمن قبول این قاعده درباره سنن، آن را درباره مکروهات نیز پذیرفته است. حتی براساس پذیرش این قاعده و عمومات تسامح، تسامح در قبول روایات مخالفان که دربردارنده سنن می‌باشند، را پذیرفته است.^۲

۱. ریاض المسائل، سید علی طباطبایی، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲. عوائد الایام فی بیان قواعد الاحکام، مولی احمد نراقی، ص ۷۹۳.

مرحوم نراقی، در کتاب «مستند الشیعه، افزون بر این، می‌گوید تسامح در ادله سنن، شامل سننی نیز می‌شود که تنها دلیل آنها، فتوای فقهاست.^۱ صاحب جواهر^۲ نیز در چند مورد، به پذیرش این قاعده اشاره می‌کند.^۳

شیخ انصاری^۴ رساله مبسوط و جامعی، درباره این قاعده نگاشته است و ضمن نقل مطالبی از برخی بزرگان، از جمله ذکری^۵، عدة الداعی^۶، اربعین^۷ و مفاتیح الاصول^۸، قول به قبول این قاعده را مشهور بین اصحاب ما و عامه برشمرده و سپس قبول این قاعده را به این معنا دانسته است: «عدم اعتبار ما ذکروه من الشروط للعمل بأخبار الأحاد: من الاسلام و العدالة و الضبط فی الروایات الدالة علی السنن فعلاً أو ترکاً».^۹

میرزای آشتیانی^{۱۰} نیز این قاعده را قبول نموده و مطالبی شبیه مطالب شیخ انصاری^{۱۱} نقل فرموده است.^{۱۲} برخی دیگر، فتوای براساس خبر ضعیف را نه به سبب حجت بودن خبر ضعیف، بلکه به سبب قرارگرفتن تحت عنوان اخبار «من بلغ»، صحیح می‌دانند.^{۱۳}

۱. مستند الشیعه، مولی احمد نراقی، ج ۹، ص ۲۲.

۲. جواهر الکلام، النجفی، ج ۱، ص ۲۶ و ج ۴، ص ۲۱۰، ۲۱۴، ۲۲۴ و ...

۳. ذکری الشیعه، الشهید الاول، ص ۶۸.

۴. عدة الداعی، ابن فهد حلی، ص ۱۳.

۵. الاربعین، شیخ بهایی، ص ۱۹۵.

۶. مفاتیح الاصول، سید محمد طباطبایی، ص ۳۴۶.

۷. رسائل فقهیه، شیخ انصاری، ص ۱۳۷.

۸. القواعد الفقهیه، بحر الفوائد، میرزا محمد حسن آشتیانی، ج ۲، ص ۶۶.

۹. القواعد الفقهیه، سید حسن بجنوردی، ج ۳، ص ۳۳۴.

اما دلیل عمده‌ای که قائلان به قاعده «تسامح در ادله سنن»، به آن استناد نموده‌اند، روایات معروف به اخبار «مَنْ بَلَّغَ» می‌باشد که مرحوم شیخ انصاری، از آنها به «الأخبار المستفیضة التي لا یبعد دعوی تواترها معنی»، تعبیر فرموده است.^۱ ایشان بعد از نقل چند نمونه از این روایات، فرموده است: «وهذه الاخبار مع صحة بعضها غنية عن ملاحظة سندها لتعاضدها و تلقیها بالقبول بين الفحول».^۲

در اینجا به برخی از این گونه روایات، اشاره می‌کنیم:

۱. «هشام بن سالم» از امام صادق ع نقل می‌کند که حضرت فرمود:
 من بلغه عن النبي ص شيء من الثواب فعمله كان أجر ذلك له و
 إن كان رسول الله ص لم يقله.^۳

هرگاه ثواب عملی، از پیامبر ص برای کسی برسد و بدان عمل نماید، آن ثواب به او داده می‌شود؛ هر چند در واقع، پیامبر ص آن را نفرموده باشد.

۲. همچنین در روایتی دی‌گر از هشام بن سالم، امام صادق ع فرمود:

من سمع شيئاً من الثواب على شيء فصنعه كان له أجره و إن لم
 یکن كما بلغه.^۴

کسی که ثواب عملی را بشنود و بدان عمل نماید آن ثواب به

۱. رسائل فقهیه، ص ۱۴۲.

۲. همان، ص ۱۴۳.

۳. وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۱، ص ۶۰.

۴. همان.

او داده می‌شود هرچند در واقع آن‌گونه نباشد.

۳. صفوان از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که حضرت فرمود:

من بلغه شیء من الثواب علی شیء من الخیر فعمل به کان له أجر
ذلك و إن کان رسول الله صلی الله علیه و آله لم یقله.^۱

کسی که ثواب کار خیری را بشنود و بدان عمل کند، آن
ثواب به او داده می‌شود؛ هرچند در واقع رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را
نفرموده باشد.

۴. محمد بن مروان از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که حضرت فرمود:

من بلغه عن النبی صلی الله علیه و آله شیء من الثواب ففعل ذلك طلب قول
النبی صلی الله علیه و آله کان له ذلك و إن کان النبی صلی الله علیه و آله لم یقله.^۲

کسی که از پیامبر صلی الله علیه و آله ثواب انجام دادن عملی را شنیده باشد و
برای رسیدن به ثواب آن، بدان عمل نماید، آن ثواب به او داده
می‌شود؛ هرچند رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را نفرموده باشد.

۵. محمد بن مروان می‌گوید که از امام باقر علیه السلام شنیدم که فرمود:

من بلغه ثواب من الله علی عمل ففعله التماس ذلك الثواب أوتیه و
إن لم یکن الحدیث كما بلغه.^۳

کسی که ثواب انجام دادن عملی را از جانب خدا شنیده باشد و
برای رسیدن به ثواب، آن عمل را انجام دهد، آن ثواب به او
داده می‌شود؛ هرچند آن‌گونه که شنیده است، نباشد.

۱. وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۶۰.

۲. همان.

۳. همان.

۶. سید بن طاووس در کتاب «اقبال» نقل می‌کند که امام صادق علیه السلام

فرمود:

من بلغه شيء من الخير فعمل به كان ذلك له و إن لم يكن الأمر كما
بلغه.^۱

کسی که ثواب کار خیری را بشنود و بدان عمل کند، آن
ثواب به او داده می‌شود؛ هرچند در واقع آن گونه که شنیده،
نباشد.

۷. از طریق عامه، روایتی از «عبدالرحمان حلوانی» نقل شده است که

«جابر بن عبدالله انصاری» می‌گوید پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

من بلغه من الله فضيلة فأخذ بها و عمل بها إيماناً بالله و رجاء ثوابه
أعطاه الله ذلك، و إن لم يكن كذلك.^۲

کسی که نیکویی عملی را از جانب خدا بشنود و به سبب ایمان
به خدا و امید ثواب، بدان عمل کند، خداوند آن ثواب را به او
عطا می‌کند؛ هرچند در واقع چنین نباشد.

گفتنی است برخی از این روایات، صحیح و برخی نیز حسن

می‌باشند.

علامه مجلسی رحمته الله ضمن اذعان به ابتدای این قاعده بر احادیث صحیح

«من بلغ»، عمل به این قاعده را مشروط به جایی می‌داند که مخالف کتاب
و سنت قطعی نباشد.^۳

۱. الاقبال بالاعمال الحسنة، سید بن طاووس، ص ۲۷۷.

۲. تاریخ بغداد، ج ۸، ص ۲۹۶؛ عذة الداعي، جمال الدين الحلبي، ص ۱۳.

۳. بحار الانوار، مجلسی، ج ۸۴، ص ۱۰۲؛ زاد المعاد مفتاح الجنان، مجلسی، ص ۲۵۸.

اما «مرحوم مامقانی» دلیل استناد به قاعده «تسامح در ادله سنن» را دو چیز برشمرده است: یکی، اخبار «من بلغ» و دیگری، حُسن عقلی؛ زیرا عقل، مستقلاً حکم می‌کند به حُسن عمل آنچه احتمال دارد در نظر مولا مطلوب باشد. محتوای اخبار ضعیف، از این قبیل است.^۱

قول دوم و ادله آن

برخی دیگر از بزرگان که تعداد آنها کم هم نیست، قاعده «تسامح در ادله سنن» را برای اثبات حکم شرعی استحباب، کافی نمی‌دانند؛ بنابراین عبادات چه واجب و چه مستحب، توقیفیه‌اند و نیاز به دلیل صریح و نص صحیح مبنی بر مشروعیت دارند؛ درحالی‌که اخبار «من بلغ»، این معنا را نمی‌رساند.

صاحب مدارک^۲، این قاعده را برای اثبات حکم شرعی استحباب، کافی نمی‌داند و می‌گوید: «استحباب، حکم شرعی است. پس همانند سایر احکام، نیاز به دلیل شرعی دارد».^۲ صاحب حدائق^۳، از جمله کسانی است که درباره این قاعده، به‌طور مبسوط، بحث نموده و گفته است: «ان الاستحباب حکم شرعی یتوقف ثبوته علی الدلیل و إلا کان قولاً علی الله بغیر دلیل».

ایشان در ادامه بحث، می‌گوید: «اگر روایات ضعیفه، ادله شرعی‌اند، توانایی اثبات وجوب یا استحباب را دارند؛ وگرنه نمی‌توان با آنها مطلقاً حکم شرعی را ثابت نمود. بنابراین سخن از اینکه می‌توان در ادله

۱. غایة الأمال فی شرح کتاب المکاسب، محمدحسن مامقانی، ج ۲، ص ۳۲۴.

۲. مدارک الاحکام، محمد عاملی، ج ۱، ص ۸.

استحباب، تسامح نمود، ضعیف است». ایشان در نهایت، چنین نتیجه می‌گیرد: «هو الی الفساد أقرب من الصلاح»^۱ ایشان درباره دلالت روایات «من بلغ»، می‌نویسد: «از این روایات، فقط ترتب ثواب بر عمل استفاده می‌شود؛ البته در صورتی که مشروعیت آن عمل، ثابت شده باشد و نصی بر آن دلالت کند»^۲.

اما درباره این قسمت از سخن ایشان، می‌توان گفت که حکم به ترتب ثواب بر عملی، مساوی با رجحان یا استحباب آن عمل است؛ زیرا ثواب، فقط برای واجب یا مستحب می‌باشد. از طرفی نیز چون اخبار «من بلغ»، فقط متضمن ثواب‌اند و در صورت ترک، دلالتی بر عقاب ندارند، شامل حکم و جویی نمی‌شوند. بنابراین اگر ثواب را قبول کنیم و از طرفی، عقاب بر ترک هم بیان نشده باشد، استحباب باقی می‌ماند.

مرحوم حکیم و مرحوم شاهرودی نیز به صراحت، این قاعده را نپذیرفته‌اند.^۳ مرحوم خوانساری نیز به دو علت، اثبات استحباب با روایات ضعیف را نمی‌پذیرد:

۱. با عدم حجیت دلیل، می‌توان گفت بلوغ مستفاد از اخبار «من بلغ»، حاصل نشده است؛

۱. حدائق الناضره، یوسف بحرانی، ج ۴، ص ۱۹۷.

۲. حدائق الناضره، ج ۴، ص ۲۰۳.

۳. مستمسک العروة الوثقی، سید محسن حکیم، ج ۷، ص ۱۷۱؛ منهج الصالحین، المحشی للحکیم، ج ۱، ص ۱۷، کتاب الحج، شاهرودی، ج ۲، ص ۳۲۷.

۲. با فرض صدق بلوغ، استحباب ثابت نمی‌شود.^۱
 البته قسمت اخیر فرمایش ایشان، با فرض صدق بلوغ و تعلق ثواب، با بیانی که ذیل فرمایش صاحب حدائق آورده‌ام، قابل‌خنده است.
 آیت‌الله مرعشی^{علیه‌السلام} استفاده استحباب بر مبنای تسامح در ادله سنن را حتی با عنوان ثانوی قبول نمی‌کند و اعطای ثواب بر کسی که بر این اساس، عملی را انجام داده است، از باب تفضل الهی می‌داند؛ نه استحقاق. عبارت ایشان را به علت دربرداشتن نکات خوب و جامع بودنش، در اینجا می‌آوریم:

فمنهم من قال بقاعدة التسامح في أدلة السنن بمعنى الاستحقاق أي على نحو الاستحقاق للثواب وإن لم يكن ثابتاً وروده عن المعصوم^{عليه‌السلام} و ذهب بعض كالمحقق النائيني عليه الرحمة أنه كذلك في المكروهات و لكن المختار عدم الاستحقاق بل من باب التفضل الإلهي سبحانه و تعالى يعطي الأجر و الثواب لمن عمل بها بلغه عن المعصوم^{عليه‌السلام} و إن لم يكن ثابتاً عنه و هذا إنما يستفاد عند المراجعة الى أحاديث «من بلغ» فمن عمل عملاً رجاءً للثواب و إن لم يقل به رسول الله^{صلى الله عليه وآله} فإن الله سبحانه يعطيه ذلك يدل هذا على التفضل لا على نحو الاستحقاق فلا يستفاد استحباب العمل حينئذ من مثل أخبار العامة التي لم يثبت صحّة صدورها. إلا أنه على مبنى من يقول بالتسامح فله أن يقول بالاستحباب استناداً على رواياتهم. و قيل إنما يستحب بال عنوان الثانوي و هو خلاف الظاهر.^۲

۱. جامع المدارک فی شرح مختصر النافع، خوانساری، ج ۲، ص ۲۲۸.

۲. السرقة على ضوء القرآن و السنة، مرعشی نجفی، ص ۳۹۱.

برخی از علما، قاعده تسامح در ادله سنن را به معنای استحقاق ثواب، قبول نموده‌اند؛ به این معنا که عامل، استحقاق ثواب دارد؛ هر چند ورود این ثواب، از جانب معصوم علیه السلام، ثابت نباشد. برخی مانند محقق نائینی رحمته الله علیه در مکروهات نیز جاری می‌دانند. اما ما استحقاق را نمی‌پذیریم و اعطای ثواب در چنین مواردی را از باب تفضل الهی می‌دانیم. این مطلب با مراجعه به روایات «من بلغ» استفاده می‌شود؛ «کسی که عملی را به امید ثواب انجام دهد، هر چند در واقع رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را نفرموده باشد، خداوند آن ثواب را عطا می‌فرماید». این مطلب، دلالت بر تفضل دارد؛ نه استحقاق. بنابراین «استحباب عمل» را نمی‌توان از روایاتی که از طریق عامه وارد شده‌اند، ثابت کرد؛ مگر بر مبنای کسی که قائل به تسامح در چنین مواردی باشد و گفته شده «استحباب» در چنین مواردی، با عنوان ثانوی است و این خلاف ظاهر است.

«آیت الله مکارم شیرازی دام ظلّه» در حاشیه عروه، در چندین مورد، به عدم قبول این قاعده، تصریح می‌نماید و از این رو استحباب افعالی را که قائلان به آن، براساس این قاعده، به استحباب آنها نظر داده‌اند، نپذیرفته و عمل به آنها را از باب امید به ثواب، روا دانسته است.^۱

در مجموع، در نظر این بزرگان، ادله تسامح نمی‌تواند ثابت کند که این فعل، خواسته شارع است. همچنین نمی‌تواند استحباب را ثابت کند و در نهایت، مدلول روایات «من بلغ»، فقط ترتب ثواب را دربردارد و

۱. العروة الوثقی مع التعليقات، ج ۱، صص ۲۸۹ و ۳۱۳.

اینکه ثواب برای عمل، از باب تفضل الهی است.

جمع‌بندی اقوال درباره این قاعده

از مجموع فرمایشات بزرگان در این باره، می‌توان چنین نتیجه گرفت: در مواردی که دلیل به علت سند، ضعیف است و از طرفی مخالفتی با کتاب و سنت ندارد، حتی بنا بر عدم قبول قاعده و عدم قبول استحباب، می‌توان آن عمل را به سبب وجود روایات «مَنْ بَلَّغَ»، به امید ثواب از باب تفضل الهی انجام داد. بنابراین می‌توان گفت با این شرایط، عمل مزبور، بدعت نیست.

فصل دوم: مشروعیت نماز زیارت و حکم فقهی آن

مشروعیت نماز زیارت

برای زیارت، آداب فراوانی در روایات و کتاب‌های فریقین، ذکر شده که از جمله این آداب، نماز زیارت است.^۱

در اینجا سؤال این است آیا نماز زیارت در حرم اولیا و اهل بیت علیهم‌السلام شرک است؟! با پرسش چند سؤال که پاسخ روشنی دارند، به تشریح و پاسخگویی این سؤال می‌پردازیم.

آیا به هنگام عیادت بیماران، بردن هدیه، کار ناپسندی است؟! آیا به هنگام دیدار دوست، بردن هدیه‌ای هرچند کوچک، کار زشتی بوده و نشانه‌ای از شرک در آن است؟! آیا روبوسی و مصافحه هنگام ملاقات و دیدار یکی از عزیزانی که مدتی است او را ندیده‌اید، نشانه پرستش آن

---

۱. موسوعة الشهید الاول، ج ۹ (الدروس الشرعیة، ۱)، ص ۴۳۶؛ بحارالانوار، ج ۹۷، ص ۱۳۵؛ الزیارة، عبدالحسین امینی تبریزی، ص ۱۰۵؛ الفقه علی المذاهب الاربعه و مذهب اهل البیت علیهم‌السلام، (عبدالرحمان جزیری، سید محمد غروی، یاسر مازح، ج ۱، ص ۵۵۱ و ۷۱۶-۷۲۴؛ آداب سفر حج، سیدعلی قاضی‌عسکر، ص ۱۹۹.

فرد می‌باشد و کار زشت و ناپسندی است؟!

در کتب اخبار و روایات، فعلی با عنوان «ثواب هدیه دادن به مؤمن» وجود دارد و رسول گرامی اسلام ﷺ هم بر آن، سفارش نموده است.^۱ بنابراین هدیه بردن به هنگام ملاقات دیگران، نشانه‌ای از ادب و احترام می‌باشد و از نظر اسلام نیز مستحب مؤکد است.

حال هنگامی که سر مزار یکی از دوستان یا بستگان خود می‌روید، چه هدیه‌ای می‌توانید برایش ببرید؟! آیا می‌توان برای او هدیه مادی برد؟! یا اینکه با قرآن خواندن، صلوات فرستادن، دعا کردن، ذکر و نماز خواندن و... برایش خیرات می‌فرستید؟ به دلیل روشن بودن پاسخ این سؤال، توصیه شده است تا برای ارواح والدین و مؤمنان، نماز هدیه نمایید.^۲ نماز هدیه باید دقیقاً و بی‌ثگی بقیه نمازهای یومیه را داشته باشد و همانند آنها باشد؛ یعنی هم قربة الی الله و هم رو به قبله باشد. در این صورت، خواندن چنین نماز هدیه‌ای، چه نشانی از شرک دارد؟!

ضمن اینکه احمد بن حنبل در مسند^۳ و ابن شبه در تاریخ مدینه^۴، از عایشه نقل می‌کند: «پیامبر ﷺ [از منزل بیرون] رفتند و بازگشتند. سؤال کردم کجا بودید؟ فرمود که به من امر شد به بقیع بروم، برای آنها دعا کنم و برای آنها نماز بخوانم».

پیشوایان دینی ما تأکید نموده‌اند که زائران پس از زیارت اولیای الهی

۱. وسایل الشیعه، ج ۱۷، ص ۲۸۵.

۲. همان، ج ۲، ص ۴۴۳ و ج ۸، ص ۱۶۸.

۳. مسند، احمد بن حنبل، ج ۳، ص ۶۵.

۴. تاریخ المدینه، ابن شبه، ج ۱، ص ۸۹.

و خواندن زیارت‌نامه، دو رکعت نماز، قریه الی الله، بخوانند و ثوابش را نثار روح آنها نمایند.

برای نمونه، در آداب زیارت امام علی علیه السلام، چنین آمده است:

چون به خندق کوفه رسیدی، بگو: «اللَّهُ أَكْبَرُ أَهْلَ الْكِبْرِيَاءِ وَ الْمَجْدِ وَالْعِظْمَةِ اللَّهُ أَكْبَرُ أَهْلَ التَّكْبِيرِ وَ التَّقْدِيسِ...» و چون به دروازه نجف رسیدی بگو «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَ مَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ...» و چون به در ورودی صحن مطهر رسیدی، بخوان: «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ...» و وقتی که به بقعه مبارکه رسیدی بخوان: «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ...».

سپس زیارت‌های گوناگون دیگری را که شامل سلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله و امیر مؤمنان علیه السلام است، بخواند. پس از اتمام زیارت‌نامه، دو رکعت نماز هدیه، برای آن امام بخواند. نماز هم باید به همان صورت و با نیت تقرب به خدا و رو به قبله باشد. پس از فراغت از نماز و در تعقیبات نماز، باید این دعا را بخواند «پروردگارا! دو رکعت نماز به سید و مولای خود، ولی تو و برادر رسول تو، امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام هدیه نمودم».^۱

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الانمه علیه السلام، ص ۵۰؛ «اللَّهُمَّ إِنِّي صَلَّيْتُ هَاتَيْنِ الرَّكْعَتَيْنِ هَدِيَّةً مِنِّي إِلَى سَيِّدِي وَ مَوْلَايَ وَ لَيْتَكَ وَ أَخِي رَسُولِكَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ سَيِّدِ الْوَصِيِّينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام اللَّهُمَّ فَضَّلْ عَلَيَّ مُحَمَّدًا وَ آلَ مُحَمَّدٍ وَ تَقَبَّلْهَا مِنِّي وَ اجْزِنِي عَلَى ذَلِكَ جَزَاءَ الْمُحْسِنِينَ اللَّهُمَّ لَكَ صَلَّيْتُ وَ لَكَ رَكَعْتُ وَ لَكَ سَجَدْتُ وَ خَدَّكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لِأَنَّهُ لَا تَكُونُ الصَّلَاةُ وَ الرَّكُوعُ وَ السُّجُودُ إِلَّا لَكَ لِأَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ».

آیا زیارت‌نامه و نماز که از آغاز تا فرجامش ذکر است و حمد و ستایش خدا و شهادت به وحدانیت حق و شهادت به رسالت محمد ﷺ است و یا اگر کسی علی علیه السلام را عبد صالح خدا بخواند، شرک است؟! باید گفت که نه تنها شرک نیست، بلکه توحید محض است.

ضمن اینکه شیعیان، هرکجا و هر نمازی که می‌خوانند، چنانچه بخواهند نیت نماز را به زبان بیاورند، می‌گویند: «نماز می‌خوانم قربه الی الله». در نماز زیارت نیز همین‌گونه نیت می‌کنند و هرگز به ذهنشان هم خطور نمی‌کند که العیاذ بالله، «نماز می‌خوانم قربه الی صاحب القبر». و نماز را «قربه الی الله» می‌خوانند و ثواب آن را به صاحب قبر هدیه می‌کنند؛ همان‌گونه که برای مثال، در دعای بعد از نماز زیارت امام حسین علیه السلام می‌گویند:

اللَّهُمَّ إِنِّي صَلَّيْتُ وَرَكَعْتُ وَسَجَدْتُ لَكَ وَحَدَّكَ لِشَرِيكَ لَكَ لِأَنَّ
الصَّلَاةَ وَالرَّكَوعَ وَالسُّجُودَ لَا يَكُونُ إِلَّا لَكَ... اللَّهُمَّ وَهَاتَانِ
الرَّكَعَتَانِ هَدِيَّةٌ مِنِّي إِلَى مَوْلَايَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام.^۱

خدایا نماز خواندم و رکوع کردم و سجده کردم برای تو؛ تو یکتایی. هیچ شریکی برای تو نیست؛ زیرا هیچ نماز و رکوع و سجودی نیست؛ مگر برای تو... خداوندا! این دو رکعت نماز را هدیه نمودم به مولایم حسین بن علی علیه السلام.

گذشته از اینها، ابن تیمیه که از پیشتازان افکار ضد تشیع بوده، گفته است: «به اتفاق رؤسای مذاهب، بلکه اکثر مسلمانان، میت، از نماز، روزه،

۱. مفاتیح الجنان، حاج شیخ عباس قمی رحمته الله، زیارت مطلقه امام حسین علیه السلام.

قرائت قرآن، صدقه و مانند اینها که زنده انجام می‌دهد، بهره می‌برد»^۱.
ابن قیم نیز که یکی دیگر از بزرگان آنهاست، گفته است:

مسلمانان برای اموات، طلب مغفرت کنند، صدقه بدهند، حج
بجا آورند، روزه بگیرند، نماز و قرآن و ذکر انجام دهند،
ثوابش به اموات می‌رسد و [نیز گفته است]: جمهور سلف بر
این مطلب، اتفاق نظر دارند.^۲

همچنین «بن‌باز» گفته است: «ثواب صدقه، حج و عمره، ادای دیون
میت، دعا و استغفار، به میت می‌رسد. ولی افضل و بهتر این است که
قرآن و نماز و طواف، برای میت انجام ندهند».^۳

در «الفقه علی المذاهب الاربعه» درباره زیارت قبور، چنین آمده است:

ينبغي للزائر الاشتغال بالدعاء والتضرع والاعتبار بالموتى وقراءة
القرآن للميت فان ذلك ينفع الميت على الاصح...^۴

سزاوار است زائر قبور، دعا و تضرع کند و از مرده‌ها عبرت
بگیرد و برای میت، قرآن بخواند که بنابر اصح، میت از قرآن
خواندن زائر، بهره‌مند می‌شود... .

بنابراین شیعیان هم کنار قبور، قرآن و دعا و نماز را برای خدا
می‌خوانند و ثواب آن را هدیه می‌کنند و هرگز برای صاحب قبر، نماز
نمی‌خوانند و او را پرستش نمی‌کنند.

۱. صلاة المؤمن، وهب القحطاني، ص ۱۳۳۹.

۲. همان.

۳. مجموع الفتاوى، عبدالله بن باز، ج ۱۳، صص ۲۴۹-۲۸۲.

۴. الفقه علی المذاهب الاربعه، ج ۱، كتاب الصلاة «خاتمة فی زیارة القبور»، ص ۵۵۱.

نماز کنار قبور، چه نماز زیارت و چه نمازهای واجب یا مستحب، نه تنها شرک نیست، بلکه ارجح است و سیره متشرعه، بر آن قرار گرفته است. قرآن کریم نیز این مطلب را تأیید می‌کند و در سوره کهف می‌فرماید:

﴿فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَسْجِدًا﴾ (کهف: ۲۱)

گروهی می‌گفتند: «بنایی بر آنان بسازید [تا از نظرها پنهان شوند که] پروردگارشان از وضع آنها آگاه‌تر است!». ولی کسانی که از راز آنها آگاهی یافتند [و آن را دلیلی بر رستاخیز دیدند،] گفتند: «ما عبادتگاهی کنار [مدفن] آنها می‌سازیم [تا خاطره آنان فراموش نشود]».

صاحب مجمع‌البیان، ذیل این آیه آورده است:

عن الجبائي ﴿لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَسْجِدًا﴾ أي معبدا و موضعا للعبادة و السجود يتعبد الناس فيه بركاتهم.^۱

جبائی گفته: منظور از ﴿لَتَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَسْجِدًا﴾ یعنی در اینجا مسجدی می‌سازیم تا عبادتگاه مردم باشد و مردم از برکات آنها به درگاه خدای بزرگ نیایش کنند.

ظاهر تعبیر قرآن، این است که اصحاب کهف، سرانجام از دنیا رفتند و به خاک سپرده شدند و کلمه «علیهم»، شاهد این مدعاست. سپس علاقه‌مندان به آنها، تصمیم گرفتند معبدی کنار آرامگاه آنان بسازند. قرآن

۱. مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، ج ۶، ص ۷۱۰.

این موضوع را در این آیات، با لحن موافقی آورده است و این نشان می‌دهد که ساختن معبد به احترام قبور بزرگان دین، نه تنها حرام نیست، چنان‌که وهابی‌ها می‌پندارند، بلکه کار خوب و شایسته‌ای است.

اصولاً بناهای یادبود که خاطره افراد برجسته و باشخصیت را زنده می‌دارد، همیشه میان مردم جهان بوده و هست و در واقع این کار، نوعی قدردانی از گذشتگان و تشویق برای آیندگان است. پس اسلام نه تنها از این کار نهی نکرده، بلکه آن را مجاز شمرده است.

وجود این‌گونه بناها، سندی تاریخی بر وجود این شخصیت‌ها و برنامه و تاریخشان است؛ به همین دلیل، پیامبران و شخصیت‌هایی که قبر آنها متروک مانده، تاریخ آنها نیز مورد تردید و استفهام قرار گرفته است. این نیز واضح است که این‌گونه بناها، کمترین منافاتی با مسئله توحید ندارد؛ زیرا «احترام»، مطلبی است و «عبادت» و «پرستش» مطلبی دیگر.^۱

خداوند در سوره مبارکه نور می‌فرماید:

﴿فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا أَسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾ (نور: ۳۶)

[این چراغ پرفروغ] در خانه‌هایی قرار دارد که خداوند اذن فرموده [دیواره‌های] آن را بالا برند [تا از دستبرد شیاطین در امان باشد] و در آنها، نام خدا برده شود و صبح و شام در آنها تسبیح او گویند.

صاحب تفسیر قمی، ذیل این آیه کریمه آورده است:

۱. تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۳۸۸.

حدثنا محمد بن همام قال حدثنا جعفر بن محمد بن مالك: قال حدثنا القاسم بن الربيع عن محمد بن سنان عن عمار بن مروان عن منخل عن جابر عن أبي جعفر عليه السلام في قوله **﴿فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ﴾** قال: هي بيوت الأنبياء وبيت علي عليه السلام منها^۱.

امام باقر عليه السلام درباره آیه **﴿فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَ...﴾** فرموده است: «منظور از «بیوت»، خانه های انبیاست و خانه علی عليه السلام جزء آنهاست».

در تفسیر مجمع البیان چنین آمده است:

﴿فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ﴾ قیل هی بیوت الأنبیاء و روی ذلك مرفوعا أنه سئل النبي صلى الله عليه وآله لما قرأ الآية أي بيوت هذه فقال بيوت الأنبياء فقال أبو بكر فقال يا رسول الله هذا البيت منها يعني بيت علي و فاطمة قال نعم من أفاضلها. و يعضد هذا القول قوله **﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾** و قوله **﴿رَحِمَتْ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ﴾** فالإذن برفع بيوت الأنبياء و الأوصياء مطلق و المراد بالرفع التعظيم و رفع القدر من الأرجاس و التطهير من المعاصي و الأدناس و قیل المراد برفعها رفع الحوائج فيها الى الله تعالى **﴿وَ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ﴾** أي يتلى فيها كتابه عن ابن عباس و قیل تذكر فيها أسماؤه الحسنی **﴿يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾** أي يصلي له فيها بالبكور و العشایا عن ابن عباس و الحسن و الضحاک و قال

۱. تفسیر القمی، ج ۲، ص ۱۰۴.

ابن عباس کل تسبیح فی القرآن صلاة و قیل المراد بالتسبیح تنزیه الله تعالی عما لا یجوز علیه و وصفه بالصفات التي يستحقها لذاته و أفعاله التي کلها حکمة و صواب.^۱

برخی گفته‌اند: مقصود از خانه‌هایی که خدا اذن داده، رفع شوند، خانه‌های انبیاست. از پیامبر ﷺ نیز روایت شده است که منظور، بیوت انبیاست. ابوبکر سؤال کرد: «یا رسول الله! خانه علی و فاطمه علیهم السلام هم از همان بیوت است؟» فرمود: «بله. از بهترین آنهاست». مؤید این مطلب است آنجا که قرآن می‌گوید: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ...﴾ «خداوند فقط می‌خواهد پلیدی [گناه] را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد»^۲ و نیز ﴿رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ...﴾ «رحمت خدا و برکاتش بر شما خانوده است».^۳ مقصود از رفع بیوت انبیا، تعظیم و پاک کردن آنها از آلودگی‌هاست و مقصود از تطهیر، پاک کردن از معصیت‌هاست. برخی گفته‌اند: مقصود این است که در این خانه‌ها، رفع حوائج به سوی خدا شود.

﴿وَيُذَكِّرُ فِيهَا أَسْمُهُ﴾ ابن عباس گفته است یعنی در این خانه‌ها، کتاب خدا خوانده شود. همچنین گفته شده است اسمای نیکوی او برده شود. ﴿يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾ یعنی صبح و شام در آنها نماز خوانده می‌شود. برخی گفته‌اند: «هر

۱. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۷، ص ۲۲۷.

۲. احزاب: ۳۳.

۳. هود: ۷۳.

تسیحی در قرآن، نماز است». همچنین گفته شده است: مقصود از تسبیح کردن، تنزیه و پاک شمردن خداست، در ذات و افعالش، از همه نقایص».

در تفسیر المیزان نیز ذیل آیه، چنین آمده است:

و فيه أخرج ابن مردويه عن أنس بن مالك و بريدة قال: قرأ رسول الله ﷺ هذه الآية ﴿فِي بُيُوتِ الَّذِينَ أُذِنَ لَهُمْ أَنْ تَرْفَعَهُ﴾ فقام إليه رجل فقال: أي بيوت هذه يا رسول الله؟ قال: بيوت الأنبياء. فقام إليه أبو بكر فقال: يا رسول الله هذا البيت منها أي بيت علي و فاطمة؟ قال: نعم من أفاضلها. أقول: و رواه في المجمع عنه ﷺ مرسلا و روى هذا المعنى القمي في تفسيره بإسناده عن جابر عن أبي جعفر عليه السلام و لفظه: قال: هي بيوت الأنبياء و بيت علي عليه السلام منها.^۱ ابن مردويه آورده است: رسول خدا ﷺ آیه: ﴿فِي بُيُوتِ الَّذِينَ أُذِنَ لَهُمْ﴾ را قرائت نمود. شخصی سؤال کرد: «مقصود کدام خانه هاست؟» رسول خدا ﷺ فرمود: «خانه های انبیا». ابوبکر برخاست و سؤال کرد: «آیا خانه علی و فاطمه علیهما السلام را شامل می شود؟» حضرت فرمود: «آری. از بهترین آنهاست».

علامه طباطبایی رحمه الله در ادامه می گوید: «این روایت، در مجمع البیان و تفسیر قمی نیز وارد شده است».

در تفسیر نور الثقلین نیز در این باره چنین آمده است:

در حدیثی از امام باقر علیه السلام می خوانیم که با «قتاده» فقیه معروف اهل بصره، گفت وگویی داشت. قتاده از حضور در مجلس

۱. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۵، ص ۱۴۲.

امام علیه السلام و ابتهت خاص آن حضرت که سراسر قلب او را فرا گرفته بود، اظهار شگفتی کرد. امام به او فرمود: آیا می‌دانی کجا نشسته‌ای؟» در برابر همان‌ها که خدا درباره آنها می‌فرماید: ﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ﴾ سپس فرمود: «فانت ثم ونحن اولئك!»؛ «تو آن هستی که گفתי (فقیه اهل بصره) و ما این هستیم که قرآن می‌گویید!». قتاده در جواب گفت: «صدقت و الله، جعلني الله فداك، والله ماهي بيوت حجارة و لا طين!»؛ «راست گفתי فدایت گردم! به خدا سوگند! منظور خانه‌های سنگی و گلی نیست. [بلکه منظور خانه‌های وحی و ایمان و هدایت است].^۱

علاوه بر دلالت آیات مذکور و نیز افزون بر سیره متشرعه و مقبول بودن نماز زیارت نزد عقلا، عمده دلیل بر مشروعیت نماز زیارت، وجود روایات فراوان درباره ثواب زیارت ائمه معصوم علیهم السلام به همراه نماز زیارت است که از آنها به صراحت، رجحان عمل یا همان استحباب استفاده می‌شود. سند برخی از این روایات، صحیح است و در مجموع، می‌توان با یقین گفت تواتر معنوی دارند.

از جمله روایاتی که از آنها استفاده می‌شود نماز زیارت مشروع می‌باشد، روایات مستفیضی است که در آنها به کیفیت زیارت، تصریح

۱. نورالثقلین، ذیل آیات مورد بحث (با کمی تلخیص)، ج ۳، ص ۶۰۹.

گردیده و دربردارنده نماز زیارت نیز می‌باشند که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحُرَائِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مَا لِمَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ عليه السلام قَالَ مَنْ أَتَاهُ وَ زَارَهُ وَ صَلَّى عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ أَوْ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ كُتِبَتْ لَهُ حَجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ قَالَ قُلْتُ: وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ قَالَ وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ وَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحُرَائِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مِثْلَهُ.^۱

ابی علی حرانی گفته: به امام صادق عليه السلام عرض کردم: «ثواب زیارت امام حسین عليه السلام چیست؟» فرمود: «کسی که آن حضرت را زیارت کند و نزد او دو رکعت یا چهار رکعت نماز گزارد، برای او ثواب یک حج و یک عمره نوشته می‌شود». عرض کردم: «آیا این ثواب، برای زیارت هر پیشوای واجب الطاعه می‌باشد؟!» فرمود: «آری. این ثواب برای هر فردی است که امام واجب الطاعه‌ای را زیارت کند».

عَلِيُّ بْنُ مُوسَى بْنِ طَاوُسٍ فِي مِصْبَاحِ الزَّائِرِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام فِي حَدِيثٍ أَنَّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ بَعْدَ وَفَاتِهِ وَ صَلَّى عِنْدَهُ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ كُتِبَتْ لَهُ حَجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ.^۲

از امام صادق عليه السلام روایت شده است هرکسی که امام واجب

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۲۰.

۲. همان، ص ۵۲۱.

الطاعة را بعد از رحلتش زیارت کند و نزد او چهار رکعت نماز بخواند، برای او ثواب يك حج و يك عمره، نوشته شود.

- أَخْبَرَنِي الشَّرِيفُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ طَاهِرِ الْمَوْسَوِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ عَقْدَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَحْمَدُ بْنُ يَوْسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَرَّائِيُّ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مَا لِمَنْ زَارَ قَبْرَ الْحُسَيْنِ عليه السلام قَالَ مَنْ آتَاهُ وَ زَارَهُ فَصَلَّى عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ حِجَّةً مَبْرُورَةً فَإِنْ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ كُتِبَتْ لَهُ حِجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ وَ كَذَلِكَ لِكُلِّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضِ الطَّاعَةِ قَالَ وَ كَذَلِكَ لِكُلِّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَةً طَاعَتُهُ^۱.

راوی می گوید که به امام صادق عليه السلام عرض کردم: «ثواب زیارت امام حسین عليه السلام چیست؟» فرمود: «کسی که آن حضرت را زیارت کند و نزد او، دو رکعت نماز بخواند، برای او ثواب يك حج مقبول نوشته می شود و چنانچه چهار رکعت نماز بخواند، برای او ثواب يك حج و يك عمره نوشته می شود». عرض کردم: «فدایت شوم! آیا این ثواب برای زیارت هر پیشوای واجب الطاعه است؟!» فرمود: «آری. این ثواب هر کسی است که امام واجب الطاعه ای را زیارت کند».

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ الْجَمَّالِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: سَارَ وَ أَنَا مَعَهُ فِي الْقَادِسِيَّةِ حَتَّى أَشْرَفَ عَلَيَّ

۱. کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۱۸۵.

النَّجْفِ فَقَالَ هَذَا هُوَ الْجَبَلُ الَّذِي اعْتَصَمَ بِهِ ابْنُ جَدِّي نُوحٌ فَقَالَ
سَأُوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ فَأَوْحَى إِلَيْهِ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ ائْتِصِمْ بِكَ
مِنِّي أَحَدٌ فَغَارَ فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعَ إِلَى الشَّامِ ثُمَّ قَالَ ائْتِصِمْ بِمَا قَالَ
فَعَدَلْتُ بِهِ فَلَمْ يَزَلْ سَائِرًا حَتَّى أَتَى الْغَرِي فَوَقَفَ بِهِ ثُمَّ أَتَى الْقَبْرَ
فَسَاقَ السَّلَامَ مِنْ آدَمَ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ وَ أَنَا أُسَوِّقُ السَّلَامَ مَعَهُ حَتَّى
وَصَلَ السَّلَامَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ حَرَّ عَلَى الْقَبْرِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَعَلَا نَحِيْبَهُ
ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ.

وَفِي خَبَرٍ آخَرَ سِتَّ رَكَعَاتٍ وَصَلَّيْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ
مَا هَذَا الْقَبْرُ فَقَالَ هَذَا قَبْرُ جَدِّي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﷺ.^۱

صفوان بن مهران نقل می کند که امام صادق علیه السلام از قادسیه حرکت نمود، در حالی که من همراهش بودم؛ تا به نجف رسید و فرمود: «این همان کوهی است که فرزند نوح، بدان پناهنده شد؛ گفت: «به زودی به کوهی پناه می برم که مرا از آب حفظ کند». پس خداوند وحی نمود: «آیا کسی به تو پناه می آورد از دست من؟» آن گاه در زمین فرو رفت و به سوی شام حرکت کرد. سپس فرمود: «با ما بیا». با او همراه شدم تا به «غری» رسید و آنجا ایستاد. سپس نزدیک قبر شد و آغاز به سلام نمود؛ از آدم علیه السلام و پیامبران. من نیز به همراه او آغاز نمودم؛ تا رسید به سلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله. سپس صورت خود را بر قبر نهاد و بر او سلام کرد و صدایش را بلند نمود و بعد برخاست و چهار رکعت نماز خواند. [در خبر دیگری وارد شده است که

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳۷۹.

حضرت، شش رکعت نماز خواند. من نیز همراهش خواندم. عرض کردم: «یا بن رسول الله! این قبر کیست؟» فرمود: «این قبر جدم، علی بن ابی طالب علیه السلام است.»

این دو روایت، صحیح‌اند.

- حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَسْكَرِيُّ وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بَيْهَقِيُّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزَبَارَ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ مَهْزَبَارَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام إِذَا أَرَدْتَ الْمَسِيرَ إِلَى قَبْرِ الْحُسَيْنِ عليه السلام ... ثُمَّ تَدَوَّرْ مِنْ خَلْفِ الْحُسَيْنِ عليه السلام إِلَى عِنْدَ رَأْسِهِ وَ صَلِّ عِنْدَ رَأْسِهِ... إِلَّا أَنْ رَكَعَتِي الزِّيَارَةِ لَا بُدَّ مِنْهَا عِنْدَ كُلِّ قَبْرٍ.^۱

ابو حمزه ثمالی از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که فرمود: «هرگاه اراده نمودی رفتن به سوی قبر امام حسین علیه السلام... سپس از پشت سر، دور می‌زنی به سوی بالای سر و در آنجا نماز بخوان... اما دو رکعت نماز زیارت نزد هر قبری خوانده می‌شود.»

- حَدَّثَنِي أَبِي عليه السلام عَنْ سَعْدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَ نَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيَعْلُ أَعْلَى مَنْزِلٍ لَهُ فَيُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَ لِيَوْمٍ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِيرُ إِلَيْنَا.^۲

امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه راه هریک از شما دور باشد و سفر برایش دشوار باشد؛ بر بلندای منزل خویش برود و دو

۱. کامل‌الزیارات، صص ۲۲۲-۲۴۰.

۲. همان، ص ۲۸۶.

رکعت نماز بگزارد و به سوی قبور ما سلام نماید که این سلام، به ما می رسد.

— حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سَهْلٍ عَنْ أَبِي أَحْمَدَ عَمَّنْ رَوَاهُ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدْتَ عَلَيْكَ الشُّقَّةُ وَنَأَتْ بِكَ الدَّارُ فَلْتَعْلُ عَلَى أَعْلَى مَنْزِلِكَ وَتُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ فَلْتُؤْمِ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا.^۱

امام صادق عليه السلام فرمود: هر گاه راهت دور باشد و سفر برایت دشوار باشد، بر بلندای منزل خود برو و دو رکعت نماز بگزار و سپس به سوی قبور ما سلام کن که این سلام، به ما می رسد.

— مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامٍ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَنَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيُصْعِدْ أَعْلَى مَنْزِلِهِ فَلْيُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ وَ لِيُؤْمِ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا.^۲

امام صادق عليه السلام فرمود: هر گاه راه یکی از شما دور باشد و سفر برایش دشوار باشد، بر بام خانه اش برود و دو رکعت نماز بگزارد و به سوی قبور ما سلام کند که این سلام، به ما می رسد.

— مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَنَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيُعَلِّ عَلَى مَنْزِلِهِ وَ لِيُصَلِّ رَكْعَتَيْنِ وَ لِيُؤْمِ بِالسَّلَامِ إِلَى

۱. کامل الزیارات، ص ۲۸۸.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۷۷.

قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا... وَرَوَاهُ الْكَلْبِيُّ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا
عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ مِثْلَهُ إِلَى قَوْلِهِ يَصِلُ إِلَيْنَا.^۱

امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه راه یکی از شما دور باشد و سفر برایش دشوار باشد، بر بام خانه اش برود و دو رکعت نماز بگذارد و به سوی قبور ما سلام کند که این سلام، به ما می رسد.

- روي عن الرضا علي بن موسى عليه السلام أنه قال يجزيك في الزيارة لكل
إمام أن تقول السلام... ثُمَّ تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ وَتَدْعُو بَعْدَهَا بِمَا
شِئْتَ وَقَدَّمْتَ زِيَارَتَكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.^۲

از امام رضا علیه السلام روایت شده است که فرمود: کافی است در زیارت هر امامی بگویی: «السلام...». سپس نماز زیارت بخوانی و بعد از آن، هر دعایی خواستی بنمایی؛ ان شاء الله زیارتت کامل شده است.

افزون بر این می توان گفت از جمله ادله مشروعیت نماز زیارت، تصریح به انجام دادن آن در کتاب های معتبر زیارت است که در برخی از آنها، سند ذکر گردیده و در برخی دیگر، احتمالاً به سبب تسامح در ادله سنن، سندی ذکر نموده اند. اما مورد عمل اصحاب بوده و کسی به آنها اشکال ننموده است. برخی از این کتاب ها، عبارت است از: «کامل الزیارات» اثر ابن قولویه، «کتاب المزار» اثر شیخ مفید، «المزار الکبیر» اثر

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۷۷؛ کتاب المزار، شیخ المفید، ص ۲۱۴. فراز اول از این روایت، همان است که از کامل الزیارات گذشت. ر.ک: کامل الزیارات، ص ۲۸۶.
۲. المقنعه، باب زیارة جامعة لسائر المشاهد علی ساکنیها السلام...، ص ۴۸۸.

مشهدی، «المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمة علیهم السلام» اثر شهید اول، «مصباح الزائر» اثر سید بن طاووس و «المصباح» اثر کفعمی.^۱

حکم فقهی نماز زیارت

اقوال فقها

برخی از فقهای بزرگوار، به استحباب نماز زیارت، به طور کلی، یا برای زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت گرامی آن حضرت علیهم السلام تصریح نموده‌اند که در اینجا به برخی از این اقوال اشاره می‌کنیم:

– علامه علیه السلام می‌نویسد: «و يستحب صلاة الزيارة، و التحية، و الإحرام، عند أسبابها»؛^۲ «مستحب است نماز زیارت، نماز تحیت و نماز احرام؛ هرگاه سبب آنها پیش آید».

– عبارت فخر المحققین نیز چنین است: «و يستحب صلاة الزيارة و التحية و الإحرام عند أسبابها»؛^۳ «نماز زیارت، نماز تحیت و نماز احرام مستحب‌اند؛ هرگاه سبب آنها پیش آید». ایشان در کتاب دیگرش، چنین می‌گوید: «و نية صلاة الزيارة: «أصلي ركعتي صلاة الزيارة لندبها قربة الى الله»؛^۴

۱. کامل الزیارات، ص ۲۴۶ و...؛ کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۸۳؛ مصباح المتهجد، ج ۱، ص ۲۸۵؛ المزار الكبير، مشهدی، صص ۶۹، ۸۸، ۹۰، ۲۹۰، ۵۴۱، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۸۵، ۶۵۲؛ المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمة علیهم السلام، صص ۱۶، ۳۳، ۴۹، ۱۸۸، ۱۹۲، ۱۹۳ و ۲۱۰؛ مصباح الزائر، صص ۶۹، ۱۰۳ و ۱۰۴؛ المصباح، کفعمی، صص ۴۱۲، ۴۸۵، ۴۹۰، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۸، ۵۰۱، ۵۰۳، ۵۰۵؛ البلد الأمين و الدرع الحصین، ص ۱۶۴.
۲. قواعد الأحكام فی معرفة الحلال و الحرام، ج ۱، ص ۳۰۱.
۳. إيضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، ج ۱، ص ۱۳۹.
۴. الرسالة الفخرية فی معرفة النية، ص ۵۴.

«نیت نماز زیارت چنین است: دو رکعت نماز زیارت مستحب می خوانم قربة الی الله».

- شهید اول رحمته الله ضمن اینکه در آداب زیارت، نماز را برشمرده است، در بیان نمازهای مستحب نیز نماز زیارت را می آورد و می نویسد:
و منها صلاة الزيارة لأحد المعصومين و هي ركعتان، يقرأ فيهما ما شاء.

از جمله نمازهای مستحب، نماز زیارت برای هریک از معصومان است که دو رکعت می باشد و در آن می توان هر سوره ای را قرائت کرد.

«منها»، یعنی نمازهای مستحبی.^۱ ایشان در کتاب «ذکری» نیز می نویسد: «و منها: صلاة الزيارة للنبي صلى الله عليه وآله أو أحد الأئمة عليهم السلام؛^۲ (از جمله نمازهای مستحب، نماز زیارت برای پیامبر صلى الله عليه وآله یا یکی از ائمه معصوم عليهم السلام است».

- شهید ثانی رحمته الله می گوید: «و يستحب صلاة الزيارة، والتحية، والإحرام، عند أسبامها»^۳؛ «نماز زیارت، نماز تحیت و نماز احرام، مستحب اند؛ به هنگامی که سبب آنها پیش آید».

- ابن فهد حلی رحمته الله در چگونگی نیت نماز زیارت، به استحباب آن تصریح فرموده و نوشته است:

و نية صلاة الزيارة: أصلي ركعتي زيارة النبي أو أحد الأئمة عليهم السلام، أو

۱. البیان، ص ۲۲۴.

۲. ذکری الشیعة فی أحكام الشریعة، ج ۴، ص ۲۸۷.

۳. فوائد القواعد، ص ۲۰۶.

أصلي ركعتي الزيارة لندمها قربة الى الله.^۱

نیت نماز زیارت چنین است: دو رکعت نماز زیارت پیامبر ﷺ یا هریک از اهل بیت ﷺ را می خوانم. یا می گویی دو رکعت نماز زیارت مستحب می خوانم قربة الى الله.

- محقق ثانی رحمته الله نیز فرموده است: «و يستحب صلاة الزيارة، و التحية، و الإحرام عند أسبابها»^۲؛ «نماز زیارت، تحیت و احرام، به هنگامی که سبب آنها پیش آید، مستحب می شوند».

- فاضل هندی رحمته الله نیز ضمن تصریح به استحباب نماز زیارت، دلیل آن را دو چیز بیان فرموده است: نصوص و اجماع. عبارت ایشان، چنین است:

و يستحب صلاة الزيارة و صلاة التحية و صلاة الإحرام عند أسبابها و هي الزيارة للنبي ﷺ و الأئمة ﷺ و دخول المساجد و الإحرام بالنصوص و الإجماع.^۳

نماز زیارت، تحیت و احرام، به هنگام پیش آمدن سبب آنها، مستحب می شوند و سبب آنها عبارت است از: زیارت پیامبر ﷺ و ائمه رحمته الله، وارد شدن به مساجد و محرم شدن؛ دلیل این مطلب، روایات و اجماع است.

- صاحب جواهر رحمته الله نماز زیارت را در شمار نمازهای مستحب آورده است؛ عبارت ایشان نیز شبیه «كشف اللثام» است:

۱. الرسائل العشر، ابن فهد، ص ۲۴۹.

۲. جامع المقاصد فی شرح القواعد، ج ۲، ص ۴۸۷.

۳. كشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحكام، ج ۴، صص ۴۱۰ و ۴۱۱.

و منها صلاة الزيارة للنبي و الأئمة عليهم السلام و تحية المساجد و الإحرام عند حصول أسبابها بالنصوص و الإجماع كما عن كشف اللثام^۱ از جمله نمازهای مستحب نماز زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام و نماز تحیت مساجد و نماز احرام است، به هنگامی که سبب آنها پیش آید. دلیل این نیز هم چنان که در كشف اللثام وارد شده، وجود روایات و اجماع است.

- محدث بزرگ، مرحوم حر عاملی نیز در زیارت امام رضا علیه السلام چنین فرموده است: «يستحب صلاة الزيارة عند رأسه و كثرة الدعاء»^۲؛ «نماز زیارت و دعای زیاد نمودن در بالاسر امام رضا علیه السلام مستحب است».

- صاحب مفتاح الكرامه نیز چنین آورده است:

[الثامن عشر: صلاة الزيارة و التحية و الإحرام] قوله قدس الله تعالى روحه: و يستحب صلاة الزيارة و التحية و الإحرام عند أسبابها و هي الزيارة للنبي أو الأئمة عليهم السلام و دخول المساجد و الإحرام بالنصوص و الإجماع كما في «كشف اللثام». و في «الغنية» صلاة الزيارة للنبي أو أحد الأئمة عليهم السلام ركعتان عند الرأس بعد الفراغ من الزيارة.^۳

[مورد هجدهم از نمازهای مستحب: نماز زیارت، تحیت و احرام است]. استحباب این نمازها، به هنگام وجود سبب است و سبب اینها شامل زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله یا یکی از ائمه علیهم السلام، وارد

۱. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۱۲، ص ۱۸۱.

۲. هداية الأمة الى أحكام الأئمة - منتخب المسائل، ج ۵، ص ۵۱۲.

۳. مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة (ط - الحدیثه)، ج ۹، ص ۲۶۶.

شدن به مساجد و احرام است و دلیل این مطلب، چنان که در کشف اللثام آمده، روایات و اجماع است. در «غنیه» نیز فرموده است: «نماز زیارت پیامبر ﷺ یا هر یک از ائمه علیهم السلام، دو رکعت است که بعد از زیارت بالای سر، خوانده می شود».

- مرحوم نراقی نیز می گوید:

بلکه ظاهر، استحباب نماز زیارت است برای هر یک از انبیا و ائمه که نزد قبر ایشان، آنها را زیارت کنی، به هر نوع زیارتی؛ به سبب حدیثی که در مصباح الزائر آمده است که حضرت صادق علیه السلام فرمود: «من زار اماما مفترض الطاعة بعد وفاته و صلی عنده أربع رکعات کتبت له حجة و عمرة»؛ «کسی که هر امام واجب الاطاعة را بعد از رحلتش زیارت نماید و چهار رکعت نماز نزد او بخواند، ثواب یک حج و یک عمره برای او نوشته می شود».

و معنای امام به حسب لغت پیشواست که جمیع انبیا را شامل می گردد.^۱

- در عروه نیز چنین آمده است:

فصل نهم [اقسام نمازهای مستحبی]: بدان که نمازهای مندوبه، بسیار و آنها بر چند قسم است:.... «قسم چهارم»: نمازهایی که برای اسباب خاصه، مندوب است؛ مثل نماز زیارت، تحیت مسجد و نماز شکر و همانند آنها».^۲

۱. رسائل و مسائل، نراقی، ج ۱، ص ۵۸.

۲. الغایة القصوی فی ترجمة العروة الوثقی، ج ۲، ص ۱۱۹.

در کتاب الاجاره نیز آمده است:

(مسئله 17): لا يجوز الإجارة للنيابة عن الحي في الصلاة ولو في الصلوات المستحبة، نعم يجوز ذلك في الزيارات والحج المندوب وإتيان صلاة الزيارة ليس بعنوان النيابة، بل من باب سببية الزيارة لاستحباب الصلاة بعدها ركعتين و يحتمل جواز قصد النيابة فيها لأنها تابعة للزيارة، والأحوط إتيانها بقصد ما في الواقع^۱.
جایز نیست نیابت از زنده در نماز؛ هر چند در نمازهای مستحب. اما نیابت نماز در زیارتها و حج مستحب، جایز است؛ زیرا استحباب نماز زیارت، به سبب نیابت نیست. بلکه به علت سبب بودن زیارت برای استحباب دو رکعت نماز زیارت بعد از آن است. البته احتمال دارد جواز نیابت در نماز زیارت، به سبب این باشد که نماز زیارت، تابع زیارت می باشد. البته احتیاط این است که نماز زیارت، به قصد ما فی الذمه آورده شود.

- مرحوم سبزواری رحمته الله در زیارت امام حسین علیه السلام آورده است:

و يستحب زيارته عليه السلام في الأوقات المخصوصة كيوم الغدير و مولد النبي صلى الله عليه وآله و المبعث و سائر الأوقات المضبوطة في كتب المزار، كما يستحب صلاة الزيارة ركعتان أو أربع، أو ست، أو ثمانية، أو اثنتا عشرة كل ذلك مروى و محمول على مراتب الفضل، و قد فصل ذلك في كتب الأدعية و المزار و من شاء فليراجع إليها^۲.
زیارت امام حسین علیه السلام در زمانهای خاص، مانند عید غدیر،

۱. العروة الوثقى مع تعاليق الإمام الخميني، ص ۸۴۳.

۲. مهذب الأحكام، سبزواری، ج ۱۵، ص ۶۶.

روز ولادت پیامبر ﷺ عید مبعث و برخی ایام دیگر که در کتاب‌های مزار ذکر گردیده، مستحب است؛ چنان‌که نماز زیارت دو رکعت یا چهار رکعت یا شش رکعت یا هشت رکعت یا دوازده رکعت، مستحب است؛ همه اینها (تعداد رکعات)، نقل شده است که بر فضیلت بیشتر حمل می‌شود. تفصیل این مطلب در کتاب‌های دعا و مزار، ذکر گردیده است. هر که اشتیاق دارد، به آنها مراجعه نماید.

– استاد گرانقدر آیت‌الله تبریزی رحمته‌الله در پاسخ سؤالی درباره حکم نماز

زیارت، فرموده:

صلاة الزيارة للإمام ركعتان لله سبحانه و تعالى فإن الصلاة لا تحرز

الا لله و يهدي ثوابها الى المزور و هي مستحبة و الله العالم.^۱

نماز زیارت امام علیه‌السلام دو رکعت است که برای رضای خداوند سبحان خوانده می‌شود و ثواب آن، به زیارت‌شونده هدیه می‌شود. نماز زیارت، مستحب است.

– استاد گرامی آقای وجدانی فخر رحمته‌الله نیز در حاشیه شرح لمعه، به

استحباب نماز زیارت، تصریح نموده و نوشته است:

الضمير في قوله «حصولها» يرجع الى الزيارة، فإن زيارة مشاهد

الأئمة المعصومين عليهم‌السلام توجب استحباب صلاة الزيارة.^۲

زیارت قبور ائمه معصوم علیهم‌السلام موجب استحباب نماز زیارت

می‌شود.

۱. صراط النجاه، تبریزی، ج ۱۰، ص ۴۰۹.

۲. الجواهر الفخریه فی شرح الروضة البهیة، ج ۲، ص ۵۴.

برخی از بزرگان نیز، هرچند کلمه «استحباب» را به کار نبرده‌اند، اما آن را به عنوان یکی از آداب زیارت ذکر کرده‌اند که البته با توجه به قراین، از آن استحباب استفاده می‌شود.

- ابن براج نیز می‌نویسد: «و رکعتان صلاة الزيارة لكل واحد من یزار»؛^۱ از جمله نمازهای مستحب، دو رکعت نماز زیارت است که برای هر زیارت‌شونده‌ای خوانده می‌شود».

- ابن زهره گفته: «و أما صلاة الزيارة للنبي ﷺ أو لأحد الأئمة ﷺ فرکعتان»؛^۲ (نماز زیارت پیامبر ﷺ یا هر یک از ائمه ﷺ، دو رکعت است».

- کفعمی فرموده:

و صَلَاةُ الزِّيَارَةِ لِأَحَدِ الْمُعْصُومِينَ رَكْعَتَانِ يُقْرَأُ فِيهِمَا مَا شَاءَ وَيَقُولُ
بَعْدَهُمَا اللَّهُمَّ إِنِّي لَكَ صَلَّيْتُ وَلَكَ رَكَعْتُ وَلَكَ سَجَدْتُ وَحَدَّكَ
لَا شَرِيكَ لَكَ إِلَى آخِرِهِ وَقَدْ ذُكِرَ فِي بَابِ الزِّيَارَاتِ.^۳

نماز زیارت هر یک از ائمه معصوم ﷺ دو رکعت است؛ در آن هر سوره‌ای که بخواهد، می‌خواند و بعد از نماز می‌گوید: بار الها! من برای تو نماز خواندم و بر تو رکوع و سجده نمودم. تو یگانه‌ای و شریکی برای تو نیست».

- استاد معظم مرحوم آیت‌الله فاضل ﷺ فرموده است:

ذکر العلماء و الفقهاء كالعلامة، و الشهيد و المجلسي رضوان الله عليهم أجمعين للزيارة آداباً و أعمالاً، يُشار هنا الى بعضها:.... 6. أن

۱. المهذب، ابن براج، ج ۱، ص ۶۸.

۲. غنية النزوع الى علمي الاصول و الفروع، ص ۱۰۹.

۳. البلد الأمين و الدرع الحصين، ص ۱۶۴؛ المصباح، کفعمی، ص ۴۱۲.

يُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ بَعْدَ الْفَرَاغِ مِنْ قِرَاءَةِ الزِّيَارَةِ وَيَسْتَحَبُّ أَنْ يَقْرَأَ
بَعْدَ الْحَمْدِ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى سُورَةَ يَسِّسَ، وَفِي الرُّكْعَةِ الثَّانِيَةِ بَعْدَ
الْحَمْدِ سُورَةَ الرَّحْمَنِ.^۱

علما و فقها، مانند علامه حلی، شهید اول و علامه مجلسی رحمتهما الله،
برای زیارت آدابی ذکر فرموده‌اند که در اینجا به برخی از
آنها اشاره می‌شود... ۶. بعد از زیارت، دو رکعت نماز
زیارت بجا آورد و مستحب است در رکعت اول، بعد از حمد،
سوره «یس» و در رکعت دوم، بعد از حمد، سوره «الرحمن»
بخواند.

ادله مسئله

از بررسی کلمات بزرگان، استفاده می‌شود که در مجموع، برای
استحباب نماز زیارت، به دو دلیل تصریح فرموده‌اند: نصوص و اجماع.
افزون بر این دو دلیل، می‌توان گفت از جمله ادله استحباب نماز
زیارت، تصریح به انجام دادن آن در کتاب‌های معتبر زیارت است و
چنان‌که می‌آید، اصحاب به آنها عمل کرده‌اند و کسی نیز به آنها اشکال
ننموده است.^۲

دلیل اول: روایات

روایات فراوانی درباره زیارت ائمه معصوم علیهم السلام به همراه نماز زیارت
وارد شده است که از آنها، رجحان عمل یا همان استحباب، استفاده

۱. مناسک الحج، فاضل، ص ۲۷۳.

۲. صص ۱۲۸ - ۱۳۰ همین کتاب با عنوان «کتاب‌های معتبر زیارت».

می‌شود. سند برخی از این روایات، صحیح است و در مجموع، با اطمینان می‌توان گفت تواتر معنوی دارند. این روایات یا درباره ثواب زیارت چهارده معصوم علیهم‌السلام به همراه نماز زیارت می‌باشند یا کیفیت زیارت را بیان می‌کنند که در ضمن آن، زیارت‌نامه و نماز زیارت را نیز بیان فرموده‌اند. این روایات، دو دسته‌اند که ما در اینجا، برخی از روایات هر دو دسته را می‌آوریم:

روایات دسته اول:

روایاتی است که نماز زیارت را برای همه معصومان (پیامبران الهی و اهل بیت)، سایر امام‌زادگان، شهدا و مؤمنان بیان می‌کنند:

حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَسْكَرِيِّ وَ مُحَمَّدُ ابْنُ الْحُسَيْنِ جَمِيعًا عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام إِذَا أَرَدْتَ الْمَسِيرَ إِلَى قَبْرِ الْحُسَيْنِ عليه السلام ... ثُمَّ تَدَوَّرْ مِنْ خَلْفِ الْحُسَيْنِ عليه السلام إِلَى عِنْدِ رَأْسِهِ وَ صَلِّ عِنْدَ رَأْسِهِ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى الْحَمْدَ وَ يَسُ وَ فِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدَ وَ الرَّحْمَنَ وَ إِنْ شِئْتَ صَلَّيْتَ خَلْفَ الْقَبْرِ وَ عِنْدَ رَأْسِهِ أَفْضَلُ فَإِذَا فَرَعْتَ فَصَلِّ مَا أَحْبَبْتَ إِلَّا أَنْ رَكَعَتِي الزِّيَارَةِ لَا بُدَّ مِنْهَا عِنْدَ كُلِّ قَبْرِ^۱.

ابوحمزہ ثمالی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که حضرت فرمود: هرگاه خواستی به سوی قبر امام حسین علیه السلام بروی... سپس از پشت سر امام علیه السلام به سوی بالاسر دور بزنی و در آنجا دو

۱. کامل زیارات، صص ۲۲۲-۲۴۰.

رکعت نماز بخوان؛ در رکعت اول بعد از حمد، یس و در رکعت دوم بعد از حمد، الرحمن بخوان و اگر خواستی پشت قبر بخوان. اما بالای سر افضل است و بعد از این دو رکعت، هر چقدر دوست داشتی نماز بخوان. اما باید دو رکعت نماز زیارت نزد هر قبری خوانده شود.

علی التحقیق، این روایت، صحیحه است.

منظور از «کل قبر» می‌تواند شامل قبور همه انبیا، اهل بیت علیهم‌السلام،

امام زادگان، شهدا و سایر مؤمنان باشد.

– وَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحَرَّانِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه‌السلام مَا لِمَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ عليه‌السلام قَالَ مَنْ آتَاهُ وَ زَارَهُ وَ صَلَّى عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ أَوْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ كُتِبَتْ لَهُ حَجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ قَالَ قُلْتُ: وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضِ الطَّاعَةِ قَالَ وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضِ الطَّاعَةِ وَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحَرَّانِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه‌السلام مِثْلَهُ.^۱

ابوعلی حرانی می‌گوید که به امام صادق عليه‌السلام عرض کردم: «ثواب زیارت امام حسین عليه‌السلام چیست؟» فرمود: «کسی که آن حضرت را زیارت کند و نزد او دو یا چهار رکعت نماز گزارد، برای او ثواب یک حج و یک عمره نوشته می‌شود». عرض کردم: «آیا این ثواب برای زیارت هر امام واجب الطاعه

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۲۱. این روایت را با همین مضمون و کمی تفاوت، ابن قولویه در کامل الزیارات آورده است، ص ۲۵۱.

است؟!» فرمود: «آری. این ثواب برای هر فردی است که امام واجب الطاعه را زیارت کند».

هر دو طریق در این روایت، صحیح می‌باشند.

امام واجب الطاعه، نه تنها همه پیامبران الهی، بلکه به‌طور قطع، اوصیای منصوب از طرف ایشان را نیز شامل می‌شود که ائمه معصوم علیهم‌السلام کامل‌ترین مصداق آن می‌باشند؛ چنان‌که مرحوم نراقی تصریح نموده و فرموده است: «و معنای امام به حسب لغت، پیشواست که جمیع انبیا را شامل می‌گردد».^۱

- عَلِيُّ بْنُ مُوسَى بْنِ طَاوُسٍ فِي مِصْبَاحِ الزَّائِرِ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام فِي حَدِيثٍ أَنَّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ بَعْدَ وَفَاتِهِ وَ صَلَّى عِنْدَهُ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ كُتِبَتْ لَهُ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ.^۲

از امام صادق عليه السلام نقل شده است که فرمود: هر کسی امام واجب الطاعه را بعد از وفاتش زیارت کند و نزد او چهار رکعت نماز بخواند، برای او ثواب يك حج و يك عمره نوشته می‌شود.

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ الْجُمَالِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: سَارَ وَأَنَا مَعَهُ فِي الْقَادِسِيَّةِ حَتَّى أَشْرَفَ عَلَيَّ النَّجْفِ فَقَالَ هَذَا هُوَ الْجَبَلُ الَّذِي اعْتَصَمَ بِهِ ابْنُ جَدِّي نُوحٌ فَقَالَ سَأَوِي إِلَى جَبَلٍ يَعِصُمُنِي مِنَ الْمَاءِ فَأَوْحَى إِلَيَّ اللهُ تَعَالَى إِلَيْهِ أَيْعَتِصِمُ بِكَ مِنِّي أَحَدٌ فَغَارَ فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعَ إِلَى الشَّامِ ثُمَّ قَالَ قَالَ أَعِدْ لِي بِنَا قَالَ فَعَدَلْتُ بِهِ فَلَمْ يَزَلْ سَائِرًا حَتَّى أَتَى الْغُرِّيَ فَوَقَفَ بِهِ ثُمَّ أَتَى الْقَبْرَ

۱. رسائل و مسائل، نراقی، ج ۱، ص ۵۸.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۲۱.

فَسَاقَ السَّلَامَ مِنْ أَدَمَ عَلَى نَبِيِّ نَبِيِّ ﷺ وَ أَنَا أَسُوقُ السَّلَامَ مَعَهُ حَتَّى
وَصَلَ السَّلَامَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ خَرَّ عَلَى الْقَبْرِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَ عَلَا نَحْبِيَهُ
ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ.

وَ فِي خَبَرٍ آخَرَ سِتَّ رَكَعَاتٍ وَ صَلَّيْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ
مَا هَذَا الْقَبْرُ فَقَالَ هَذَا قَبْرُ جَدِّي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﷺ.^۱

صفوان بن مهران می گوید که امام صادق علیه السلام از قادسیه حرکت نمود، درحالی که من همراهش بودم؛ تا به نجف رسید و فرمود: «این همان کوهی است که فرزند نوح بدان پناهنده شد؛» گفت به زودی به کوهی پناه می برم که مرا از آب حفظ کند». پس خداوند وحی نمود: «آیا کسی به تو پناه می آورد از دست من؟» آن گاه در زمین فرو رفت و به سوی شام حرکت کرد. سپس فرمود: «با ما بیا». با او همراه شدم تا به «غری» رسید و آنجا ایستاد. سپس نزدیک قبر شد و آغاز به سلام نمود؛ از آدم علیه السلام و پیامبران. من نیز به همراه او آغاز نمودم؛ تا رسید به سلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله. سپس صورت خود را بر قبر نهاد و بر او سلام کرد و صدایش را بلند نمود و بعد برخاست و چهار رکعت نماز خواند. [در خبر دیگری وارد شده است که حضرت، شش رکعت نماز خواند]. من نیز همراهش خواندم. عرض کردم: «یا بن رسول الله این قبر کیست؟» فرمود: «این قبر جدم علی بن ابی طالب علیه السلام است».

این دو روایت صحیحه‌اند.

منظور از شش رکعت، سه نماز دو رکعتی است که با توجه به قراین، دو رکعت برای امیرمؤمنان علیه السلام، دو رکعت برای حضرت آدم علیه السلام و دو رکعت برای حضرت نوح علیه السلام بوده است.

روایات دسته دوم

از برخی روایات، استحباب نماز زیارت برای چهارده معصوم علیهم السلام، به طور کلی، استفاده می‌شود که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

حَدَّثَنِي أَبِي عليه السلام عَنْ سَعْدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعَدْتَ بِأَحَدِكُمُ الشُّقَّةَ وَنَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيَعْلُ أَعْلَى مَنْزِلٍ لَهُ فَيَصِلِ رَكَعَتَيْنِ وَ لِيَوْمٍ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِيرُ إِلَيْنَا.^۱

امام صادق علیه السلام فرمود: هر گاه راه هریک از شما دور باشد و سفر برایش دشوار باشد، بر بلندای منزل خویش برود دو رکعت نماز بگذارد و به سوی قبور ما سلام نماید که این سلام، به ما می‌رسد.

منظور از «قبورنا» در این روایات، قبور ائمه اهل بیت علیهم السلام است.

- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِسْمَاعِيلِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ أَبِي أَحْمَدَ عَمَّنْ رَوَاهُ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعَدْتَ عَلَيْكَ الشُّقَّةَ وَنَأَتْ بِكَ الدَّارُ فَلْتَعْلُ عَلَى أَعْلَى مَنْزِلِكَ وَ لَتُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ فَلْتُؤْمِ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ

۱. کامل الزیارات، ص ۲۸۶.

يَصِلُ إِلَيْنَا. ١

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامٍ قَالَ:
 قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَنَأَتْ بِهِ الدَّارُ
 - فَلْيُصْعِدْ أَعْلَى مَنْزِلِهِ فَلْيُصَلِّ رُكْعَتَيْنِ - وَلْيُؤْمِرْ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا
 فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا. ٢

- روي عن الرضا علي بن موسى عليه السلام أنه قال يجزيك في الزيارة لكل
 إمام أن تقول السلام... ثُمَّ تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ وَتَدْعُو بَعْدَهَا بِمَا
 شِئْتَ وَ قَدْ تَمَّتْ زِيَارَتُكَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ. ٣

- از امام رضا عليه السلام روایت شده است که فرمود: کافی است در
 زیارت هر امام بگویی: السلام... سپس نماز زیارت بخوانی و
 بعد از آن، هر دعایی خواستی بنمایی؛ ان شاء الله زیارتت کامل
 شده است.

دلیل دوم: اجماع

دلیل دیگری که برخی از فقهای بزرگوار به آن اشاره نموده‌اند،
 «اجماع» است. چنان‌که گذشت، مرحوم فاضل هندی، ضمن تصریح به
 استحباب نماز زیارت، دلیل آن را دو چیز بیان فرموده است: نصوص و
 اجماع. عبارت ایشان، چنین است:

و يستحبّ صلاة الزيارة و صلاة التحية و صلاة الإحرام عند

١. کامل زیارات، ص ۲۸۸.

٢. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۷۷.

٣. المقنعة، ص ۴۸۹، باب زیارة جامعة لسائر المشاهد علی ساکنیها السلام... .

أسبابها وهي الزيارة للنبي ﷺ والأئمة عليهم السلام ودخول المساجد والإحرام بالنصوص والإجماع.^۱

نماز زیارت، تحیت و احرام به هنگام پیش آمدن سبب آنها، مستحب می‌شوند و سبب آنها عبارت است از: زیارت پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام، وارد شدن به مساجد و مُحرم شدن؛ دلیل این مطلب، روایات و اجماع است.

بعد از مرحوم فاضل هندی، مرحوم صاحب جواهر و صاحب مفتاح الکرامه ﷺ، به کلام ایشان استناد نموده و اجماع را نقل نموده‌اند.^۲ اما با توجه به وجود روایات بسیاری که به برخی از آنها اشاره گردید؛ به طوری که می‌توان گفت متواتر معنوی می‌باشند، نوبت به اجماع نمی‌رسد.

نماز زیارت برای چه کسانی

سؤال مهم بیشتر زائران در زیارتگاه‌ها این است که آیا اینجا، نماز زیارت دارد؟!

در پاسخ به این سؤال، بهتر است ابتدا تقسیم‌بندی کلی زیارتگاه‌ها را بیان کنیم. سپس به روایات و کلمات فقهای بزرگوار در این باره اشاره نماییم.

فرد مزور، یا معصوم است یا غیرمعصوم. معصوم نیز، به طور کلی، تمام پیامبران الهی و چهارده معصوم، یعنی پیامبر عظیم الشان اسلام ﷺ و

۱. کشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحكام، ج ۴، صص ۴۱۰ و ۴۱۱.

۲. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۱۲، ص ۱۸۱؛ مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه، ج ۹، ص ۲۶۶.

اهل بیت گرامی آن حضرت علیه السلام را شامل می‌شود. غیر معصوم نیز امام‌زادگان و سایر مقربان درگاه الهی را دربر می‌گیرد. مطالبی که درباره نماز زیارت در زیارتگاه‌های مختلف معصومان علیهم السلام در روایات یا کتب معتبر زیارت وارد شده است، دو دسته‌اند. البته گفتنی است پیش از این، به برخی روایاتی که از آنها، نماز زیارت پیامبران استفاده می‌شد، اشاره کردی.^۱

نماز زیارت معصومین علیهم السلام

روایات و مطالبی که درباره چگونگی نماز زیارت هریک از زیارتگاه‌های چهارده معصوم علیهم السلام، بیان شده است:

۱. پیامبر صلی الله علیه و آله

و بِالْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ فَضَالٍ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يُودَعَ لِلخُرُوجِ إِلَى الْعُمْرَةِ فَأَتَى الْقَبْرَ مِنْ مَوْضِعِ رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَعْدَ الْمَغْرِبِ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله وَكَرَّمَ بِالْقَبْرِ ثُمَّ أَتَى الْمُنْبَرِ وَانصَرَفَ حَتَّى أَتَى الْقَبْرَ فَقَامَ إِلَى جَانِبِهِ يُصَلِّي وَالْصَّغْرُ مَنكِبُهُ الْأَيْسَرَ بِالْقَبْرِ قَرِيبًا مِنَ الْأُسْطُوَانَةِ الَّتِي دُونَ الْأُسْطُوَانَةِ الْمُخَلَّقَةِ الَّتِي عِنْدَ رَأْسِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَصَلَّى سِتَّ رَكَعَاتٍ أَوْ ثَمَانِي رَكَعَاتٍ فِي نَعْلَيْهِ قَالَ فَكَانَ مِقْدَارُ رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ ثَلَاثَ تَسْبِيحَاتٍ أَوْ أَكْثَرَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ ذَلِكَ سَجَدَ سَجْدَةً أَطَالَ فِيهَا السُّجُودَ حَتَّى بَلَ عَرَقُهُ الْحَصَى قَالَ وَذَكَرَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا أَنَّهُ رَأَاهُ الصَّقَّ حَدَّهُ بِأَرْضِ الْمَسْجِدِ. وَرَوَاهُ

۱. صص ۷۷-۷۹ همین کتاب.

الصَّدُوقُ فِي عُيُونِ الْأَخْبَارِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ أَسْقَطَ قَوْلَهُ
ثُمَّ أَتَى الْمُبَرَّ وَ قَوْلَهُ أَوْ تَمَّانِي رَكَعَاتٍ^۱.

این فضال می گوید که امام رضا (علیه السلام) را دیدم در حالی که برای رفتن به عمره، با قبر پیامبر (صلی الله علیه و آله) وداع می نمود؛ بعد از مغرب، از جانب سر نزد قبر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آمد و بر پیامبر (صلی الله علیه و آله) سلام کرد و به قبر چسبید. سپس نزد منبر رفت و بعد به سوی قبر بازگشت و کنار قبر، به نماز ایستاد و شانه چپش را به قبر چسبانده بود؛ نزدیک ستونی که بعد از ستون مخلقه و بالای سر پیامبر (صلی الله علیه و آله) قرار دارد و شش یا هشت رکعت ایستاده نماز گزارد و هر رکوع و سجده اش، به مقدار سه بار گفتن ذکر یا بیشتر، طول می کشید. بعد از نماز سجده ای طولانی نمود؛ به گونه ای که ماسه کف مسجد از عرق پیشانی اش، تر شده بود. بعضی از اصحاب نقل کرده اند این فضال دیده است که حضرت صورت (گونه) خود را به زمین مسجد چسبانده بود.

این روایت، موثقه می باشد.

در المزار الکبیر نیز چنین آمده است:

تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ، وَ صِفْتُهَا أَنْ تَنْوِي بِقَلْبِكَ أَصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ
مَنْدُوبًا قُرْبَةً إِلَى اللَّهِ تَعَالَى، وَ تَقْرَأُ فِيهَا بَعْدَ الْحَمْدِ مَا تَيَسَّرَ لَكَ مِنَ السُّورِ،
وَ إِنْ قَدَرْتَ عَلَى سُورَةِ الرَّحْمَنِ وَ يَسْ فَافْعَلْ، فَالْفَضْلُ فِيهَا^۲.

نماز زیارت می خوانی بدین گونه که در قلب خود نیت

۱. وسائل الشیعة، ج ۱۴، ص ۳۵۹.

۲. المزار الکبیر، مشهدی، ص ۶۹.

می کنی: نماز زیارت مستحب می خوانم قریه الی الله و در آن، هر سوره ای که می توانی بعد از حمد، می خوانی و بهتر است «الرحمن» و «یس» بخوانی.

شهید^۱ نیز در المزار می نویسد:

ثُمَّ صَلِّ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِيهَا مَا شِئْتَ فَإِذَا فَرَغْتَ سَبِّحْ تَسْبِيحَ الزَّهْرَاءِ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَقُلْ...^۱

سپس دو رکعت نماز زیارت بخوان و در آن، هر سوره ای که بخواهی می خوانی و بعد از نماز، تسبیح حضرت زهرا^۲ را بگو
و...

۲. حضرت زهرا^۳

مرحوم سید بن طاووس، بعد از ذکر زیارت نامه حضرت زهرا^۳ چنین آورده است: «ثُمَّ تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ وَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تُصَلِّيَ صَلَاتَهَا^۴ فَأَفْعَلْ»؛ «بعد از زیارت نامه، نماز زیارت می خوانی و اگر توانستی، نماز خود حضرت زهرا^۳ را بخوان».

۳. امام علی^۵

- حَدَّثَنِي أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ

۱. المزار، شهید اول، ص ۱۶.

۲. اقبال الاعمال، سید ابن طاووس، ج ۳، ص ۱۶۶.

۳. تفصیل نماز حضرت زهرا^۳ را مرحوم شیخ عباس قمی^۶ در مفاتیح الجنان ذکر فرموده است که اجمالاً دو رکعت است؛ در رکعت اول بعد از حمد، صد مرتبه سوره قدر و رکعت دوم بعد از حمد، صد مرتبه سوره توحید و بعد از نماز، ذکر تسبیحات آن حضرت.

أَبِيهِ عَنْ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ يَزِيدَ بْنِ عُمَرَ بْنِ طَلْحَةَ قَالَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَهُوَ بِالْحَيْرَةِ: أَمَا تُرِيدُ مَا وَعَدْتُكَ قَالَ قُلْتُ بَلَى يَعْني الذَّهَابَ إِلَى قَبْرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام قَالَ فَارْكَبْ وَارْكَبْ إِسْمَاعِيلُ ابْنُهُ مَعَهُ وَارْكَبْتُ مَعَهُمْ حَتَّى إِذَا جَارَ الثُّيُوبَةَ وَكَانَ بَيْنَ الْحَيْرَةِ وَالنَّجْفِ عِنْدَ ذِكْوَاتِ بَيْضِ نَزَلْ وَنَزَلَ إِسْمَاعِيلُ وَنَزَلْتُ مَعَهُمْ فَصَلَّى فَصَلَّى إِسْمَاعِيلُ وَصَلَّيْتُ فَقَالَ لِإِسْمَاعِيلَ قُمْ فَسَلِّمْ عَلَيَّ جَدِّكَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَلَيْسَ الْحُسَيْنُ عليه السلام بِكَرْبَلَاءَ فَقَالَ نَعَمْ وَ لَكِنْ لَمَّا حَمَلَ رَأْسُهُ إِلَى الشَّامِ سَرَقَهُ مَوْلَى لَنَا فَدَفَنَهُ بِجَنْبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.^۱

یزید بن عمر بن طلحه نقل کرده است که امام صادق عليه السلام زمانی که در «حیره» بود، به من فرمود: «آیا نمی خواهی آنچه را به تو وعده داده بودم، یعنی رفتن به زیارت قبر امیرمؤمنان عليه السلام» گفتم: «بله». آن گاه امام صادق عليه السلام و فرزندش اسماعیل و من، سوار مرکب شدیم و از «ثویه» (میان حیره و نجف نزدیک بیشه ها) گذشتیم و سپس پیاده شدیم و نماز خواندیم. پس از آن، حضرت به فرزندش اسماعیل فرمود: «برخیز و به جدت امام حسین عليه السلام سلام کن». من عرض کردم: «مگر امام حسین عليه السلام در کربلا نیست؟!» فرمود: «آری. اما هنگامی که سر مبارک او را به شام بردند، یکی از دوستان ما آن را پنهان کرد و بعداً کنار امیرمؤمنان عليه السلام دفن نمود.

۱. کامل الزیارات، ص ۳۴.

- حَدَّثَنِي أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ جَمِيعًا عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مَتَيْلٍ عَنْ سَهْلِ
ابن زيادٍ عَنْ إِبراهيمَ بْنِ عُقبَةَ عَنِ الْحُسَيْنِ الْخُزَّازِ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبِي
الْفَرَجِ عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبَ قَالَ كُنْتُ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَمَرَّ بِظَهْرِ
الْكُوفَةِ فَنَزَلَ وَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ تَقَدَّمَ قَلِيلًا فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ سَارَ
قَلِيلًا فَنَزَلَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ قَالَ هَذَا مَوْضِعُ قَبْرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ قُلْتُ
جُعِلَتْ فِدَاكَ فَمَا الْمَوْضِعَيْنِ اللَّذَيْنِ صَلَّيْتَ فِيهِمَا قَالَ مَوْضِعُ رَأْسِ
الْحُسَيْنِ عليه السلام وَ مَوْضِعُ مَنْبَرِ الْقَائِمِ عليه السلام.^۱

ابان بن تغلب می گوید که همراه امام صادق عليه السلام بودم؛ هنگامی
که از پشت کوفه عبور می کرد. حضرت آنجا پیاده شد و دو
رکعت نماز خواند. سپس مقداری جلو رفت و دو رکعت
نماز خواند و باز مقداری جلو رفت و دو رکعت نماز خواند
و فرمود: «اینجا مکان قبر امیر مؤمنان عليه السلام است». عرض کردم:
«دو موضع قبلی که نماز خواندی، چه مکان هایی بودند؟»
فرمود: «یکی، مقام رأس الحسین عليه السلام و دیگری، مقام منبر
قائم عليه السلام».

مرحوم مفید نیز در المزار، چنین آورده است:

- وَ انْفَتِلْ إِلَى الْقِبْلَةِ فَتَوَجَّهْ إِلَيْهَا وَ أَنْتَ فِي مَقَامِكَ عِنْدَ الرَّأْسِ فَصَلِّ
رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى مِنْهُمَا فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ الرَّحْمَنِ وَ فِي
الثَّانِيَةِ الْحَمْدَ وَ سُورَةَ بَسِّ ثُمَّ تَتَشَهَّدُ وَ تُسَلِّمُ.^۲

بچرخ به طرف قبله و رو به قبله کن در بالا سر و دو رکعت

۱. کامل الزیارات، ص ۳۴.

۲. کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۸۳.

نماز بخوان؛ در رکعت اول بعد از حمد، سوره «الرحمن» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «یس» بخوان و تشهد و سلام بده.

و تَقُومُ نُصَلِّيْ اَرْبَعَ رَكَعَاتٍ تَقْرَأُ فِيهَا بِمِثْلِ مَا قَرَأْتَ فِي الرَّكَعَتَيْنِ وَ مُجْزِبِكَ اَنْ تَقْرَأَ بِ ﴿ اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴾ اَوْ سُورَةَ الْاِخْلَاصِ وَ مُجْزِبِكَ اِنْ عَدَلْتَ عَنْ ذَلِكَ اِلَى مَا تَيْسَّرُ مِنَ الْقُرْآنِ تَكْمُلُ بِالْاَرْبَعِ سِتِّ رَكَعَاتِ الرَّكَعَتَانِ الْاُولَتَانِ مِنْهَا لِيَزِيَارَةَ اَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ؑ وَ الْاَرْبَعِ لِيَزِيَارَةَ اَدَمَ وَ نُوحٍ ؑ.^۱

می ایستی و چهار رکعت نماز می خوانی و در آن، همانند دو رکعت پیشین، عمل می کنی (در رکعت اول، سوره «الرحمن» و در رکعت دوم، سوره «یس» می خوانی) و اگر «انا انزلنا» یا سوره «اخلاص» یا هر مقدار از قرآن را بخوانی، کافی است که با این چهار رکعت، مجموعاً شش رکعت کامل می شود؛ دو رکعت اول، برای زیارت امیر مؤمنان ؑ و چهار رکعت دیگر، برای زیارت حضرت آدم و نوح ؑ است.

فَصَلِّ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْاُولَى مِنْهُمَا فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ يَسٍ وَ فِي الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ الرَّحْمَنِ فَاِذَا سَلَّمْتَ فَسَبِّحْ تَسْبِيحَ الزَّهْرَاءِ ؑ وَ مَجْدِ اللَّهِ كَثِيْرًا وَ اسْتَغْفِرْ.^۲

پس دو رکعت نماز بخوان؛ در رکعت اول آن بعد از حمد،

۱. کتاب المزار، ص ۸۴.

۲. همان، ص ۱۱۵.

«یس» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «الرحمن» بخوان و بعد از سلام، تسبیح حضرت زهرا علیها السلام را بگو و خدا را به بزرگی یاد کن و استغفار نما.

شهید علیه السلام نیز در زیارت آن حضرت، چنین آورده است:

ثُمَّ تُصَلِّي سِتَّ رَكَعَاتٍ رَكَعَتَيْنِ مِنْهَا زِيَارَةٌ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام تَقْرَأُ فِي الْأُولَى فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ الرَّحْمَنِ وَ فِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدَ وَ سُورَةَ يَس وَ تَتَشَهَّدُ وَ تُسَلِّمُ وَ تُسَبِّحُ تَسْبِيحَ الزَّهْرَاءِ عليها السلام وَ تَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى وَ ادْعُ لِنَفْسِكَ ثُمَّ قُلْ ...^۱

پس شش رکعت نماز بخوان؛ دو رکعت برای زیارت امیرمؤمنان علیه السلام است که در رکعت اول بعد از حمد، سوره «الرحمن» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «یس» می خوانی و بعد از تشهد و سلام، تسبیح حضرت زهرا علیها السلام را بگو و استغفار کن و برای خود دعا کن و ...

سید علیه السلام نیز در اقبال می گوید:

ثُمَّ صَلِّ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ، وَ هِيَ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ تَقْرَأُ فِيهَا مَا شِئْتَ، فَإِذَا فَرَعْتَ فَسَبِّحْ تَسْبِيحَ الزَّهْرَاءِ عليها السلام وَ قُلْ ...^۲

سپس نماز زیارت بخوان و آن، چهار رکعت است و می توانی هر سوره ای را در آن بخوانی و بعد از نماز، تسبیح حضرت زهرا علیها السلام بخوان و ...

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمة علیهم السلام، ص ۴۹.

۲. الإقبال بالأعمال الحسنة، ج ۳، ص ۱۲۶.

۴. ائمه بقیع علیهم السلام

ابن قولویه در کامل الزیارات، چنین روایت کرده است:

وَرَوَى سُلَيْمَانُ بْنُ عَيْسَى عَنْ أَبِيهِ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام كَيْفَ
أَزُورُكَ وَلَمْ أَقْدِرْ عَلَى ذَلِكَ قَالَ قَالَ لِي يَا عَيْسَى إِذَا لَمْ تَقْدِرْ عَلَى
الْمَحِيءِ فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَاغْتَسِلْ أَوْ تَوَضَّأْ وَاصْعَدْ إِلَى سَطْحِكَ
وَصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَتَوَجَّهْ نَحْوِي فَإِنَّهُ مَنْ زَارَنِي فِي حَيَاتِي فَقَدْ زَارَنِي فِي
مَمَاتِي وَمَنْ زَارَنِي فِي مَمَاتِي فَقَدْ زَارَنِي فِي حَيَاتِي.^۱

سلیمان بن عیسی، از پدر خود، از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که به حضرت عرض کردم: «وقتی که نمی‌توانم حضوراً بیایم، چگونه شما را زیارت کنم؟» حضرت فرمود: «اگر نمی‌توانی بیایی، روز جمعه غسل کن یا وضو بگیر و بالای بام برو و دو رکعت نماز بخوان و به سوی من توجه نما. همانا کسی که بعد از وفات، مرا زیارت کند، مانند آن است که در زمان زنده‌بودن مرا زیارت کرده است.»

شهید علیه السلام نیز در المزار، چنین فرموده است:

ثُمَّ تَدْعُو لِنَفْسِكَ بِمَا أَحْبَبْتَ وَصَلِّ لِكُلِّ إِمَامٍ رَكَعَتَيْنِ زِيَارَةً وَ
انصِرْفَ فَإِذَا أَرَدْتَ وَدَاعَهُمْ فَقُلْ بَعْدَ مَا صَنَعْتَ مِثْلَ مَا صَنَعْتَ فِي
وُصُولِكَ أَوَّلًا السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَيْمَةَ الْمُدَى وَرَحْمَةَ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ
أَسْتَوْدِعُكُمْ اللَّهُ وَأَقْرَأُ عَلَيْكُمْ السَّلَامَ.^۲

۱. کامل الزیارات، ص ۲۸۸.

۲. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمة علیهم السلام، ص ۲۸.

بعد از زیارت، آنچه دوست داری برای خود دعا کن و برای هر امام، دو رکعت نماز زیارت بخوان و بازگرد و در وداع ائمه بقیع نیز بعد از انجام دادن همان کارها، بگو: «سلام بر شما امامان هدایتگر و رحمت و برکت خدا بر شما باد. شما را به خدا می سپارم و بر شما سلام می گویم».

در المزار الکبیر نیز چنین آمده است:

« وَادْعُ لِنَفْسِكَ وَلِوَالِدَيْكَ وَلِمَنْ أَحَبَّتَ بِمَا شِئْتَ مِنَ الدُّعَاءِ، وَصَلِّ لِكُلِّ إِمَامٍ رَكَعَتَيْ زِيَارَةٍ مَنُذُوبًا وَانْصَرِفْ.^۱ »

بعد از زیارت، برای خود و پدر و مادر و هر که را دوست می داری دعا کن و برای هر امام، دو رکعت نماز زیارت با نیت استحباب بخوان و بازگرد.

« وَصَلِّ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ، وَصَفِّئْهَا أَنْ تَنْوِي بِقَلْبِكَ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ مَنُذُوبًا قُرْبَةً إِلَى اللَّهِ تَعَالَى، وَتَكُونَ النَّيَّةُ مُقَارِنَةً لِلْفِعْلِ، وَتُصَلِّيَ لِكُلِّ إِمَامٍ رَكَعَتَيْنِ، وَادْعُ بِمَا تُحِبُّ، وَاسْأَلْهُ الْحَوَائِجَ، فَإِنَّهُ مَوْضِعُ إِجَابَةٍ.^۲ »

بعد از زیارت، نماز زیارت بخوان و آن، چنین است که در قلب خود، نیت نماز زیارت می کنی استحباباً قربه الی الله و نیت همزمان با انجام دادن نماز است. برای هر امام، دو رکعت نماز است و بعد دعا کن به آنچه می خواهی و از خدا حاجات را بخواه که آنجا محل استجاب دعاست».

۱. المزار الکبیر، مشهدی، ص ۸۸.

۲. همان، ص ۹۰.

۵. امام حسین علیه السلام

روایات درباره زیارت حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام بسیار است که

ما برخی از آنها را می آوریم:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ نُؤَيْرٍ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَيُونُسُ بْنُ ظَبْيَانَ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَكَانَ أَكْبَرَنَا سِنًا إِلَى أَنْ قَالَ فَقَالَ إِذَا أَرَدْتَ زِيَارَةَ الْحُسَيْنِ كَيْفَ أَصْنَعُ وَكَيْفَ أَقُولُ: قَالَ إِذَا آتَيْتَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَاعْتَسِلْ عَلَى شَاطِئِ الْفُرَاتِ وَ الْبَسْ ثِيَابَكَ الطَّاهِرَةَ ثُمَّ امْشِ حَافِيًا فَإِنَّكَ فِي حَرَمٍ مِنْ حَرَمِ اللَّهِ وَ حَرَمِ رَسُولِهِ وَ عَلَيْكَ بِالتَّكْبِيرِ وَ التَّهْلِيلِ وَ التَّنْسِيحِ وَ التَّمَجِيدِ وَ التَّعْظِيمِ لِلَّهِ كَثِيرًا وَ الصَّلَاةِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ حَتَّى تَصِيرَ إِلَى بَابِ الْحَرِّ ثُمَّ تَقُولُ السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا حُجَّةَ اللَّهِ وَ ابْنَ حُجَّتِهِ السَّلَامَ عَلَيْكُمْ يَا مَلَائِكَةَ اللَّهِ وَ زُورًا قَبْرَ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ثُمَّ اخْطُ عَشْرَ خُطَا ثُمَّ قِفْ وَ كَبِّرْ ثَلَاثِينَ تَكْبِيرَةً ثُمَّ امْشِ إِلَيْهِ حَتَّى تَأْتِيَهُ مِنْ قِبَلِ وَجْهِهِ فَاسْتَقْبِلْ وَجْهَكَ بِوَجْهِهِ وَ تَجْعَلِ الْقِبْلَةَ بَيْنَ كَتِفَيْكَ ثُمَّ قُلِ السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا حُجَّةَ اللَّهِ وَ ابْنَ حُجَّتِهِ السَّلَامَ عَلَيْكَ (يَا قَتِيلَ اللَّهِ وَ ابْنَ قَتِيلِهِ) السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا نَارَ اللَّهِ وَ ابْنَ نَارِهِ... ثُمَّ تَدُورُ فَتَجْعَلُ قَبْرَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام بَيْنَ يَدَيْكَ فَصَلِّ سِتَّ رَكَعَاتٍ وَ قَدْ تَمَّتْ زِيَارَتُكَ فَإِنْ شِئْتَ فَانْصَرِفْ وَ رَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ نَحْوَهُ وَ رَوَاهُ الصَّدُوقُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ نَحْوَهُ.^۱

حسین بن نویر می گوید که من و یونس بن ظبیان که از نظر

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۴۹۰.

سن، از ما بزرگ تر بود، نزد امام صادق علیه السلام بودیم؛ یونس از حضرت پرسید: «هر گاه خواستم امام حسین علیه السلام را زیارت کنم، چگونه عمل کنم و چه بگویم؟» فرمود: «هر گاه نزد اباعبدالله علیه السلام رفتی، کنار شط فرات غسل کن، لباس پاکیزه بپوش و پابرنه حرکت کن؛ زیرا تو در حرمی از حرم های خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله هستی و ذکر خدا را بسیار بگو و بر پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیتش صلوات بفرست تا به باب الحیر برسی.

آن گاه به حضرت سلام کن. سپس ده قدم بردار و بایست و سی مرتبه تکبیر بگو و آن گاه از طرف صورت حضرت، به گونه ای که قبله، پشت سرت باشد، بگو السلام عليك يا حجة الله... سپس قبر شریف را دور بزن و رو به قبله، به گونه ای که قبر مطهر رو به رویت باشد، شش رکعت نماز بخوان. در اینجا زیارت تو کامل شده است و می توانی باز گردی».

این روایت، صحیحه است.

– حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ جَمِيعاً عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْرَبَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْرَبَارٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَشِيْمٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ ظَبْيَانَ قَالَ الْحُمْرِ قَالَ هُوَ كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام بِالْحَيْرَةِ أَيَّامَ مَقْدَمِهِ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ فِي لَيْلَةِ صَحْيَانَةِ مُقَمَّرَةٍ قَالَ فَنَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ يَا يُونُسُ أَمَا تَرَى هَذِهِ الْكَوَاكِبَ مَا أَحْسَنَهَا أَمَا إِنَّهَا أَمَانٌ لِأَهْلِ السَّمَاءِ وَ نَحْنُ أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ يَا يُونُسُ فَمُرْ بِإِسْرَاحِ الْبَغْلِ وَ الْحِمَارِ فَلَمَّا أُسْرِجَا قَالَ

يَا يُونُسُ أَحَبُّ إِلَيْكَ الْبُغْلُ أَوْ الْحِمَارُ قَالَ فَظَنَنْتُ أَنَّ الْبُغْلَ
 أَحَبُّ إِلَيْهِ لِقَوْتِهِ فَقُلْتُ الْحِمَارُ فَقَالَ أَحَبُّ أَنْ تَوْتُونِي بِهِ قُلْتُ قَدْ
 فَعَلْتُ فَرَكِبَ وَرَكِبْتُ وَ لَمَّا خَرَجْنَا مِنَ الْحِيرَةِ قَالَ تَقَدَّمَ يَا يُونُسُ
 قَالَ فَأَقْبَلَ يَقُولُ تَيَامَنُ تَيَامَنُ فَلَمَّا انْتَهَيْنَا إِلَى الدُّكُورَاتِ الْمَكَانِ قُلْتُ
 نَعَمْ تَيَامَنُ ثُمَّ قَصَدَ إِلَى مَوْضِعٍ فِيهِ مَاءٌ وَعَيْنٌ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ دَنَا مِنْ
 أَكْمَةٍ فَصَلَّى عِنْدَهَا ثُمَّ مَالَ عَلَيْهَا وَبَكَى ثُمَّ مَالَ إِلَى أَكْمَةٍ دُونَهَا فَفَعَلَ
 مِثْلَ ذَلِكَ.

ثُمَّ قَالَ يَا يُونُسُ أَفَعَلَ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ فَفَعَلْتُ ذَلِكَ فَلَمَّا تَمَرَّعْتُ قَالَ
 لِي يَا يُونُسُ تَعْرِفُ هَذَا الْمَكَانَ فَقُلْتُ لَا فَقَالَ الْمَوْضِعُ الَّذِي صَلَّيْتُ
 عِنْدَهُ أَوَّلًا هُوَ قَبْرُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ الْأَكْمَةُ الْأُخْرَى رَأْسُ الْحُسَيْنِ
 ابْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام.^۱

حُمر نقل کرده است زمانی که منصور دوانیقی، امام عليه السلام را به
 بغداد احضار کرده بود، در یک شب صاف و مهتابی، در حیره،
 کنار آن حضرت بودم؛ حضرت نگاهي به آسمان انداخت و
 فرمود: «ای یونس! آیا این ستارگان زیبا را می بینی؟ اینها مایه
 آرامش اهل آسمان اند و ما اهل بیت، مایه آرامش و تکیه گاه
 اهل زمین هستیم». سپس فرمود: «ای یونس! قاطر و الاغ را
 آماده نما (زین کن)». بعد از آماده شدن فرمود: «کدام یک را
 برای خود می خواهی؟» گمان کردم چون قاطر، قوی تر است،
 برای آن حضرت، مناسب تر است. پس گفتم: «الاغ». فرمود:
 «آن را برای من بیاور». آن را آوردم و حضرت سوار شد. من

۱. کامل الزیارات، ص ۳۶.

نیز سوار شدم. وقتی که از حیره خارج شدیم، فرمود: «ای یونس! نزدیک بیا». سپس به من می‌فرمود که راست یا چپ بروم تا رسیدیم به بیشه‌زار. آن‌گاه پرسید: «همان‌جاست». عرض کردم: «آری».

در سمت راست چشمه آبی بود؛ به آنجا رفت و وضو گرفت و نزدیک کُپه‌ای رفت و نزد آن نماز خواند. سپس به‌سوی آن خم شد و گریست و نزد کُپه‌ای پایین‌تر از آن، این کارها را انجام داد. آن‌گاه فرمود: «ای یونس! آنچه من انجام دادم، تو نیز انجام بده». وقتی انجام دادم، فرمود: «ای یونس! اینجا را می‌شناسی؟» عرض کردم: «خیر». فرمود: «نخستین جایی که نماز خواندم، قبر امیرمؤمنان علیه السلام و دومی، محل سر امام حسین علیه السلام است».

و بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْأَصَمِّ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ قَالَ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَلْ يُزَارُ وَالِدُكَ قَالَ فَقَالَ نَعَمْ وَ يُصَلَّى عِنْدَهُ وَ قَالَ يُصَلَّى خَلْفَهُ وَ لَا يُتَقَدَّمُ عَلَيْهِ.^۱

هشام بن سالم، در حدیث طولانی، از امام صادق علیه السلام نقل کرده که شخصی خدمت حضرت رسید و گفت: «یا ابن رسول الله! آیا پدر بزرگوارتان (امام حسین علیه السلام) را باید زیارت نمود؟». فرمود: «آری و باید نماز نیز خوانده شود». همچنین حضرت فرمود: «نماز، پشت سر امام علیه السلام خوانده می‌شود؛ نه جلوتر از او».

۱. کامل‌الزیارات، ص ۱۲۳.

- وَ حَدَّثَنِي أَبِي اللَّهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الرَّيْثُونِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ عِيْسَى بْنِ رَاشِدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا لِمَنْ زَارَ قَبْرَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ صَلَّى عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ قَالَ كُتِبَتْ لَهُ حِجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ قَالَ قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ أَتَى قَبْرَ إِمَامٍ مُفْتَرَضٍ طَاعَتُهُ قَالَ وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ أَتَى قَبْرَ إِمَامٍ مُفْتَرَضٍ طَاعَتُهُ^۱.

عیسی بن راشد می گوید که به امام صادق علیه السلام عرض کردم: «فدایت شوم! ثواب کسی که امام حسین علیه السلام را زیارت کند و نزد او دو رکعت نماز بخواند، چیست؟» حضرت فرمود: «برای او، ثواب یک حج و یک عمره نوشته می شود». عرض کردم: «فدایت شوم! آیا این ثواب برای هر امام واجب الطاعه نیز هست؟» فرمود: «همین طور است».

- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمَدَائِنِيِّ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَتَى قَبْرَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ نَعَمْ يَا أَبَا سَعِيدٍ أَنْتِ قَبْرُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَطْيَبِ الطَّيِّبِينَ وَ أَطْهَرَ الطَّاهِرِينَ وَ أَبْرَّ الْأَبْرَارِ وَ إِذَا زُرْتَهُ يَا أَبَا سَعِيدٍ فَسَبِّحْ عِنْدَ رَأْسِهِ تَسْبِيحَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلْفَ مَرَّةٍ وَ سَبِّحْ عِنْدَ رِجْلَيْهِ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلْفَ مَرَّةٍ ثُمَّ صَلِّ عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِيهِمَا يَسَ وَ الرَّحْمَنَ^۲.

ابوسعید مدائنی می گوید که نزد امام صادق علیه السلام رفتم و عرض کردم: «فدایت شوم! آیا به زیارت امام حسین علیه السلام بروم؟» فرمود:

۱. کامل الزیارات، ص ۱۶۰.

۲. همان، ص ۲۱۴.

«ابوسعید برو به سوی حسین علیه السلام؛ بهترین خوبان، پاک‌ترین پاکان و نیکوترین نیکان و وقتی زیارت نمودی، در بالای سر او، تسیح امیرمؤمنان علیه السلام را هزار بار بگو و پایین پای آن حضرت نیز تسیح حضرت زهرا علیه السلام را هزار بار بگو و دو رکعت نماز نزد او بخوان و در آن نماز، سوره‌های «یس» و «الرحمن» را بخوان.

- حَدَّثَنِي أَبِي رَه عَنْ سَعْدِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمْرِو عَمَّنْ رَوَاهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذَا بَعَدْتَ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةَ وَ نَأَتْ بِهِ الدَّارَ فَلْيَعْلُ أَعْلَى مَنْزِلٍ لَهُ فَيُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَ لِيَوْمٍ بِالسَّلَامِ.^۱

امام صادق علیه السلام فرمود: «هرگاه راه یکی از شما دور باشد و سفر برایش دشوار باشد، بر بام خانه‌اش برود و دو رکعت نماز بخواند و رو به ما سلام کند».

مرحوم مفید در کتاب المزار، چنین آورده است:

ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى عِنْدِ الرَّأْسِ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى مِنْهَا فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ يَسَ وَ فِي الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ الرَّحْمَنِ فَإِذَا سَلَّمْتَ فَسَبِّحْ الزَّهْرَاءَ علیه السلام وَ مَجْدِ اللَّهُ كَثِيرًا وَ اسْتَغْفِرْ.^۲

... سپس به بالاسر بازگردد دو رکعت نماز بخوان؛ در رکعت اول بعد از حمد، سوره «یس» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «الرحمن» را بخوان و بعد از سلام، تسیحات حضرت زهرا علیه السلام را بگو و ثنای الهی را بجای آور و استغفار کن.

۱. کامل الزیارات، ص ۲۸۶.

۲. کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۱۱۵.

در مصباح المتهجد، چنین نقل شده است:

— رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيْعٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ مَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عليه السلام فِي يَوْمِ عَاشُورَاءَ مِنَ الْمُحَرَّمِ حَتَّى يَظُلَّ عِنْدَهُ بَاكِياً لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ يَلْقَاهُ بِثَوَابِ أَلْفِي حِجَّةٍ وَ أَلْفِي عُمْرَةٍ وَ أَلْفِي غَزْوَةٍ ثَوَابُ كُلِّ غَزْوَةٍ وَ حِجَّةٍ وَ عُمْرَةٍ كَثُوبٍ مِنْ حَجِّ وَ اعْتَمَرٍ وَ غَزَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وَ مَعَ الْأَئِمَّةِ الرَّاشِدِينَ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَمَا لِمَنْ كَانَ فِي بَعِيدِ الْبِلَادِ وَ أَقْصَايِهِ وَ لَمْ يُمَكِّنْهُ الْمَصِيرُ إِلَيْهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ قَالَ إِذَا كَانَ كَذَلِكَ بَرَزَ إِلَى الصَّحْرَاءِ أَوْ صَعَدَ سَطْحاً مُرْتَفِعاً فِي دَارِهِ وَ أَوْمَأَ إِلَيْهِ بِالسَّلَامِ وَ اجْتَهَدَ فِي الدُّعَاءِ عَلَى قَاتِلِهِ وَ صَلَّى مِنْ بَعْدِ رَكَعَتَيْنِ وَ لَيْكُنْ ذَلِكَ فِي صَدْرِ النَّهَارِ قَبْلَ أَنْ تَزُولَ الشَّمْسُ ثُمَّ لِيَتَدَبَّ الْحُسَيْنَ عليه السلام وَ يَبْكِيهِ وَ ...^۱

امام باقر عليه السلام فرمود: کسی که امام حسین عليه السلام را در روز عاشورا زیارت کند و نزد آن حضرت، زیاد گریه کند، روز قیامت خدا را ملاقات می کند با ثواب دو هزار حج و دو هزار عمره و دو هزار غزوه که ثواب هر غزوه، هر حج و هر عمره ای، همانند آن باشد که با رسول خدا صلى الله عليه وآله و ائمه عليهم السلام غزوه و حج و عمره انجام داده باشد. عرض کردم: «فدایت شوم کسی که در سرزمین های دور است و نمی تواند در این روز، از نزدیک امام حسین عليه السلام را زیارت کند، چگونه عمل کند؟» فرمود: «به صحرا یا بالای بام خانه اش برود و به آن حضرت سلام دهد و قاتلان

۱. مصباح المتهجد، ج ۲، ص ۷۷۲.

حضرت را نفرین کند و دو رکعت نماز بخواند. این کار را قبل از ظهر انجام دهد و ناله و گریه کند و...».

« أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ هَارُونَ بْنِ مُوسَى التَّلْعُكَبَرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَعْمَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْعَدَةَ وَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ قَالَ لِي مَوْلَايَ الصَّادِقُ عليه السلام فِي زِيَارَةِ الْأَرْبَعِينَ تَزُورُ عِنْدَ اِرْتِفَاعِ النَّهَارِ وَ تَقُولُ السَّلَامَ . . . ثُمَّ تُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ وَ تَدْعُو بِمَا أَحْبَبْتَ وَ تَنْصَرِفُ إِنْ شَاءَ اللهُ. ^۱

صفوان بن مهران می گوید که آقایم، امام صادق عليه السلام، به من فرمود: «در روز اربعین، وقتی که آفتاب بالا آمد، امام حسین عليه السلام را زیارت می کنی و سپس دو رکعت نماز می خوانی و بعد از آن، هر چه می خواهی دعا می کنی و باز می گردی».

صاحب المزار الکبیر نیز چنین می نویسد:

« ثُمَّ صَلِّ عِنْدَ الرَّأْسِ أَرْبَعَ رُكْعَاتٍ، فَإِذَا سَلَّمْتَ فَقُلْ: ... اللَّهُمَّ وَ هَاتَانِ الرَّكْعَتَانِ هَدِيَّةٌ مِنِّي إِلَى سَيِّدِي الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَيْهِ وَ تَقَبَّلْهَا مِنِّي وَ أَجْرِي. ^۲

... سپس بالای سر، چهار رکعت نماز بخوان و بعد از سلام بگو: «بار الها! این دو رکعت، هدیه ای است از جانب من، به سرورم حسین بن علی عليه السلام. خدایا! بر پیامبر صلی الله علیه و آله و آن حضرت درود فرست و این هدیه را از من بپذیر و مرا اجر عنایت فرما».

۱. مصباح المتعجد، ج ۲، ص ۷۹۰.

۲. المزار الکبیر، مشهدی، صص ۴۲۳ و ۴۳۲.

شهید علیه السلام نیز در المزار می گوید:

ثُمَّ (قُمْ فِي) صَلِّ رَكَعَتَيْنِ عِنْدَ الرَّأْسِ (اقْرَأْ فِيهِمَا مَا أَحْبَبْتَ).^۱

سپس برخیز و بالای سر، دو رکعت نماز با هر سوره‌ای که می خواهی، بخوان.

ابن طاووس نیز در الاقبال می نویسد: «وَصَلِّ عِنْدَهُ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ»؛^۲ «نزد

آن حضرت، نماز زیارت بخوان».

کفعمی علیه السلام نیز در موارد متعددی، چنین آورده است: «ثُمَّ صَلِّ رَكَعَتَيْ

الزِّيَارَةِ بِمَهْمَا شِئْتَ»؛^۳ «سپس دو رکعت نماز زیارت، با هر سوره‌ای که

می خواهی، بخوان».

۶. کاظمین علیهم السلام

در کامل الزیارات، چنین روایت شده است:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مَتِّ الْجَوْهَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ
يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ قَالَ سَأَلَ
الرَّضَاءَ علیه السلام فِي إِيْتَانِ قَبْرِ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام فَقَالَ صَلُّوا فِي الْمَسَاجِدِ حَوْلَهُ وَ
يُجْزَى فِي الْمَوَاضِعِ كُلِّهَا أَنْ تَقُولَ السَّلَامُ...^۴

از امام رضا علیه السلام درباره زیارت امام کاظم علیه السلام سؤال شد، فرمود:

«نماز [زیارت] را در مساجد اطراف بخوانید و کافی است در

هریک از آن مکان‌ها چنین سلام دهی...»

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه علیهم السلام، صص ۱۲۶ و ۱۵۹.

۲. الإقبال بالأعمال الحسنة، ج ۲، ص ۶۲.

۳. المصباح، کفعمی، صص ۴۸۲، ۴۸۵، ۴۹۰، ۴۹۹، ۵۰۱ و ۵۰۳.

۴. کامل الزیارات، ص ۳۱۵.

ابن المشهدی در المزار الكبير، چنین آورده است:

... ثُمَّ قَبْلَ الْقَبْرِ وَصَلَّ رَكَعَتَيْنِ، وَصَلَّ بَعْدَهُمَا مَا أَحْبَبْتَ.^۱

... سپس قبر شریف را بیوس و دو رکعت نماز بخوان و بعد از

آن، هرچه خواستی نماز بخوان.

- رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ الرَّزَّازِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ، عَمَّنْ

ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ: تَقُولُ بِبَغْدَادَ: السَّلَامُ... قَالَ: وَ

تُسَلِّمُ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام هَذَا ثُمَّ تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ، فَإِذَا فَرَعْتَ

مِنْهَا سَبَّحْتَ تَسْبِيحَ الزَّهْرَاءِ فَاطِمَةَ عليها السلام، وَ...^۲

امام هادی عليه السلام فرمود: در بغداد چنین سلام می دهی.... و

همین گونه به امام جواد عليه السلام سلام می دهی و سپس نماز زیارت

می خوانی و بعد از آن، تسیحات حضرت زهرا عليها السلام را

می گویی.

شهید علیه السلام در المزار، درباره زیارت امام کاظم عليه السلام چنین فرموده است:

فَإِذَا وَقَفْتَ عَلَيْهِ فَقُلْ: السَّلَامُ ثُمَّ قَبْلَ الْقَبْرِ وَصَلَّ رَكَعَتَيْنِ عِنْدَ

الرَّأْسِ وَصَلَّ بَعْدَهَا مَا أَحْبَبْتَ وَاسْجُدْ...^۳

هرگاه کنار آن حضرت قرار گرفتی بگو: سلام... سپس قبر

شریف را بیوس و دو رکعت نماز بالای سر بخوان و بعد از آن،

هرچه خواستی نماز بخوان و سجده شکر بجای آور و...

- در زیارت امام جواد عليه السلام نیز آورده است: «ثُمَّ صَلَّ رَكَعَتَيْنِ لِلزِّيَارَةِ

۱. المزار الكبير، ابن المشهدی، ص ۵۳۷.

۲. همان، ص ۵۴۱.

۳. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه عليهم السلام، ص ۱۸۹.

و...»؛ «سپس دو رکعت نماز زیارت بخوان و...».

– «و تُصَلِّي لِكُلِّ إِمَامٍ رَكَعَتَيْنِ زِيَارَةً مُنْدُوبًا وَتَدْعُو بِهَا أَحَبِّتَ»؛^۲ «و برای هر

امام، دو رکعت نماز زیارت مستحب بخوان و هر چه می خواهی دعا کن».

کفعمی در زیارت کاظمین علیهم السلام آورده:

– زِيَارَةُ الْكَاطِمِ وَالْجُوَادِ علیهم السلام... فَتَقُولُ إِذَا أَرَدْتَ زِيَارَتَهُمَا مِنْ قُرْبٍ...

ثُمَّ تُصَلِّي رَكَعَتِي الزِّيَارَةِ.^۳

هر گاه خواستی کاظمین علیهم السلام را از نزدیک زیارت کنی.... سپس

نماز زیارت بخوان.

۷. امام رضا علیه السلام

در کامل الزیارات، چنین آمده است:

ثُمَّ مَحْوَلٌ عِنْدَ رَأْسِهِ مِنْ خَلْفِهِ وَصَلَّ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي إِحْدَاهُمَا يَسَ وَ
فِي الْأُخْرَى الرَّحْمَنَ.^۴

سپس به بالای سر برو و دو رکعت نماز زیارت با سوره های

«یس» و «الرحمن» بخوان.

«ابن المشهدی» در المزار الكبير چنین آورده است:

ثُمَّ ارْجِعْ إِلَى عِنْدِ رَأْسِهِ فَصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَصَلِّ بَعْدَهُمَا مَا بَدَا لَكَ إِنْ
شَاءَ اللَّهُ.^۵

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه علیهم السلام، صص ۱۹۲ و ۱۹۳.

۲. همان، صص ۱۹۴ و ۱۹۵.

۳. المصباح، کفعمی، ص ۴۹۳.

۴. کامل الزیارات، ص ۳۱۳.

۵. المزار الكبير، ابن المشهدی، صص ۵۵۰، ۵۵۲، ۶۵۲ و ۶۵۳.

سپس به بالای سر بازگردد و دو رکعت نماز بخوان و بعد از آن، هرچقدر خواستی نماز بخوان».

کفعمی نیز بعد از زیارت آن حضرت، چنین گفته است: «ثُمَّ صَلِّ رُكْعَتِي الزِّيَارَةَ»؛ «سپس دو رکعت نماز زیارت بخوان».

۸. عسکریین علیهم السلام

در کامل الزیارات درباره زیارت عسکریین علیهم السلام چنین نقل شده است:

رُويَ عَنْ بَعْضِهِمْ أَنَّهُ قَالَ إِذَا أَرَدْتَ زِيَارَةَ أَبِي الْحَسَنِ الثَّالِثِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْجَوَادِ وَ أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيِّ علیهم السلام تَقُولُ بَعْدَ الْغُسْلِ إِنْ وَصَلْتَ إِلَى قَبْرَيْهِمَا وَ إِلَّا أَوْمَأْتَ بِالسَّلَامِ مِنْ عِنْدِ الْبَابِ الَّذِي عَلَى الشَّارِعِ الشُّبَاكِ تَقُولُ... وَ تَجْتَهِدُ فِي الدُّعَاءِ لِنَفْسِكَ وَ لِوَالِدَيْكَ وَ تَخَيَّرَ مِنَ الدُّعَاءِ فَإِنْ وَصَلْتَ إِلَيْهِمَا علیهم السلام فَصَلِّ عِنْدَ قَبْرِهِمَا رُكْعَتَيْنِ وَ إِذَا دَخَلْتَ الْمَسْجِدَ وَ صَلَّيْتَ دَعَوْتَ اللَّهُ بِمَا أَحْبَبْتَ إِنَّهُ قَرِيبٌ مُجِيبٌ وَ هَذَا الْمَسْجِدُ إِلَى جَانِبِ الدَّارِ وَ فِيهِ كَانَا يُصَلِّيَانِ.^۲

از اهل بیت علیهم السلام روایت شده است که هرگاه خواستی حضرت امام هادی علیه السلام و حضرت امام عسکری علیه السلام را زیارت کنی، غسل می کنی و وقتی به کنار قبر شریف رسیدی یا از کنار خیابان شباک (پنجره) سلام می دهی... و برای خود و پدر و مادرت بسیار دعا می کنی و کنار قبر شریف، دو رکعت نماز بخوان و وقتی داخل مسجدی شدی که کنار خانه است و آن دو امام علیهم السلام در آنجا نماز می خواندند، نماز بخوان و دعا کن.

۱. المصباح، کفعمی، ص ۴۹۴.

۲. کامل الزیارات، ص ۳۱۴.

ابن المشهدی در المزار الكبير، چنین آورده است: «ثُمَّ تُصَلِّي عِنْدَ الرَّأْسِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ»^۱؛ «سپس بالای سر، چهار رکعت نماز بخوان».

شهید^۲ در المزار می گوید: «ثُمَّ تُصَلِّي عِنْدَ الرَّأْسِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ وَ تُصَلِّي بَعْدَهَا مَا بَدَا لَكَ وَ تَدْعُو»^۳؛ «سپس بالای سر، چهار رکعت نماز بخوان و بعد از آن، هر چه خواستی نماز بخوان و دعا کن».

کفعمی^۴ نیز در این باره چنین می گوید: «ثُمَّ تُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ لِكُلِّ إِمَامٍ»^۳؛ «سپس برای هر امام، دو رکعت نماز بخوان».

۹. صاحب الزمان عجل الله فرجه

ابن مشهدی برای زیارت امام زمان عجل الله فرجه، دوازده رکعت نماز بیان نموده است. عبارت او چنین است:

باب التوجه الى الحجة صاحب الزمان عجل الله فرجه عليه بعد صلاة اثنتي عشرة ركعة.

تقرأ فيها قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ ركعتين ركعتين، و تصلي على محمد و آله عليهم السلام كثيرا.

قَالَ أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنُ بْنُ أَشْنَأْسٍ: وَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّعَلَجِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ خَمَزَةُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ شَيْبٍ، قَالَ: عَرَفْنَا أَبُو عَبْدِ اللهِ أَحْمَدُ بْنُ إِسْرَاهِيمَ، قَالَ: شَكَّوتُ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَانَ سُوفِي إِلَى رُؤْيَةِ مَوْلَانَا عجل الله فرجه فَقَالَ لِي: مَعَ الشُّوقِ

۱. المزار الكبير، ابن مشهدی، صص ۵۵۳ و ۵۵۴.

۲. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه عليهم السلام، ص ۲۰۲.

۳. المصباح، کفعمی، ص ۴۹۵.

تَشْتَهِي أَنْ تَرَاهُ، فَقُلْتُ لَهُ: نَعَمْ، فَقَالَ لِي: شَكَرَ اللهُ لَكَ شَوْقَكَ وَارَاكَ
 وَجْهَكَ [وَجْهَهُ] فِي يُسْرِ وَ عَافِيَةٍ، لَا تَلْتَمِسُ يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ أَنْ تَرَاهُ، فَإِنَّ
 أَيَّامَ الْغَيْبَةِ تَشْتَأَقُ إِلَيْهِ، وَ لَا تَسْأَلُ الْاجْتِمَاعَ مَعَهُ إِلَّاهَا عَزَائِمُ اللهِ وَ
 التَّسْلِيمُ لَهَا أَوْلَى، وَ لَكِنْ تَوَجَّهْ إِلَيْهِ بِالزِّيَارَةِ. فَأَمَّا كَيْفَ يُعْمَلُ وَ مَا
 أَمَلَاهُ عِنْدَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ فَأَنْسَخُوهُ مِنْ عِنْدِهِ، وَ هُوَ التَّوَجُّهُ إِلَى
 الصَّاحِبِ بِالزِّيَارَةِ بَعْدَ صَلَاةِ اثْنَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً. تَقْرَأُ قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ
 فِي جَمِيعِهَا رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ تُصَلِّي عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ تَقُولُ...^۱

روی نمودن به حضرت حجت علیه السلام بعد از دوازده رکعت نماز
 است که دو رکعت دو رکعت، با سوره توحید، خوانده می شود
 و با صلوات زیاد همراه است. احمد بن ابراهیم می گوید با
 محمد بن عثمان، نایب خاص امام زمان علیه السلام، از شدت اشتیاق
 خود به دیدار حضرت حجت علیه السلام سخن گفتم. گفت: «خیلی
 دوست داری حضرت را ببینی؟» گفتم: «آری». گفت: «نیکو باد
 نزد خدا این شوق تو و به خوبی جمال او را ببینی! اما ای
 اباعبدالله! دیدن آن حضرت را طلب مکن؛ زیرا غیبت برای او
 استوار گشته و همنشینی با او را مخواه که امری بس عظیم
 است و قبول این امور، بهتر است. اما به سوی آن حضرت، به
 وسیله زیارت، توجه کن و چگونگی آن، چنین است که بعد از
 دوازده رکعت نماز که دو رکعت دو رکعت با سوره توحید
 می خوانی و بعد از صلوات، چنین می گویی...».

شهید علیه السلام می نویسد: «ثُمَّ تُصَلِّي صَلَاةَ الزِّيَارَةِ اثْنَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً كُلَّ رَكْعَتَيْنِ

۱. المزار الكبير، ابن مشهدی، صص ۵۸۵ و ۵۹۰.

بِتَسْلِيمَةٍ^۱؛ «سپس دوازده رکعت نماز می‌خوانی هر دو رکعت با یک سلام...». همچنین درباره این نماز، آمده است:

صَلِّ اثْنَيْ عَشْرَةَ رُكْعَةً بِالْحَمْدِ وَ التَّوْحِيدِ فِيهَا كُلُّهَا وَ تُسَبِّحُ عَقِيبَ كُلِّ رُكْعَتَيْنِ مِنْهَا بِتَسْبِيحِ الزَّهْرَاءِ عَلَيْهَا السَّلَامُ.^۲

دوازده رکعت نماز بخوان با حمد و توحید و بعد از هر دو رکعت، تسبیحات حضرت زهرا عَلَيْهَا السَّلَامُ را بگو.

نماز زیارت غیر معصوم

برخی روایات درباره کیفیت زیارت و خواندن زیارت‌نامه برای امام‌زادگان جلیل‌القدر یا پیروان گران‌قدر اهل‌بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، وارد شده است. براساس آنچه می‌آید، برخی از بزرگان، برای امام‌زادگان، شهدا، صحابه و اولیای گرامی و عموم مؤمنان، نماز زیارت ذکر کرده‌اند.

علما در زیارت ابراهیم، پسر پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ^۳ و زیارت حضرت حمزه، به استحباب نماز زیارت تصریح نموده‌اند. همچنین علامه مجلسی رحمته الله به نقل از سید در مصباح الزائر و ابن‌المشهدی در المزار الکبیر، در زیارت حضرت مسلم بن عقیل و نیز در زیارت هانی بن عروه مرادی، به استحباب نماز زیارت تصریح نموده‌اند.^۴

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، ص ۲۱۰.

۲. المصباح، کفعمی، ص ۴۹۸؛ البلد الأمين و الدرع الحصین، ص ۱۶۳.

۳. المزار الکبیر، ص ۹۲.

۴. همان، ص ۱۸۰؛ بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۴۲۸؛ مصباح الزائر، ص ۱۰۳؛ المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، ص ۲۸۲. «ذکر زیارة هانی بن عروه المرادی فقف علی قبره و تسلّم علی رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و تقول... ثم صل رکعتین صلاة الزیارة و اهدها له». رک: بحار الانوار، ج ۹۷، ص ۴۲۹؛ مصباح الزائر، ص ۱۰۴.

از کلام جمعی از علما نیز استفاده می‌شود که در هر زیارتی، خواه از انبیا و خواه ائمه و خواه هریک از مؤمنان، نماز زیارت خوب است یا به عبارت دیگر، مستحب است که در اینجا به کلام برخی از این عالمان بزرگوار، اشاره‌ای می‌نماییم:

ابن براج رحمته الله می‌گوید: «و رکعتان صلاة الزيارة لكل واحد من یزار»؛ «مرحوم کاشف الغطاء نیز فرموده است: «از جمله نمازهای مستحب، نماز زیارت برای پیامبر صلی الله علیه و آله، ائمه اطهار علیهم السلام و شهداست و برای مؤمنان نیز می‌توان دو رکعت نماز زیارت، هدیه کرد».^۲

مرحوم نراقی نیز می‌نویسد:

بلکه ظاهر، استحباب نماز زیارت است نزد قبر هر یک از شهدا و مؤمنان؛ به سبب حدیثی که در کامل الزیارات، به سند متصل از ابو حمزه ثمالی، چنین روایت شده است: «قال: قال الصادق علیه السلام: اذا أردت المسیر إلى قبر الحسين علیه السلام... إلى ان قال: و صل عند رأسه رکعتین تقرء فی الاولی الحمد و یرس و فی الثانية الحمد و الرحمن، و إن شئت صلیت خلف القبر، و عند رأسه أفضل فاذا فرغت فصل ما احببت، الا أن الرکعتین رکعتی الزيارة لا بد منهما عند کل قبر». پس معلوم شد که نماز زیارت نزد قبر هر یک از انبیا و ائمه و مؤمنان، مستحب است.^۳

۱. المهذب، ابن براج، ج ۱، ص ۶۸.

۲. «و منها: صلاة الزيارة للنبي صلی الله علیه و آله أو الائمه علیهم السلام أو الشهداء و لو أتى بها برسم الهدية لجميع أموات المؤمنین، فلا بأس». ر.ک: کشف الغطاء عن مبهمات الشريعة الغراء، ج ۳، ص ۲۹۲.

۳. رسائل و مسائل، نراقی، ج ۱، ص ۵۹.

همچنین محدث نوری رحمته الله علیه می گوید:

و في مزار المفيد، و مزار محمد بن المشهدي، و مصباح الزائر، و مزار الشهيد، في سياق أعمال الكوفة على الترتيب المعروف الذي أوضحنا مآثوريته في ترجمة السيد علي بن طاوس ما لفظهم في آخرها: ذكر زيارة هاني بن عروة المرادي رحمته الله عليه فقف على قبره و تسلم على رسول الله صلى الله عليه وآله و تقول... ثم صلّ ركعتين صلاة الزيارة و اهدِها له و ادع لنفسك بها شئت^۱.

در کتاب های مزار شیخ مفید رحمته الله عليه، المزار الكبير، مصباح الزائر و المزار شهید رحمته الله عليه، در ضمن اعمال مسجد کوفه آورده اند که در زیارت هانی بن عروه، کنار قبر او بایست و به پیامبر صلى الله عليه وآله سلام بده و بگو: .... سپس دو رکعت نماز زیارت بخوان و آن را به هانی، هدیه کن و برای خود دعا کن.

در مناسک حج آیت الله فیاض، بعد از زیارت حضرت حمزه عليه السلام چنین آمده است:

وتصلي ركعتين في المسجد هناك، وقد ورد دعاء بعد صلاة الزيارة،
ومن شاء فليراجع كتب المزار.^۲

در مسجد آنجا (تزدیک شهدای احد)، دو رکعت نماز زیارت بخوان و دعای بعد از نماز زیارت را بخوان.

همچنین در مناسک حج آیت الله وحید، بعد از زیارت حضرت حمزه عليه السلام چنین آمده است: «پس رو به قبله می کنی و دو رکعت نماز

۱. خاتمة المستدرک، ج ۹، ص ۱۸۲.

۲. مناسک الحج، فیاض، ص ۲۶۶.

زیارت بجا می‌آوری و بعد از فراغ، خود را به قبر می‌چسبانی و می‌گویی...»^۱.

البته از عبارات برخی از بزرگان استفاده می‌شود که نماز زیارت برای غیر معصوم، مستحب نیست؛ برای مثال علامه مجلسی رحمته الله در شرح تهذیب می‌نویسد:

تجوز النافلة هدية قبر سائر المؤمنين، فتجوز لهم بالطريق الأولى و لعل الأحوط أن يؤتي بها بهذا الوجه لا بقصد صلاة الزيارة، والله يعلم.^۲

هدیه نمودن نماز به قبور همه مؤمنان، جایز است. بنابراین به حضرت علی اکبر و سایر شهدا، به طریق اولی، جایز است و بهتر است با نیت هدیه، خوانده شود؛ نه به قصد نماز زیارت.

آیت‌الله خوئی رحمته الله نیز در این باره، چنین فرموده است:

ما هو نظر ساحتكم في صلاة الزيارة لمن زار قبور أصحاب الأئمة المخلصين، كميشم و كميل و حبيب، هل هناك استحباب، أم أنها خصوصية بالأنبياء و الأئمة و الصديقة الطاهرة؟
الخوئي: لم يثبت استحبابها في مفروض السؤال.^۳

نظر حضرت‌تعالی درباره خواندن نماز زیارت، بعد از زیارت اصحاب بزرگوار ائمه عليهم السلام، مانند میثم تمار، کمیل بن زیاد و حبیب بن مظاهر چیست؟ آیا استحباب نماز زیارت برای ایشان

۱. مناسک حج، وحید خراسانی، ص ۲۹۴.

۲. ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، ج ۹، ص ۱۶۹.

۳. صراط النجاة (المحشى للخوئي)، ج ۲، ص ۴۴۴.

ثابت است یا مخصوص ائمه معصوم علیهم السلام است؟
 آیت الله خوئی در جواب فرموده: «در چنین مواردی، استحباب
 نماز زیارت ثابت نشده است».

از «آیت الله صافی» نیز شبیه این سؤال شده که زائر هنگام زیارت
 حضرت معصومه علیها السلام دو رکعت نماز را به چه عنوان بخواند؟
 ایشان در جواب این استفتا فرموده نماز را به عنوان یک دستور از
 طرف شرع که در این مورد وارد شده باشد، نخواند. بلکه نیت کند دو
 رکعت نماز می خوانم قربة الی الله و ثواب آن را هدیه به حضرت
 معصومه علیها السلام نماید.^۱

ادله نماز زیارت غیر معصوم

ادله ای که می توان به آنها برای نماز زیارت امام زادگان، شهدا، صحابه
 و اولیای گرامی و عموم مؤمنان استناد نمود، این گونه است: روایت
 ابو حمزه ثمالی که مرحوم ابن بابویه آن را در زیارت امام حسین علیه السلام آورده
 و گفته است:

ثُمَّ أَقُولُ حَدَّثَنِي أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَسْكَرِيِّ
 وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ جَمِيعاً عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَهْزَبَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ
 بْنِ مَهْزَبَارٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ
 الثُّمَالِيِّ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام وَ صَلَّى عِنْدَ رَأْسِهِ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى
 الْحَمْدَ وَ يَسُ وَ فِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدَ وَ الرَّحْمَنَ وَ إِنْ شِئْتَ صَلَّيْتَ خَلْفَ
 الْقَبْرِ وَ عِنْدَ رَأْسِهِ أَفْضَلُ فَإِذَا فَرَغْتَ فَصَلِّ مَا أَحْبَبْتَ إِلَّا أَنْ رَكَعَتِي

۱. جامع الأحكام، صافی، ج ۱، ص ۱۰۵.

الرَّيَّارَةُ لَا بُدَّ مِنْهَا عِنْدَ كُلِّ قَبْرِ^۱.

ابوحمره ثمالی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که حضرت فرمود: «هرگاه خواستی به سوی قبر امام حسین علیه السلام بروی... سپس از پشت سر امام علیه السلام به سوی بالاسر دور بزن و در آنجا، دو رکعت نماز بخوان؛ در رکعت اول بعد از حمد، سوره یس و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره الرحمن بخوان و اگر خواستی پشت قبر بخوان. اما بالای سر افضل است و بعد از این دو رکعت، هر قدر دوست داشتی نماز بخوان؛ اما باید دو رکعت نماز زیارت، نزد هر قبری خوانده شود».

این روایت (علی التحقیق)، صحیحه است.

چنان که گذشت منظور از «کل قبر» می تواند شامل قبور همه انبیا، اهل بیت، امام زادگان، شهدا و سایر مؤمنان باشد.

با توجه به دلالت و سند این روایت و اینکه برخی از بزرگان، همین معنا را از آن استفاده نموده اند و همچنین روایات خاص دیگری که در پی می آید و با توجه به اینکه مخالفی نیز بر این برداشت وجود ندارد، می توان استحباب نماز زیارت را برای امام زادگان، شهدا و سایر مؤمنان ثابت کرد.

گفتنی است در اینجا به چند نمونه از مطالبی که در موارد خاص

برای زیارت غیر معصوم، نماز زیارت ذکر کرده اند، اشاره می کنیم:

- حَدَّثَنِي حَكِيمُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ حَكِيمٍ عَنِ سَلَمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ

۱. کامل الزیارات، صص ۲۲۲-۲۴۰.

عَبْدُ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ هِشَامٍ عَنْ رَجُلٍ
مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْهُمْ قَالُوا يَقُولُ عِنْدَ قَبْرِ حَمْرَةَ السَّلَامِ... ثُمَّ ادْخُلْ
فَصَلِّ وَلَا تَسْتَقْبِلِ الْقَبْرَ عِنْدَ صَلَاتِكَ...^۱

از معصوم علیه السلام نقل شده است که فرمود: کنار قبر حضرت
حمزه، چنین سلام بده... سپس داخل شو و نماز بگزار و
نمازت رو به قبر نباشد.

- فَصَلِّ عِنْدَ قُبُورِ الشُّهَدَاءِ مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكَ ثُمَّ امْضِ عَلَيَّ وَجْهَكَ
حَتَّى تَأْتِيَ مَسْجِدَ الْأَحْزَابِ فَتُصَلِّ فِيهِ.^۲

سپس کنار قبور شهدای احد، نماز وارد شده را بخوان و برگرد
تا به مسجد احزاب برسی و در آنجا نماز بخوان.

شیخ طوسی رحمته الله در مصباح، بعد از زیارت حضرت ابوالفضل علیه السلام آورده
است: «ثُمَّ انْحَرِفْ إِلَى عِنْدِ الرَّأْسِ فَصَلِّ رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ صَلِّ بَعْدَهُمَا مَا بَدَا لَكَ وَادْعُ
اللَّهَ كَثِيرًا»^۳؛ «سپس به بالای سر بازگرد و دو رکعت نماز بخوان و بعد از آن،
هرچه خواستی نماز بخوان و زیاد دعا کن».

بعد از زیارت حضرت حمزه علیه السلام نیز آورده است:

انْكَبَّ عَلَى الْقَبْرِ وَقَبْلَهُ وَصَعَّ خَدَّكَ الْأَيْمَنَ عَلَيْهِ ثُمَّ الْأَيْسَرَ ثُمَّ انْفَتِلْ
إِلَى الْقِبْلَةِ وَتَوَجَّهْ إِلَيْهَا وَأَنْتَ فِي مَقَامِكَ عِنْدَ الرَّأْسِ فَصَلِّ رُكْعَتَيْنِ
تَقْرَأُ فِي الْأُولَى مِنْهَا فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ الرَّحْمَنِ وَ فِي الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ
الْكِتَابِ وَ سُورَةَ يَسٍ ثُمَّ تَشْهَدُ وَ تُسَلِّمُ فَإِذَا سَلَّمْتَ فَسَبِّحْ تَسْبِيحَ

۱. کامل الزیارات، ص ۲۲.

۲. همان، ص ۲۴.

۳. مصباح المتهجد، ج ۲، ص ۷۲۶.

الرَّهْرَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ اسْتَغْفِرُ وَ ادْعُ...^۱

بر روی قبر بیفت و آن را ببوس و طرف راست و سپس طرف چپ صورت خود را روی آن بگذار و بعد از آن، بالای سر، به طرف قبله بایست و دو رکعت نماز بخوان؛ در رکعت اول بعد از حمد، سوره «الرحمن» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «یس» بخوان و بعد از تشهد و سلام، تسیح حضرت زهرا عَلَيْهَا السَّلَامُ را بگو و طلب استغفار کن و چنین دعا کن....

شهید عَلَيْهِمُ السَّلَامُ نیز بعد از زیارت شهدای کربلا، چنین آورده است:

ثُمَّ عُدُّ إِلَى الرَّأْسِ فَصَلِّ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ وَ ادْعُ لِنَفْسِكَ وَ لِوَالِدَيْكَ وَ لِإِخْوَانِكَ.^۲

سپس به بالای سر بازگرد و نماز زیارت را بخوان و برای خود، پدر و مادر و برادران دینی دعا کن.

همچنین ابن مشهدی در المزار الکبیر می نویسد:

ثُمَّ تَأْتِي إِلَى قَبْرِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَتَقْبَلُهُ وَ تَقُولُ: ...ثُمَّ تُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَ تُكثِّرُ بَعْدَهُمَا مِنَ الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ وَ آلِهِ.^۳

سپس نزد قبر علی بن الحسین عَلَيْهِمَا السَّلَامُ بیا و آن را ببوس و بگو... و بعد از آن، دو رکعت نماز بخوان و صلوات زیاد بفرست.

ایشان در زیارت ابراهیم، فرزند رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ نیز تصریح به

استحباب نماز نموده و گفته است:

۱. مصباح المتعبد، ج ۲، ص ۷۴۴.

۲. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، ص ۱۴۲.

۳. المزار الکبیر، ابن مشهدی، ص ۴۳۲.

فَإِذَا خَرَجْتَ مِنْ قُبَّةِ الْأَيْمَةِ عليه السلام وَ امْضِ إِلَى قَبْرِ إِبْرَاهِيمَ عليه السلام، فَإِذَا وَقَفْتَ عَلَيْهِ فَقُلْ: السَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ... ثُمَّ يَسْأَلُ حَوَائِجَهُ، وَ يُصَلِّي رَكْعَتِي الزِّيَارَةِ مَنُذُوباً قُرْبَةً إِلَى اللَّهِ.^۱

بعد خروج از بارگاه ائمه بقیع عليه السلام به طرف قبر ابراهیم عليه السلام، فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله برو و کنار او چنین سلام بده... و حاجات خود را از خداوند بخواه و دو رکعت نماز زیارت مستحب با قصد قربت بخوان.

و در زیارت حضرت ابوالفضل عليه السلام نیز نمازی را بیان کرده است:

ثُمَّ تُصَلِّي عِنْدَ رَأْسِهِ رَكْعَتَيْنِ وَ تَقُولُ مَا قُلْتَ عِنْدَ رَأْسِ الْحُسَيْنِ.^۲

آن گاه بالای سر آن حضرت، دو رکعت نماز بخوان و همانند

آنچه بالای سر امام حسین عليه السلام دعا خواندی، اینجا نیز بخوان.

کفعمی نیز در المصباح بعد از زیارت حضرت ابوالفضل عليه السلام آورده

است:

ثُمَّ صَلِّ رَكْعَتَيْنِ وَ تَدْعُو بَعْدَهُمَا وَ كَذَا بَعْدَ رَكْعَتِي زِيَارَةِ الشُّهَدَاءِ وَ رَكْعَتِي زِيَارَةِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام بِمَا مَرَّ عَقِيبَ رَكْعَتِي زِيَارَةِ عَاشُورَاءَ.^۳

سپس دو رکعت نماز بخوان و بعد از آن و همچنین بعد از نماز

زیارت شهدا و بعد از زیارت حضرت علی اکبر عليه السلام، دعایی را

که بعد از زیارت عاشورا وارد شده، بخوان.

۱. المزار الكبير، ابن مشهدی، ص ۹۲.

۲. همان، صص ۳۹۰ و ۴۲۵.

۳. المصباح، کفعمی، صص ۵۰۳ - ۵۰۵.

فصل سوم: کمیت و کیفیت نماز زیارت

نیت نماز زیارت

نیت، یکی از شروط صحت همه عبادات است. در نماز زیارت نیز همانند سایر عبادات، باید به عنوان یکی از اجزای آن آورده شود و بی تردید بدون نیت، این عمل عبادی تحقق نمی‌یابد. اینکه اصل نیت و ماهیت آن چیست؟ تفصیل آن از بحث ما خارج است.^۱ اما آنچه به صورت اجمالی می‌توان در اینجا بیان نمود، این است که نیت عبارت است از «قصد انجام دادن فعل^۲ با انگیزه الهی».^۳

مطلبی که بررسی‌اش در اینجا لازم به نظر می‌رسد، چگونگی و

---

۱. برای بررسی تفصیلی نیت رک: به العروة الوثقی المحشی، سید یزدی، ج ۱، ص ۴۰۶ و حواشی آن و شروع عروه از جمله: مصباح الهدی فی شرح عروة الوثقی، محمد تقی آملی، ج ۳، ص ۴۲۲ به بعد؛ کتاب الطهاره، الخویی، ج ۴، ص ۴۶۷ به بعد؛ کتاب مصباح الفقیه، حاج آغا رضا همدانی، ج ۲، ص ۱۲۵ به بعد.

۲. مرحوم سید عبدالاعلی سبزواری در این باره می‌گوید: «قصد انجام دادن فعل یا اراده، امری تکوینی در افعال اختیاری است و نیاز به بیان ندارد و آنچه در نیت مهم است، همان قصد قربت است». رک: مهذب الاحکام، سبزواری، ج ۲، ص ۴۳۷ و ۴۳۸.

۳. ریاض المسائل، ج ۶، ص ۴۱۱؛ مدارک الاحکام، ج ۸، ص ۷؛ عروة الوثقی محشی، ص ۶۵۵ (در نیت احرام).

کیفیت نیت نماز زیارت است.

مرحوم ابن فهد حلی می نویسد:

و نية صلاة الزيارة: أصلي ركعتي زيارة النبي او احد الائمة عليه السلام. او

اصلي ركعتي الزيارة لندبها قربة الى الله.^۱

نیت نماز زیارت: دو رکعت نماز زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله یا...

می خوانم. همچنین می توان این گونه نیت کرد: دو رکعت نماز

زیارت مستحب می خوانم قربة الى الله.

مرحوم فاضل هندی نیز در این باره فرموده است:

لا بد في النية من التعرض بسببها كالعيد والاستسقاء و صلاة

الزيارة و الطواف لتمييز المنوى و يتعين.^۲

باید در نیت، سبب آن، مثل نماز عید، طلب باران، نماز زیارت

و نماز طواف مشخص باشد.

همچنین مرحوم عاملی می گوید:

النوافل المسببة لا بد في النية من التعرض لسببها كالعيد المندوبة و

الاستسقاء كما في التذكرة^۳ و نهاية الأحكام و الدروس و الذكرى و

الموجز الحاوي و كشف الالتباس و جامع المقاصد لتمييز المنوي و

يتعين، و كذا صلاة الزيارة و الطواف.^۴

۱. الرسائل العشر، ابن فهد، ص ۲۴۹.

۲. كشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحكام، ج ۳.

۳. تذكرة الفقهاء، علامه حلی، ج ۳، صص ۱۰۳ و ۱۱۱؛ نهاية الأحكام، علامه حلی، ج ۱، ص ۴۴۷؛

ابن فهد حلی، موسوعة الشهيد الاول، ج ۹، (الدروس الشرعية، ۱)، ص ۸۸؛ البيان، ص ۷۸؛

ذکرى الشيعة، ج ۳، ص ۲۵۰؛ الموجز الحاوي (الرسائل العشر)، ابن فهد حلی، ص ۷۳؛ كشف

الالتباس، صیمری، ص ۱۱۴؛ جامع المقاصد، ج ۲، ص ۲۳۰.

۴. مفتاح الكرامة، ج ۶، ص ۶۵۷.

از آیت الله بهجت رحمته الله علیه درباره اینکه نماز زیارت امامزادگان، به چه نیت خوانده می‌شود، استفتا نمودند. ایشان در پاسخ فرمود که هر جا نماز زیارت وارد شده، به نیت نماز زیارت خوانده می‌شود. اما اگر نماز زیارت وارد نشده باشد، به نیت رجا و هدیه کردن ثواب آن نماز به صاحب آن قبر، خوانده می‌شود.^۱

در مجموع، با توجه به روایت ابو حمزه و سایر روایات و سخنان بزرگان، نیت استحباب نماز زیارت برای همه زیارتگاه‌ها، اعم از معصومان، امامزادگان، شهیدان و صالحان، بعید نیست.

علامه مجلسی رحمته الله علیه دعای پرمضمونی را به نقل از مصباح الزائر و المزار الکبیر، برای کسانی که می‌خواهند نیابت کنند، آورده است که چگونگی نیت نیز برای این گونه افراد را دربردارد که به سبب طولانی بودن، خواننده محترم را به همان کتاب ارجاع می‌دهیم.^۲ بسیار مناسب است کسانی که قصد نیابت استیجاری یا تبرعی می‌کنند، برای چگونگی قصد نیابت، به لحاظ تمشی قصد قربت و...، به آنجا مراجعه نمایند.

کمیت نماز زیارت

اقوال علما^۳ و متن روایات، درباره تعداد رکعات نماز زیارت، مختلف است؛ برخی از آنها، تصریح به دو رکعت نموده‌اند و برخی دیگر، چهار،

۱. استفتاءات (بهجت)، ج ۲، ص ۱۱۱.

۲. ر.ک: بحار الانوار، ج ۹۹، صص ۲۵۵-۲۶۲.

۳. مصباح المتعبد و سلاح المتعبد، ج ۱، ص ۲۸۵؛ جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۱۲، صص ۱۸۱ و ۱۸۲ و ج ۲۰، صص ۸۷ و ۹۴؛ سداد العباد و رشاد العباد، ص ۱۳۷؛ مهذب الاحکام، سبزواری، ج ۱۵، ص ۶۶.

شش، هشت یا حتی دوازده رکعت را نیز ذکر کرده‌اند. برخی از اینها، مطلق و برخی دیگر برای موارد خاص وارد شده‌اند که به ترتیب، هریک را بررسی می‌نماییم:

دو رکعت

اقوال فقها

در اینجا، به کلمات برخی از بزرگانی که متعرض مسئله شده‌اند، اشاره می‌کنیم:

مرحوم ابن‌براج در بیان نمازهای مستحب، چنین آورده: «ورکعتان صلاة الزيارة لكل واحد ممن يزار»؛ «دو رکعت نماز زیارت، برای هر زیارت‌شونده». عبارت ایشان، صریح و مطلق است و شامل همه زیارتگاه‌ها می‌شود.

سید نیز در غنیه فرموده است: «و أما صلاة الزيارة للنبي ﷺ أو لأحد الأئمة ﷺ فرکعتان»؛ «نماز زیارت برای پیامبر ﷺ و هریک از ائمه ﷺ، دو رکعت است».

عبارت ایشان درباره پیامبر ﷺ و ائمه معصومین ﷺ، صریح است. همچنین شیخ مفید در کتاب «الإشراف في عامة فرائض أهل الإسلام»، با صراحت، این مطلب را بیان داشته و گفته است:

و صلاة الزيارة ركعتان يقرأ في الأولى منها بالحمد و سورة الرحمن

۱. المهذب، ابن‌براج، ج ۱، ص ۶۸.

۲. غنية النزوع الى علمي الاصول والفروع، ص ۱۰۹.

و في الثانية الحمد و سورة يس و يجزيك غيرهما مما تيسر من القرآن.^۱

نماز زیارت دو رکعت است که رکعت اول بعد از حمد، سوره «الرحمن» و رکعت دوم، سوره «یس» خوانده می‌شود و غیر از این دو سوره را هم می‌توان خواند.

ابن فهد نیز می‌گوید:

و نية صلاة الزيارة: أصلي ركعتي زيارة النبي ﷺ أو أحد الأئمة عليهم السلام. أو أصلي ركعتي الزيارة لندبها قربة الى الله.^۲

نیت نماز زیارت: دو رکعت نماز زیارت پیامبر ﷺ یا یکی از ائمه علیهم السلام می‌خوانم. همچنین می‌توان این گونه نیت کرد: دو رکعت نماز زیارت مستحب می‌خوانم قربة الى الله.

از کلمه «رکعتی» معلوم می‌شود که نماز زیارت در نظر ایشان، دو رکعت است.

شهید^۳ نیز در بیان نمازهای مستحب می‌نویسد:

و منها: صلاة الزيارة للنبي ﷺ او احد الأئمة عليهم السلام و هي ركعتان بعد الفراغ من الزيارة تصلّى عند الرأس، و إذا زار أمير المؤمنين عليه السلام صلّى ست ركعات، لأنّ معه آدم و نوحا على ما ورد في الأخبار.^۳

از نمازهای مستحبی، نماز زیارت پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام می‌باشد که دو رکعت است و بعد از زیارت، بالای سر خوانده می‌شود.

۱. الإشراف في عامة فرائض أهل الإسلام، ص ۳۰.

۲. الرسائل العشر، ابن فهد، ص ۲۴۹.

۳. ذكرى الشيعة في احكام الشريعة، ج ۴، ص ۲۸۷.

البته در زیارت امیرمؤمنان علیه السلام شش رکعت است؛ زیرا حضرت آدم و نوح علیهما السلام نیز در آنجا زیارت می‌شوند. عبارت ایشان درباره پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه معصوم علیهم السلام، صریح است. صاحب مفتاح‌الکرامه نیز می‌نویسد: «و اعلم أنّ أقلّ نافلة الزيارة ركعتان تهدي للمزور»^۱؛ «نماز زیارت، حداقل دو رکعت است که به زیارت‌شونده هدیه می‌شود».

از عبارت ایشان استفاده می‌شود، اگر کسی دو رکعت نماز زیارت بجا آورد، کفایت می‌کند.

مرحوم سبزواری نیز می‌گوید: «و أمّا صلاة زيارة النبي صلی الله علیه و آله او احد الائمة علیهم السلام فرکتان»^۲؛ «نماز زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله یا هریک از ائمه علیهم السلام، دو رکعت است».

عبارت ایشان نیز درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه معصوم علیهم السلام، صریح است.

کفعمی هم می‌نویسد: «و صلاة الزيارة لأحد المعصومين ركعتان يقرأ فيهما ما شاء»^۳؛ «نماز زیارت هریک از معصومان علیهم السلام دو رکعت است و با هر سوره‌ای می‌توان خواند».

همچنین غروی رحمته الله در کتاب خود می‌نویسد:

أقول: الصلاة عند حصول زيارة أحد المعصومين سلام الله عليهم

۱. مفتاح‌الکرامه فی شرح قواعد العلامة (ط - الحدیثه)، ج ۹، ص ۲۶۷؛ جامع‌الخلافاً و الوفاق، ص ۱۲۰.

۲. جامع‌الخلافاً و الوفاق، ص ۱۲۰.

۳. البلد‌الأمین و الدرع‌الحصین، ص ۱۶۴.

رکعتان بمهما شاء الزائر صَلَّى^۱.

نماز زیارت هریک از ائمه معصومین علیهم السلام، دو رکعت است و با هر سوره‌ای می‌توان خواند.

مرحوم سید، صاحب عروه علیه السلام، در بحث زیارت نیابتی، چنین نوشته است:

و إتيان صلاة الزيارة ليس بعنوان النيابة، بل من باب سببية الزيارة لاستحباب الصلاة بعدها ركعتين، و...^۲

نماز زیارت به سبب نیابت زیارت نیست. بلکه خود زیارت، باعث استحباب دو رکعت نماز می‌شود.

استاد گرانقدر مرحوم آیت‌الله تبریزی علیه السلام در پاسخ سؤالی درباره حکم نماز زیارت فرمود:

صلاة الزيارة للإمام ركعتان لله سبحانه وتعالى فإن الصلاة لا تحرز إلا لله ويهدي ثوابها إلى المذور وهي مستحبة والله العالم.^۳
نماز زیارت امام علیه السلام دو رکعت است و قربة الى الله خوانده می‌شود و ثواب آن، به زیارت‌شونده هدیه می‌شود. این نماز مستحب است.

مرحوم آیت‌الله بهجت علیه السلام نیز در بیان آداب می‌نویسد: «بجا آوردن نماز زیارت که اقل آن، دو رکعت است».^۴

۱. منهاج الملة فى بيان الوقت و القبلة، ص ۱۹۶.
۲. العروة الوثقى مع تعاليق الإمام الخمينى، ص ۸۴۳.
۳. صراط النجاة، تبریزی، ج ۱۰، ص ۴۰۹.
۴. مناسک حج و عمره، بهجت، ص ۲۸۰.

روایات

روایاتی که در آنها، نماز زیارت دو رکعت بیان گردیده، فراوان است که ما در اینجا برخی از آنها را ذکر می‌کنیم:

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامٍ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَنَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيَضَعِدْ أَعْلَى مَنْزِلِهِ فَلْيُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَ لِيُؤْمِ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا.^۱

امام صادق عليه السلام فرمود: هرگاه راه هریک از شما دور باشد و سفر برایش دشوار باشد، بر بلندای منزل خویش برود دو رکعت نماز بگذارد و به سوی قبور ما سلام نماید که این سلام، به ما می‌رسد.

این روایت از لحاظ سند، صحیح است و از نظر دلالت، همه اهل بیت علیهم السلام را شامل می‌شود و چون تصریح می‌فرماید زیارت از راه دور، همانند زیارت از نزدیک است، بسیار خوب می‌باشد و دلالت را کامل می‌کند.

- جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ قُلُوبِيهِ فِي الْمَزَارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ الْجُمَيْرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ قَالَ: دَخَلَ حَنَّانُ بْنُ سَدِيرٍ الصَّيْرِيَّ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَقَالَ يَا حَنَّانُ تَزُورُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً قَالَ لَا قَالَ فَبِي فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً قَالَ لَا قَالَ فَبِي فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً قَالَ لَا قَالَ فَبِي فِي كُلِّ سَنَةٍ مَرَّةً قَالَ لَا قَالَ فَبَا أَجْفَاكُمْ لِسَيِّدِكُمْ قَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ

۱. وسایل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۷۷.

قَلَّةُ الرَّادِّ وَ بَعْدَ النَّأْيِ الْمَسَافَةِ فَقَالَ لَا أَدُلُّكُمْ عَلَى زِيَارَةِ مَقْبُولَةٍ وَإِنْ
 بَعْدَ النَّأْيِ قَالَ بَلَى فَكَيْفَ أَرُورُهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ اغْتَسِلْ يَوْمَ
 الْجُمُعَةِ أَوْ أَيِّ يَوْمٍ شِئْتَ وَ الْبَسْ أَطْهَرَ ثِيَابِكَ وَ اضْعُدْ إِلَى أَعْلَى دَارِكَ
 أَوْ إِلَى الصَّحْرَاءِ وَ اسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ بِوَجْهِكَ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ أَنَّ الْقَبْرَ هُنَاكَ
 يَقُولُ اللَّهُ ﴿فَأَيُّمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ﴾ ثُمَّ قُلِ السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا
 مَوْلَايَ وَ ابْنَ مَوْلَايَ وَ سَيِّدِي وَ ابْنَ سَيِّدِي السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا مَوْلَايَ
 الشَّهِيدِ ابْنَ الشَّهِيدِ وَ الْقَتِيلَ ابْنَ الْقَتِيلِ وَ ذَكَرَ الزِّيَارَةَ ثُمَّ قَالَ ثُمَّ
 تَتَحَوَّلُ إِلَى يَسَارِكَ قَلِيلًا وَ تُحَوَّلُ وَجْهَكَ إِلَى قَبْرِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ وَ
 هُوَ عِنْدَ رِجْلِ وَالِدِهِ وَ تُسَلِّمُ عَلَيْهِ بِمِثْلِ ذَلِكَ ثُمَّ ادْعُ اللَّهَ مَا أَحْبَبْتَ
 مِنْ أَمْرِ دِينِكَ وَ دُنْيَاكَ ثُمَّ تُصَلِّيْ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فَإِنَّ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ ثَمَانٍ
 أَوْ سِتٍّ أَوْ أَرْبَعٍ أَوْ رَكَعَتَانِ وَ أَفْضَلُهَا ثَمَانٍ ثُمَّ تَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ نَحْوَ
 قَبْرِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ تَقُولُ أَنَا مُودِّعُكَ يَا سَيِّدِي وَ ابْنَ سَيِّدِي عَلِيَّ
 ابْنَ الْحُسَيْنِ وَ مُودِّعُكُمْ يَا سَادَتِي يَا مَعَاشِرَ الشُّهَدَاءِ فَعَلَيْكُمْ سَلَامٌ
 اللَّهُ وَ رَحْمَتُهُ وَ رِضْوَانُهُ وَ بَرَكَاتُهُ^۱.

حنان بن سدير صيرفي، با گروهی از دوستانش، خدمت امام
 صادق عليه السلام رسیدند؛ حضرت رو به او کرد و فرمود: «آیا هر ماه
 امام حسین عليه السلام را زیارت می کنی؟» عرض کرد: «نه». فرمود:
 «در هر دو ماه چطور؟» عرض کرد: «نه». فرمود: «آیا در هر
 سال، یک بار زیارت می کنی؟» عرض کرد: «نه». فرمود: «چه
 چیز سبب شده به سرور خود جفا کنید؟» سدير گفت: «یا ابن

۱. وسایل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۸۰؛ کامل الزیارات، ص ۲۸۸.

رسول الله! دوری راه و بی پولی». امام علیه السلام فرمود: «آیا نمی خواهید به شما یاد دهم زیارت مقبولی را از راه دور؟» عرض کرد: «یا ابن رسول الله! چگونه است؟» فرمود: «روز جمعه یا هر روز دیگری غسل کن و لباس های پاکیزه بپوش و بر بالای بام خانهات یا به صحرا برو و رو به کربلا بایست و زیارت نامه بخوان و سپس رو به حضرت علی اکبر سلام بده و بعد از آن، برای دین و دنیای خود دعا کن. سپس چهار رکعت نماز بخوان؛ زیرا نماز زیارت هشت، شش، چهار یا دو رکعت است که هشت رکعت بهتر است و در پایان، رو به قبر امام حسین علیه السلام کن و خداحافظی نما».

این روایت نیز از نظر دلالت، همانند روایات قبلی است و نکته درخور توجه در روایت این است که حضرت تعداد بیشتر از دو رکعت را به فضیلت بیشتر، تبیین فرموده است.

و عَنْ جَمَاعَةٍ عَنِ التَّلَعُكْبَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِي بْنِ مَعْمَرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْعَدَةَ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِي بْنِ فَضَّالٍ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ قَالَ: قَالَ لِي مَوْلَايَ الصَّادِقُ علیه السلام فِي زِيَارَةِ الْأَرْبَعِينَ تَرْوُرِ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ وَ تَقُولُ السَّلَامَ عَلَيَّ وَ لِي اللَّهِ وَ حَبِيبِهِ وَ ذَكَرَ الزِّيَارَةَ إِلَيَّ أَنْ قَالَ وَ تُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَ تَدْعُو بِمَا أَحْبَبْتَ وَ تَنْصَرِفُ. وَ فِي الْمَصْبَاحِ بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ وَ رَوَى الَّذِي قَبْلَهُ مُرْسَلًا أَيْضًا.^۱

صفوان جمال گفته است که مولایم امام صادق علیه السلام درباره

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۴۷۸.

زیارت اربعین به من فرمود: «موقع بالا آمدن روز زیارت کن و بگو... و دو رکعت نماز بخوان و آنچه دوست می داری دعا کن و بازگرد.»

این روایت، از نظر دلالت بر مطلوب، گویاست.

– مُحَمَّدُ بْنُ تَمَّامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ رَبَاحٍ عَنْ عَمِّهِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ خَالِدِ بْنِ خَالِدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ الْخُرَّازِيِّ عَنْ خَالِهِ يَعْقُوبَ ابْنَ الْيَاسِ عَنْ مُبَارَكِ الْحُبَّازِ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَسْرَجُوا الْبُغْلَ وَالْحِمَارَ فِي وَفْتٍ مَا قَدِمَ وَهُوَ فِي الْحِيرَةِ قَالَ فَرَكِبَ وَرَكِبْتُ حَتَّى دَخَلَ الْجُرْفَ ثُمَّ نَزَلَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ تَقَدَّمَ قَلِيلًا آخَرَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ تَقَدَّمَ قَلِيلًا آخَرَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ رَجَعَ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلَتْ فِدَاكَ مَا الْأَوْلَتَيْنِ وَمَا الثَّانِيَتَيْنِ وَالثَّالِثَتَيْنِ قَالَ الرَّكْعَتَيْنِ الْأَوْلَتَيْنِ مَوْضِعَ قَبْرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَالرَّكْعَتَيْنِ الثَّانِيَتَيْنِ مَوْضِعَ رَأْسِ الْحُسَيْنِ عليه السلام وَالرَّكْعَتَيْنِ الثَّالِثَتَيْنِ مَوْضِعَ مَنْبَرِ الْقَائِمِ عليه السلام.^۱

مبارک می گوید: زمانی که امام صادق عليه السلام در حیره بودند، به من فرمود: «قاطر و الاغ را زین کنید». آن گاه سوار شد و من نیز سوار شدم تا اینکه داخل جرف شد. آنجا پیاده شد و دو رکعت نماز خواند و دوباره کمی جلو رفت و دو رکعت نماز خواند. عرض کردم: «فدایت شوم این نمازها برای چه بود؟» فرمود: «دو رکعت اول کنار قبر امیرالمؤمنین عليه السلام و دومی محل سر امام حسین عليه السلام و سومی مکان منبر حضرت قائم عليه السلام بود.»

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳۹۹.

این روایت نیز از نظر دلالت بر مطلوب، گویاست. ضمن اینکه برای مقام رأس الحسین علیه السلام و مقام منبر حضرت قائم علیه السلام نیز نماز بیان فرموده است.

کتاب‌های معتبر زیارت

کامل‌الزیارات در موارد متعدد، از جمله زیارت امام حسین علیه السلام از نزدیک، نماز زیارت را دو رکعت نقل نموده است.^۱ شیخ مفید رحمته الله علیه در کتاب المزار، در زیارت امیرمؤمنان علیه السلام^۲ و زیارت امام حسین علیه السلام از نزدیک^۳ و زیارت امام حسین علیه السلام از راه دور^۴، نماز زیارت را دو رکعت بیان نموده است.

ابن‌المشهدی نیز در المزار الکبیر در زیارت رسول‌الله صلی الله علیه و آله^۵، زیارت ائمه بقیع علیهم السلام^۶، زیارت ابراهیم، فرزند رسول‌الله صلی الله علیه و آله^۷، زیارت حضرت ابوالفضل علیه السلام^۸، زیارت امام حسین علیه السلام^۹، زیارت حضرت علی‌اکبر علیه السلام^{۱۰}،

-
۱. کامل‌الزیارات، صص ۲۸۶، ۲۸۷ و ۲۸۸ (زیارت امام حسین علیه السلام از راه دور) و صص ۳۴ و ۳۶ (زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام) و ص ۳۱۳ (زیارت امام رضا علیه السلام) و صص ۳۱۳ و ۳۱۴ (زیارت عسکریین علیهم السلام).
  ۲. کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۸۴.
  ۳. همان، صص ۱۱۵، ۱۳۴ و ۱۸۵.
  ۴. همان، ص ۲۱۴.
  ۵. المزار الکبیر، ابن‌مشهدی، ص ۶۹.
  ۶. همان، صص ۸۸ و ۹۰.
  ۷. همان، ص ۹۰.
  ۸. همان، صص ۳۹۰ و ۴۲۶.
  ۹. همان، ص ۴۳۲.
  ۱۰. همان، ص ۴۳۳.

زیارت امام موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام، امام جواد علیه السلام^۱، زیارت امام رضا علیه السلام^۲ و در زیارت عسکریین علیهم السلام، نماز زیارت را دو رکعت بیان کرده است.^۳

شهید اول علیه السلام نیز در المزار در زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله^۴، زیارت ائمه بقیع علیهم السلام^۵، زیارت امیرمؤمنان علیه السلام^۶، زیارت حضرت آدم و نوح علیهم السلام^۷، زیارت امام حسین علیه السلام^۸، زیارت ابی الحسن موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام^۹، زیارت ابی جعفر محمد بن علی الجواد علیه السلام^{۱۰} و زیارت امامین هم‌امین ابی الحسن علی بن محمد الهادی و ابی محمد بن الحسن بن علی العسکری علیهم السلام، نماز زیارت را دو رکعت نوشته است.^{۱۱}

کفعمی در المصباح، در زیارت امام حسین علیه السلام^{۱۲}، زیارت کاظمین علیهم السلام^{۱۳}، زیارت امام رضا علیه السلام^{۱۴}، زیارت عسکریین علیهم السلام^{۱۵}، زیارت

-
۱. المزار الكبير، ابن مشهدی، صص ۵۳۶، ۵۴۱ و ۵۴۹.
  ۲. همان، صص ۵۵۰، ۵۵۲ و ۶۵۲.
  ۳. همان، صص ۵۵۳ و ۵۵۴.
  ۴. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمة علیهم السلام، ص ۱۶.
  ۵. همان، ص ۲۸.
  ۶. همان، صص ۴۹، ۹۸ و ۱۰۸.
  ۷. همان، صص ۵۱ و ۹۸.
  ۸. همان، ص ۱۲۶.
  ۹. همان، صص ۱۹۰ و ۱۹۵.
  ۱۰. همان، صص ۱۹۳ و ۱۹۵.
  ۱۱. همان، ص ۲۰۲.
  ۱۲. المصباح، کفعمی، ص ۴۸۵.
  ۱۳. همان، ص ۴۹۳.
  ۱۴. همان، ص ۴۹۴.
  ۱۵. همان، ص ۴۹۵.

شهدای کربلا^۱ و زیارت حضرت علی اکبر علیه السلام^۲، نماز زیارت را دو رکعت بیان نموده است.

چنان که گذشت ایشان در «البلد الامین و الدرع الحصین» چنین آورده است: «و صَلَاةُ الزِّيَارَةِ لِأَحَدِ الْمَعْصُومِينَ رَكَعَتَانِ يُقْرَأُ فِيهِمَا مَا شَاءَ»^۳؛ «نماز زیارت هریک از معصومان علیهم السلام، دو رکعت است؛ با هر سوره‌ای که خوانده شود».

بنابراین با توجه به روایات صحیحه و صراحت دلالت آنها بر مطلوب و نیز عبارات بزرگان در این باره و همچنین متن صریح کتاب‌های معتبر زیارت و دعا، شکی نمی‌ماند که مطلوب از نماز زیارت، دو رکعت است و بیشتر از آن، چنان که خواهد آمد، در اکثر موارد، برای فضیلت و ثواب بیشتر می‌باشد.

چهار رکعت

شیخ طوسی رحمته الله در زیارت عاشورا از راه دور آورده است:

فَتُصَلِّي أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ مُحْسِنٌ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا وَخُشُوعَهَا وَ
تُسَلِّمُ بَيْنَ كُلِّ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى سُورَةَ الْحَمْدِ وَقُلْ يَا أَيُّهَا
الْكَافِرُونَ وَفِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدَ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ تُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ
أُخْرَيَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى الْحَمْدَ وَسُورَةَ الْأَحْزَابِ وَفِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدَ وَ
إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ أَوْ مَا تَيْسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ.^۴

۱. المصباح، کفعمی، ص ۵۰۴.

۲. همان، ص ۵۰۵.

۳. البلد الامین و الدرع الحصین، ص ۱۶۳.

۴. مصباح المتهدج، ج ۲، ص ۷۸۳.

و چهار رکعت نماز با رکوع و سجده و خشوع زیبا بخوان؛ هر دو رکعت با یک سلام؛ در رکعت اول بعد از حمد، سوره «کافرون»، در رکعت دوم، سوره «توحید» و در نماز دوم، رکعت اول بعد از حمد، سوره «احزاب» و رکعت دوم، سوره «منافقون» یا هر سوره‌ای از قرآن را می‌توان خواند.

در کتاب الفقه علی المذاهب الأربعة و مذهب أهل البيت علیهم السلام، به صراحت، نماز زیارت را بعد از ذکر زیارت رسول الله صلی الله علیه و آله چهار رکعت بیان نموده است:

ثم صل اربع ركعات صلاة الزيارة بسلامين واقرا فيها ما شئت
من السور.^۱

چهار رکعت نماز زیارت بخوان با دو سلام و هر سوره‌ای که خواستی در آن بخوان.

سید بن طاووس در مصباح الزائر، همچنین در الإقبال و زاد المعاد و مفاتیح الجنان نیز در زیارت حضرت رسول صلی الله علیه و آله، نماز زیارت را چهار رکعت بیان نموده‌اند.^۲ این در حالی است که شهید علیه السلام در المزار، بعد از زیارت رسول الله صلی الله علیه و آله، به صراحت، نماز را دو رکعت بیان فرموده است.^۳

صاحب جواهر علیه السلام در جواهر الکلام، بحرانی در «سداد العباد و رشاد

۱. الفقه علی المذاهب الأربعة و مذهب أهل البيت علیهم السلام، ج ۱، ص ۹۵۷.

۲. مصباح الزائر، ص ۶۹؛ الإقبال بالأعمال الحسنة، ج ۳، ص ۱۲۶؛ زاد المعاد - مفاتیح الجنان، ص ۲۶۲؛ مفاتیح الجنان، ص ۴۴۷.

۳. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمة علیهم السلام، ص ۱۶.

العباد» و سبزواری در مهذب الاحکام به طور مطلق، ضمن بیان دو، شش و هشت رکعت، به چهار رکعت نیز اشاره نموده‌اند.^۱

ادله و روایات

– مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ الْجُمَالِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: سَارَ وَأَنَا مَعَهُ فِي الْقَادِسِيَّةِ حَتَّى أَشْرَفَ عَلَيَّ النَّجْفِ فَقَالَ هَذَا هُوَ الْجَبَلُ الَّذِي اعْتَصَمَ بِهِ ابْنُ جَدِّي نُوحٌ فَقَالَ سَأَوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصُمُنِي مِنَ الْمَاءِ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ أَنْ يَعْتَصِمَ بِكَ مِنِّي أَحَدٌ فَعَارَى فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعَ إِلَى الشَّامِ ثُمَّ قَالَ اغْدِلْ بِنَا قَالَ فَعَدَلْتُ بِهِ فَلَمْ يَزَلْ سَائِرًا حَتَّى أَتَى الْغُرِّيَّ فَوَقَفَ بِهِ ثُمَّ أَتَى الْقَبْرَ فَسَاقَ السَّلَامَ مِنْ آدَمَ عَلَى نَبِيِّ عليه السلام وَأَنَا أَسْوَاقُ السَّلَامِ مَعَهُ حَتَّى وَصَلَ السَّلَامَ إِلَى النَّبِيِّ عليه السلام ثُمَّ خَرَّ عَلَى الْقَبْرِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَعَلَا نَجِيئُهُ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ.

وَفِي خَبَرٍ آخَرَ سِتَ رَكَعَاتٍ وَصَلَّيْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا هَذَا الْقَبْرُ فَقَالَ هَذَا قَبْرُ جَدِّي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام.^۲

صفوان بن مهران می گوید که امام صادق عليه السلام از قادسیه حرکت نمود؛ درحالی که من همراهش بودم، تا به نجف رسید و فرمود: «این همان کوهی است که فرزند نوح، بدان پناهنده شد و گفت به زودی به کوهی پناه می‌برم که مرا از آب حفظ کند.» پس خداوند وحی نمود: «آیا کسی به تو پناه می‌آورد از دست

۱. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، ص ۹۴؛ سداد العباد و رشاد العباد، ص ۱۳۷؛

مهذب الأحکام، سبزواری، ج ۱۵، ص ۶۶.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳۷۹.

من؟!» آن‌گاه در زمین فرو رفت و به‌سوی شام حرکت کرد. سپس فرمود: «با ما بیا». با او همراه شدم تا به «غری» رسید و آنجا ایستاد. سپس نزدیک قبر شد و آغاز به سلام نمود؛ از آدم علیه السلام و پیامبران. من نیز به همراه او آغاز نمودم تا رسید به سلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله. سپس صورت خود را بر قبر نهاد و بر او سلام نمود و صدایش را بلند نمود و بعد برخاست و چهار رکعت نماز خواند. [در خبر دیگری وارد شده است که حضرت شش رکعت نماز خواند]. من نیز همراهش خواندم. عرض کردم: «یا بن رسول الله! این قبر کیست؟» فرمود: «این قبر جدم علی بن ابی طالب علیه السلام است».

این دو روایت، صحیح‌ه‌اند و از نظر دلالت، دارای تردید است؛ زیرا در یکی، چهار رکعت و در دیگری، شش رکعت بیان شده است؛ به‌ویژه اینکه در مواردی که در زیارت امیرمؤمنان علیه السلام شش رکعت بیان گردیده، بنابر قراین، دو رکعت به نیت نماز زیارت امیرمؤمنان علیه السلام، دو رکعت به نیت حضرت آدم علیه السلام و دو رکعت از آن به نیت حضرت نوح علیه السلام می‌باشد.

- و عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحَرَّانِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا لِمَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ علیه السلام قَالَ مَنْ أَتَاهُ وَ زَارَهُ وَ صَلَّى عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ أَوْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ كُتِبَتْ لَهُ حَجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ قَالَ قُلْتُ: وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ قَالَ وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ.

و عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحَرَّانِيِّ عَنْ أَبِي

عَبْدَ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِثْلَهُ.^۱

ابی علی حرانی می گوید که به امام صادق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عرض کردم: «ثواب زیارت امام حسین رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چیست؟» فرمود: «کسی که آن حضرت را زیارت کند و نزد او دو رکعت یا چهار رکعت نماز گزارد، برای او ثواب یک حج و یک عمره نوشته می شود». عرض کردم: «آیا این ثواب برای زیارت هر پیشوای واجب الطاعه می باشد؟» فرمود: «آری. این ثواب برای هر فردی است که امام واجب الطاعه را زیارت کند».

این روایت از نظر سند، صحیحه است. اما از نظر دلالت، با توجه به اینکه دو رکعت را نیز بیان نموده است، بنابراین منحصر در چهار رکعت نیست و حمل بر افضلیت چهار رکعت می شود.

و عَنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَمِّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْفَضْلِ الْخَزَاعِيِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ: إِنَّ إِلَى جَانِبِ كُوفَانَ قَبْرًا مَا آتَاهُ مَكْرُوبٌ قَطُّ فَصَلَّى عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ أَوْ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ إِلَّا نَفَسَ اللَّهُ كَرْبَهُ وَقَضَى حَاجَتَهُ قَالَ قُلْتُ قَبْرَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ فَقَالَ لِي بِرَأْسِهِ لَا فَقُلْتُ قَبْرَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ بِرَأْسِهِ نَعَمْ.^۲

از امام صادق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نقل شده است که فرمود: نزدیک کوفه قبری است که هر گرفتاری آنجا برود و دو رکعت یا چهار رکعت نماز بخواند، خداوند گرفتاری او را رفع کند و حاجتش را

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۲۱؛ کامل الزیارات، ص ۲۵۱؛ کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۱۳۴.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳۷۸.

بر آورده سازد. عرض کردم: «آیا قبر امام حسین علیه السلام را می فرمایید؟» با سر اشاره فرمود: «نه». عرض کردم: «قبر امیرمؤمنان علیه السلام را می فرمایید؟» اشاره فرمود: «آری».

این روایت نیز از نظر دلالت، همانند روایات قبلی است و نکته درخور توجه در روایت این است که ممکن است منظور از این نماز، نماز حاجت باشد.

- مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ فِي الْمُصْبَاحِ قَالَ رُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَزُورَ قَبْرَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَبْرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ قُبُورِ الْحَجَّاجِ علیه السلام وَ هُوَ فِي بَلَدِهِ فَلْيَغْتَسِلْ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَ لِيَلْبَسَ ثَوْبَيْنِ نَظِيفَيْنِ وَ لِيُخْرِجَ إِلَى فَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ ثُمَّ يُصَلِّيَ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِيهِنَّ مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ فَإِذَا تَشَهَّدَ وَ سَلَّمَ فَلْيَقُمْ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ وَ لِيَقُلْ ...
قَالَ وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى أَفْعَلْ ذَلِكَ عَلَى سَطْحِ دَارِكَ.^۱

از امام صادق روایت شده است که فرمود: «هر که بخواهد از شهر خود، پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام را زیارت کند، در روز جمعه غسل نماید و لباس پاکیزه بپوشد و به جایی بلند برود و سپس چهار رکعت نماز با هر سوره ای بخواند و بعد از سلام نماز، بایستد و چنین بگوید...». در روایت دیگری وارد شده است که این کار را بر بالای بام خانه خود انجام دهد.

این روایت هر چند از نظر سند، مرسله است، اما از نظر دلالت، بر چهار رکعت تصریح دارد.

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۷۹.

عَلِيُّ بْنُ مُوسَى بْنِ طَاوُسٍ فِي مَصْبَاحِ الزَّائِرِ عَنِ الصَّادِقِ ع فِي حَدِيثٍ أَنَّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ بَعْدَ وَفَاتِهِ وَصَلَّى عِنْدَهُ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ كَتَبَتْ لَهُ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ^۱.

در مصباح الزائر، طی حدیثی از امام صادق ع نقل کرده است: «هر که پیشوای واجب الطاعه را بعد از وفات زیارت کند و نزد او چهار رکعت نماز بخواند، ثواب یک حج و یک عمره برای او نوشته می شود».

این روایت نیز همانند روایت قبلی هر چند از نظر سند، مرسله است، اما از نظر دلالت، بر چهار رکعت تصریح دارد و همه معصومان اعم از پیامبران و امامان را شامل می شود.

- وَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ النَّخَعِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ ابْنُ مَهْرَانَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ع قَالَ سَارَ وَ أَنَا مَعَهُ مِنَ الْقَادِسِيَّةِ حَتَّى أَشْرَفَ عَلَى النَّجْفِ فَقَالَ هُوَ الْجَبَلُ الَّذِي اعْتَصَمَ بِهِ ابْنُ جَدِّي نُوحٌ ع فَقَالَ سَأَوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ فَأَوْحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَيْهِ بِالنَّجْفِ اِيعْتَصِمْ بِكَ مِنِّي فَعَابَ فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعَ إِلَى قَبْلِ الشَّامِ ثُمَّ قَالَ اِعْدِلْ بِنَا فَعَدَلْتُ فَلَمْ يَزَلْ سَائِرًا حَتَّى أَتَى الْغُرِّيَ فَوَقَفَ عَلَى الْقَبْرِ فَسَاقَ السَّلَامَ مِنْ آدَمَ عَلَى نَبِيٍّ وَ نَبِيِّ ع وَ أَنَا أُسُوِّقُ مَعَهُ حَتَّى وَصَلَ السَّلَامَ إِلَى النَّبِيِّ ص ثُمَّ خَرَّ عَلَى الْقَبْرِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَ عَلَا نَحِيْبَهُ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ وَ صَلَّيْتُ مَعَهُ وَ قُلْتُ

يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا هَذَا الْقَبْرُ فَقَالَ هَذَا قَبْرُ جَدِّي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ^۱.

صفوان بن مهران می گوید که امام صادق علیه السلام از قادسیه حرکت نمود؛ در حالی که من همراهش بودم؛ تا به نجف رسید و فرمود: این همان کوهی است که فرزند نوح بدان پناهنده شد؛ «گفت به زودی به کوهی پناه می برم که مرا از آب حفظ کند». پس خداوند وحی نمود: «آیا کسی به تو پناه می آورد از دست من؟!». آن گاه در زمین فرو رفت و به سوی شام حرکت کرد، سپس فرمود: «با ما بیا». با او همراه شدم تا به «غری» رسید و آنجا ایستاد. سپس نزدیک قبر شد و آغاز به سلام نمود؛ از آدم علیه السلام و پیامبران. من نیز به همراه او آغاز نمودم تا رسید به سلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله. سپس صورت خود را بر قبر نهاد و بر او سلام نمود و صدایش را بلند نمود و بعد برخاست و چهار رکعت نماز خواند. من نیز همراهش خواندم. عرض کردم: «یابن رسول الله! این قبر کیست؟» فرمود: «این قبر جدم علی بن ابی طالب علیه السلام است».

این روایت از نظر دلالت، بر چهار رکعت، تصریح دارد. صاحب مصباح المتهجد، بعد از زیارت حضرت امام حسین علیه السلام آورده است:

۱. کامل الزیارات، ص ۳۵.

صَلِّ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ أَوْ سِتَّ رَكَعَاتٍ أَوْ ثَمَانِي رَكَعَاتٍ وَ هُوَ أَفْضَلُهَا وَأَقْلَهُ رَكَعَاتٍ.^۱

چهار، شش یا هشت رکعت نماز زیارت بخوان و افضل آن، هشت و کمترین آن، دو رکعت است.

در اینجا با توجه به اینکه دو رکعت، شش رکعت و هشت رکعت را نیز بیان نموده است، بنابراین منحصر در چهار رکعت نیست و نکته درخور توجه این است که تعداد بیشتر از دو رکعت را به فضیلت بیشتر تبیین کرده و اقل نماز زیارت را دو رکعت بیان نموده است.

همان‌گونه که روشن است در متن بیشتر این روایات، فقط چهار رکعت ذکر نشده است. بنابراین با توجه به قراین و با توجه به متن این روایات و سایر ادله، چنان‌که در بیان دو رکعت گذشت، به فضیلت چهار رکعت حمل می‌شود.

شش رکعت

در عبارات برخی از بزرگان، کنار دو یا چهار یا هشت رکعت، شش رکعت نیز ذکر گردیده است و این مطلب، برگرفته از متن برخی روایات می‌باشد؛ مانند صاحب جواهر^۲ در جواهر الکلام، بحرانی در «سداد العباد و رشاد العباد» و سبزواری در مهذب الاحکام که ضمن بیان دو، چهار، و هشت رکعت، به شش رکعت نیز اشاره نموده‌اند.^۲

۱. مصباح المتعبد و سلاح المتعبد، ج ۱، ص ۲۹۰.

۲. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، ص ۹۴؛ سداد العباد و رشاد العباد، ص ۱۳۷؛ مهذب الأحکام، سبزواری، ج ۱۵، ص ۶۶.

ادله و روایات

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ الْجُمَالِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام قَالَ: سَارَ وَأَنَا مَعَهُ فِي الْقَادِسِيَّةِ حَتَّى أَشْرَفَ عَلَيَّ النَّجْفِ فَقَالَ هَذَا هُوَ الْجَبَلُ الَّذِي اعْتَصَمَ بِهِ ابْنُ جَدِّي نُوحٌ فَقَالَ سَأَوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ فَأَوْحَى إِلَيَّ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ ايَعْتَصِمْ بِكَ مِنِّي أَحَدٌ فَغَارَ فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعَ إِلَى الشَّامِ ثُمَّ قَالَ اعْدِلْ بِنَا قَالَ فَعَدَلْتُ بِهِ فَلَمْ يَزَلْ سَائِرًا حَتَّى أَتَى الْغَرِيَّ فَوَقَفَ بِهِ ثُمَّ أَتَى الْقَبْرَ فَسَاقَ السَّلَامَ مِنْ آدَمَ عَلَى نَبِيِّ عليه السلام وَأَنَا أَسُوْقُ السَّلَامَ مَعَهُ حَتَّى وَصَلَ السَّلَامَ إِلَى النَّبِيِّ عليه السلام ثُمَّ خَرَّ عَلَى الْقَبْرِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَعَلَا نَحِيْبَهُ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ.

و فِي خَبَرٍ آخَرَ سِت رَكَعَاتٍ وَ صَلَّيْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا هَذَا الْقَبْرُ فَقَالَ هَذَا قَبْرُ جَدِّي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام.^۱

صفوان بن مهران می گوید که امام صادق عليه السلام از قادسیه حرکت نمود؛ در حالی که من همراهش بودم تا به نجف رسید و فرمود: این همان کوهی است که فرزند نوح بدان پناهنده شد؛ «گفت به زودی به کوهی پناه می برم که مرا از آب حفظ کند». پس خداوند وحی نمود: «آیا کسی به تو پناه می آورد از دست من». آن گاه در زمین فرو رفت و به سوی شام حرکت کرد. سپس فرمود: «با ما بیا». با او همراه شدم تا به «غری» رسید و آنجا ایستاد. سپس نزدیک قبر شد و آغاز به سلام نمود؛ از آدم عليه السلام و پیامبران. من نیز به همراه او آغاز نمودم تا رسید به سلام بر

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳۷۹.

پیامبر ﷺ. سپس صورت خود را بر قبر نهاد و بر او سلام نمود و صدایش را بلند نمود و بعد برخاست و چهار رکعت نماز خواند. [در خیر دیگری وارد شده است که حضرت، شش رکعت نماز خواند]. من نیز همراهش خواندم. عرض کردم: «یا بن رسول الله! این قبر کیست؟» فرمود: «این قبر جدم علی بن ابی طالب علی است».

چنان که گذشت این دو روایت، صحیحه‌اند و از نظر دلالت، دارای تردیدند؛ زیرا در یکی، چهار رکعت و در دیگری، شش رکعت بیان شده است؛ به ویژه اینکه در مواردی که در زیارت امیرمؤمنان علی شش رکعت بیان گردیده است. با توجه به قراین موجود در روایات و عبارات بزرگان، دو رکعت به نیت نماز زیارت امیرمؤمنان علی، دو رکعت به نیت حضرت آدم علی و دو رکعت از آن نیز به نیت حضرت نوح علی می‌باشد.

- جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ قَوْلَوَيْهِ فِي الْمَزَارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ قَالَ: دَخَلَ حَنَّانُ بْنُ سَدِيرٍ الصَّيْرِيَّ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ يَا حَنَّانُ تَزُورُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً قَالَ لَا قَالَ فِي كُلِّ شَهْرَيْنِ مَرَّةً قَالَ لَا قَالَ فِي كُلِّ سَنَةٍ مَرَّةً قَالَ لَا قَالَ فَمَا أَجْفَاكُمْ لِسَيِّدِكُمْ قَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَلَّةُ الزَّادِ وَبُعْدُ النَّأْيِ الْمَسَافَةِ فَقَالَ أَلَا أُدَلُّكُمْ عَلَى زِيَارَةِ مَقْبُولَةٍ وَإِنْ بَعْدَ النَّأْيِ قَالَ بَلَى فَكَيْفَ أَرُورُهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ اغْتَسِلْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَوْ أَيِّ يَوْمٍ شِئْتَ وَالْبَسْ أَطْهَرَ ثِيَابِكَ وَاصْعَدْ إِلَى أَعْلَى دَارِكَ

۱. مانند تصریح شهید در المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمه، صص ۴۹-۵۱ و ۹۸؛ ذکر الشیعه فی احکام الشریعه، ج ۴، ص ۲۸۷.

أَوْ إِلَى الصَّخْرَاءِ وَاسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ بِوَجْهِكَ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ أَنَّ الْقَبْرَ هُنَاكَ يَقُولُ اللهُ ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللهِ﴾ ثُمَّ قُلِ السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا مَوْلَايَ وَابْنَ مَوْلَايَ وَسَيِّدِي وَابْنَ سَيِّدِي السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا مَوْلَايَ الشَّهِيدَ ابْنَ الشَّهِيدِ وَالْقَتِيلَ ابْنَ الْقَتِيلِ وَذَكَرَ الرَّيَّازَةَ ثُمَّ قَالَ ثُمَّ تَتَحَوَّلُ إِلَى يَسَارِكَ قَلِيلًا وَتُحَوَّلُ وَجْهَكَ إِلَى قَبْرِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ وَهُوَ عِنْدَ رَجُلٍ وَالِدِهِ وَتُسَلِّمُ عَلَيْهِ بِمِثْلِ ذَلِكَ ثُمَّ ادْعُ اللهُ مَا أَحْبَبْتَ مِنْ أَمْرِ دِينِكَ وَدُنْيَاكَ ثُمَّ تُصَلِّيْ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فَإِنَّ صَلَاةَ الرَّيَّازَةِ تَمَّانٍ أَوْ سِتٍّ أَوْ أَرْبَعٍ أَوْ رَكَعَتَانِ وَأَفْضَلُهَا تَمَّانٍ ثُمَّ تَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ نَحْوَ قَبْرِ أَبِي عَبْدِ اللهِ عليه السلام وَتَقُولُ أَنَا مُودِّعُكَ يَا سَيِّدِي وَابْنَ سَيِّدِي عَلِيَّ ابْنَ الْحُسَيْنِ وَ مُودِّعُكُمْ يَا سَادَتِي يَا مَعَاشِرَ الشُّهَدَاءِ فَعَلَيْكُمْ سَلَامُ اللهِ وَرَحْمَتُهُ وَرِضْوَانُهُ وَبَرَكَاتُهُ^۱.

حنان بن سدير صيرفي با گروهی از دوستانش، خدمت امام صادق عليه السلام رسیدند؛ حضرت رو به او کرد و فرمود: «آیا هر ماه، امام حسین عليه السلام را زیارت می کنی؟» عرض کرد: «نه». فرمود: «در هر دو ماه چطور؟» عرض کرد: «نه». فرمود: «در هر سال يك بار زیارت می کنی؟» عرض کرد: «نه». فرمود: «چه چیز سبب شده است به سرور خود، جفا کنید؟!» سدير گفت: «یا بن رسول الله! دوری راه و بی پولی». امام عليه السلام فرمود: «آیا نمی خواهید به شما یاد دهم زیارت مقبولی را از راه دور؟» عرض کرد: «یا بن رسول الله! چگونه است؟» فرمود: «روز جمعه یا هر روز دیگری غسل کن و لباس های پاکیزه بپوش و بر

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۸۰؛ کامل الزیارات، صص ۲۸۹ و ۲۹۰.

بالای بام خانه‌ات یا به صحرا برو و رو به کربلا بایست و زیارت‌نامه بخوان و سپس رو به حضرت علی اکبر سلام بده و بعد از آن برای دین و دنیای خود دعا کن و بعد چهار رکعت نماز بخوان؛ زیرا نماز زیارت، هشت، شش، چهار یا دو رکعت است که هشت رکعت بهتر است و در پایان، رو به قبر امام حسین علیه السلام کن و خداحافظی نما».

با توجه به اینکه در این روایت، ضمن بیان شش رکعت، دو رکعت، چهار رکعت و هشت رکعت را نیز بیان نموده است، بنابراین نماز منحصر در شش رکعت نیست و نکته درخور توجه در روایت این است که حضرت، تعداد بیشتر از دو رکعت را به فضیلت بیشتر، تبیین فرموده است.

– مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ ثَوْبَانَ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَ يُونُسُ بْنُ ظَبْيَانَ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ كَانَ أَكْبَرَنَا سِتًّا إِلَى أَنْ قَالَ فَقَالَ إِذَا أَرَدْتَ زِيَارَةَ الْحُسَيْنِ كَيْفَ أَصْنَعُ وَ كَيْفَ أَقُولُ: قَالَ... ثُمَّ تَدُورُ فَتَجْعَلُ قَبْرَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام بَيْنَ يَدَيْكَ فَصَلِّ سِتَّ رَكَعَاتٍ وَ قَدْ تَمَّتْ زِيَارَتُكَ فَإِنْ شِئْتَ فَأَنْصِرِفْ. وَ رَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ نَحْوَهُ وَ رَوَاهُ الصَّدُوقُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ نَحْوَهُ.^۱

حسین بن ثویر می‌گوید که من و یونس بن ظبیان که از نظر سن از ما بزرگ‌تر بود، نزد امام صادق علیه السلام بودیم. یونس از

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، صص ۴۹۰ و ۴۹۳.

حضرت پرسید: «هرگاه خواستم امام حسین علیه السلام را زیارت کنم، چگونه عمل کنم و چه بگویم؟» حضرت فرمود: «... و بعد قبر شریف را دور بزن و رو به قبله، به گونه‌ای که قبر مطهر روبه‌رویت باشد، شش رکعت نماز بخوان؛ در اینجا زیارت تو کامل شده است و می‌توانی بازگردی».

با توجه به متن این روایت و روایت قبلی و سایر روایات و عبارات بزرگان، این شش رکعت، دو رکعت به نیت سیدالشهدا علیه السلام، دو رکعت به نیت حضرت علی اکبر علیه السلام و دو رکعت به نیت سایر شهدا خوانده می‌شود.

همچنین در مصباح المتعبد، بعد از زیارت امام حسین علیه السلام آمده است:

صَلِّ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ صَلَاةَ الزِّيَارَةِ أَوْ سِتَّ رَكَعَاتٍ أَوْ ثَمَانِي رَكَعَاتٍ وَ هُوَ أَفْضَلُهَا وَأَقْلُهُ رَكَعَتَانِ^۱

چهار، شش یا هشت رکعت نماز زیارت بخوان و افضل آن، هشت رکعتی و کمترین آن، دو رکعت است.

چنان‌که گذشت، در اینجا با توجه به اینکه کنار شش رکعت، دو رکعت، چهار رکعت و هشت رکعت را نیز بیان نموده است، بنابراین در شش رکعت منحصر نیست. نکته درخور توجه در روایت این است که تعداد بیشتر از دو رکعت را به فضیلت بیشتر تبیین کرده و اقل نماز زیارت را نیز دو رکعت، بیان نموده است.

۱. مصباح المتعبد و سلاح المتعبد، ج ۱، ص ۲۹۰.

ابن المشهدی رحمته الله در زیارت امیرمؤمنان علیه السلام در دو مورد، شش رکعت بیان کرده است.^۱ اما با توجه به اینکه در مواردی که در زیارت امیرمؤمنان علیه السلام شش رکعت بیان شده، با توجه به قراین موجود در روایات و عبارات بزرگان^۲، دو رکعت به نیت نماز زیارت امیرمؤمنان علیه السلام، دو رکعت به نیت حضرت آدم علیه السلام و دو رکعت نیز به نیت حضرت نوح علیه السلام می‌باشد. به هر حال، دلالت این کلام بر مقصود، مشکل است.

همان‌گونه که روشن است، در متن بیشتر این روایات، فقط شش رکعت، ذکر نشده است. بنابراین با توجه به قراین و با توجه به متن این روایات و سایر ادله و روایات، چنان‌که در بیان دو رکعت و چهار رکعت نیز گذشت، در مواردی که شش رکعت بیان گردیده، به فضیلت شش رکعت حمل می‌شود.

هشت رکعت

در عبارات برخی از بزرگان، کنار دو، چهار یا شش رکعت، هشت رکعت نیز ذکر گردیده است و این مطلب، برگرفته از متن برخی روایات می‌باشد. مانند صاحب جواهر رحمته الله در جواهر الکلام، بحرانی در «سداد العباد و رشاد العباد» و سبزواری در مهذب الاحکام.^۳

علامه مجلسی رحمته الله در زاد المعاد در زیارت امام حسین علیه السلام، این مطلب

۱. المزار الكبير، مشهدی، صص ۲۲۱ و ۲۶۰.

۲. مانند تصریح شهید رحمته الله در المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه علیهم السلام، صص ۴۹ - ۵۱ و ۹۸؛ ذکر الشیعة فی أحكام الشریعة، ج ۴، ص ۲۸۷.

۳. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، ص ۹۴؛ سداد العباد و رشاد العباد، ص ۱۳۷؛ مهذب الأحکام، سبزواری، ج ۱۵، ص ۶۶.

را آورده است.^۱ دلیل این مطلب نیز چنانکه گذشت، بیان هشت رکعت در برخی از روایات و عبارات برخی بزرگان است و ما به سبب خودداری از تکرار، متن روایات و عبارات مذکور را نقل نمی‌کنیم.^۲ به‌ویژه به سبب اینکه در متن این روایات، انحصاراً هشت رکعت ذکر نشده است. بنابراین با توجه به قراین و نیز متن این روایات و سایر ادله و روایات، چنانکه در بیان دو رکعت نیز گذشت، به فضیلت هشت رکعت حمل می‌شود.

دوازده رکعت

نماز زیارت دوازده رکعتی، فقط درباره حضرت بقیة الله علیه السلام نقل شده است؛ چنانکه صاحب المزار الکبیر، بعد از نقل زیارت‌نامه برای حضرت بقیة الله علیه السلام، دوازده رکعت نماز نقل نموده است:

التوجه إلى الحجة صاحب الزمان صلوات الله عليه بعد صلاة ائنتي
عشرة ركعة تقرأ فيها قل هو الله أحد ركعتين ركعتين، و تصلي على
محمد و آله عليهم السلام كثيرا.

قَالَ أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنُ بْنُ أَشْنَاسٍ: وَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ
الدَّعَلِجِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ حَمْزَةُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ
شَبِيبٍ، قَالَ: عَرَفْنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَحْمَدَ بْنَ إِسْرَاهِيمَ، قَالَ: سَكَوتَ إِلَى
أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ شَوْقِي إِلَى رُؤْيَةِ مَوْلَانَا عليه السلام فَقَالَ لِي: مَعَ

۱. زاد المعاد - مفتاح الجنان، ص ۲۹۴.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۸۰؛ کامل الزیارات، صص ۲۸۹ و ۲۹۰؛ مصباح المتجهد و سلاح المتعبد، ج ۱، ص ۲۹۰.

الشَّوْقِ تَشْتَهِي أَنْ تَرَاهُ، فَقُلْتُ لَهُ: نَعَمْ، فَقَالَ لِي: شَكَرَ اللَّهُ لَكَ شَوْقَكَ وَأَرَاكَ وَجْهَكَ [وَجْهَهُ فِي يُسْرٍ وَعَافِيَةٍ، لَا تَلْتَمِسُ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ أَنْ تَرَاهُ، فَإِنَّ أَيَّامَ الْغَيْبَةِ تَشْتَأِقُ إِلَيْهِ، وَلَا تَسْأَلُ الْاجْتِمَاعَ مَعَهُ إِنَّهَا عَزَائِمُ اللَّهِ وَالتَّسْلِيمَ لَهَا أَوْلَى، وَ لَكِنْ تَوَجَّهْ إِلَيْهِ بِالزِّيَارَةِ. فَأَمَّا كَيْفَ يُعْمَلُ وَمَا أَمَلَاهُ عِنْدَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ فَأَنْسَخُوهُ مِنْ عِنْدِهِ، وَ هُوَ التَّوَجُّهُ إِلَى الصَّاحِبِ بِالزِّيَارَةِ بَعْدَ صَلَاةِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً. تَقْرَأُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فِي جَمِيعِهَا رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ تَقُولُ: قَوْلَ اللَّهِ جَلَّ اسْمُهُ: سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ * (إِمَامُهُ) مَنْ يَهْدِيهِ صِرَاطَهُ الْمُسْتَقِيمَ، وَ قَدْ آتَاكُمْ اللَّهُ خِلَافَتَهُ يَا آلَ يَاسِينَ، وَ ذَكَرْنَا فِي الزِّيَارَةِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ.^۱

روی نمودن به حضرت حجت علیه السلام بعد از دوازده رکعت نماز است که دو رکعت دو رکعت، با سوره توحید خوانده می شود و با صلوات زیاد همراه است. احمد بن ابراهیم می گوید که با محمد بن عثمان، نایب خاص امام زمان علیه السلام، از شدت اشتیاق خود به دیدار حضرت حجت علیه السلام سخن گفتم. «گفت: خیلی دوست داری حضرت را ببینی؟» گفتم: «آری». گفت: «نیکو باد نزد خدا این شوق تو و به خوبی جمال او را ببینی! اما ای اباعبدالله دیدن آن حضرت را طلب مکن؛ زیرا غیبت برای او استوار گشته و همنشینی با او را مخواه که امری بس عظیم است و قبول این امور، بهتر است. اما به سوی آن حضرت به

۱. المزار الكبير، ابن مشهدی، صص ۵۸۵ و ۵۸۶.

وسیله زیارت توجه کن و چگونگی آن چنین است که بعد از دوازده رکعت نماز که دو رکعت دو رکعت با سوره توحید می‌خوانی و بعد صلوات، چنین می‌گویی...».

در زیارت سرداب مقدس، بعد زیارت‌نامه، دوازده رکعت نماز ذکر نموده است.^۱ سید نیز در مصباح الزائر، بعد از زیارت حضرت صاحب علیه السلام، چنین آورده است: «ثم صل في مكانك اثنتي عشرة ركعة».^۲ همچنین شهید در المزار بعد از زیارت‌نامه آن حضرت، دوازده رکعت نماز ذکر نموده است. ایشان برای این کلام خود، هیچ مستندی نقل نفرموده است.^۳

کفعمی نیز در المصباح، بعد از زیارت‌نامه آن حضرت، دوازده رکعت نماز ذکر نموده است. ایشان نیز همانند شهید، برای این کلام خود، هیچ مستندی نقل نفرموده است.^۴ با توجه به اینکه هیچ‌یک از این کلمات، مستند به قول معصوم علیه السلام نیست، فقط به امید ثواب می‌توان انجام داد.

مطلق (نامحدود)

در برخی از روایات و نیز عبارات کتاب‌های معتبر زیارات، تعبیرهایی وجود دارد که از آنها عدم محدودیت نماز بعد از زیارت استفاده می‌شود که در اینجا به تعدادی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. المزار الكبير، ابن مشهدی، ص ۵۸۹.

۲. مصباح الزائر، ص ۴۲۴.

۳. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الأئمه علیهم السلام، ص ۲۱۰.

۴. المصباح، کفعمی، ص ۴۹۸.

- مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ زَيْدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَطِيَّةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: ... وَإِذَا فَرَعْتَ مِنَ السَّلَامِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَأَنْتَ قَبْرُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَاجْعَلْهُ بَيْنَ يَدَيْكَ ثُمَّ تُصَلِّي مَا بَدَا لَكَ.^۱

بعد از سلام به شهدا برو به سوی قبر حضرت امام حسین عليه السلام و آن را مقابل خود قرار بده و هر چه می خواهی نماز بخوان.

- حَدَّثَنِي أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ وَجَمَاعَةٌ مَشَاهِي عَنِ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ نَاجِيَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: ... صَلَّى عِنْدَ رَأْسِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ عليه السلام.^۲

بالای سر امام حسین عليه السلام نماز بخوان.

- وَبِإِسْنَادِهِ عَنِ الْأَصَمِ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ قَالَ قَالَ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَلْ يُزَارُ وَالِدُكَ قَالَ فَقَالَ نَعَمْ وَيُصَلَّى عِنْدَهُ وَقَالَ يُصَلَّى خَلْفَهُ وَلَا يُتَقَدَّمُ عَلَيْهِ قَالَ فَمَا لِمَنْ أَتَاهُ قَالَ الْجَنَّةُ.^۳

فردی نزد امام صادق عليه السلام آمد و عرض کرد: «یا بن رسول الله! آیا پدر بزرگوارتان (امام حسین عليه السلام) را می توان زیارت کرد؟» فرمود: «آری و نزد او نماز خوانده می شود». سپس اضافه

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۱۸؛ کامل الزیارات، ص ۲۴۵.

۲. کامل الزیارات، ص ۲۴۴.

۳. همان، ص ۲۴۴.

فرمود: «پشت سر آن حضرت، نماز خوانده می‌شود، نه جلوتر از او». راوی عرض کرد: «ثواب این عمل چیست؟» فرمود: «بهشت».

– حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عِيٍّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادِ الْبَصْرِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَصَمِّ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَلْ يُزَارُ وَالِدُكَ قَالَ فَقَالَ نَعَمْ وَ يُصَلَّى عِنْدَهُ وَقَالَ وَ يُصَلَّى خَلْفَهُ وَ لَا يَتَقَدَّمُ.^۱

شخصی نزد امام صادق عليه السلام آمد و عرض کرد: «یا بن رسول‌الله! آیا پدر بزرگوارتان (امام حسین عليه السلام) را می‌توان زیارت کرد؟» فرمود: «آری و نزد او نماز خوانده می‌شود». سپس اضافه فرمود: «باید نماز پشت سر آن حضرت خوانده شود؛ نه جلوتر از او».

مرحوم ابن‌مشهدی در بیشتر موارد، این عبارت را نوشته است: «فَصَلِّ رَكَعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلِّ بَعْدَهُمَا مَا بَدَا لَكَ»؛ «دو رکعت نماز بخوان. پس هرچه توانستی نماز بخوان».

همچنین در زیارت حضرت ابوالفضل عليه السلام^۲، امام کاظم عليه السلام^۳، امام رضا عليه السلام^۴، زیارت عسکریین عليه السلام^۵ و نیز در زیارت حضرت زهرا عليها السلام، بعد

۱. کامل‌الزیارات، ص ۲۴۶.

۲. المزار الکبیر، مشهدی، صص ۳۹۰ و ۳۹۱.

۳. همان، صص ۵۳۶ و ۵۳۷.

۴. همان، صص ۵۴۹، ۵۵۰ و ۵۵۲.

۵. همان، ص ۵۵۳.

از زیارت‌نامه، چنین آورده است: «ثُمَّ صَلِّ مَا بَدَا لَكَ وَادْعُ بِمَا شِئْتَ»؛ «سپس هر چه توانستی نماز بخوان و هر چه خواستی دعا کن».

در یکی از زیارت‌های امام حسین علیه السلام، طی روایت مفصلی بعد از ذکر زیارت‌نامه، چنین نقل کرده است: «ثُمَّ انْهَضْ إِلَى صَلَوَاتِكَ، فَلَكَ بِكُلِّ رَكْعَةٍ رَكَعْتَهَا عِنْدَهُ كَثُوبٌ...»؛ «سپس برای نمازهایت برخیز؛ زیرا برای هر رکعت آن نزد امام حسین علیه السلام ثواب است».

شهید نیز در چند مورد، چنین آورده است؛ برای مثال در زیارت ابی‌الحسن موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام آورده است: «صَلِّ رَكَعَتَيْنِ عِنْدَ الرَّأْسِ وَصَلِّ بَعْدَهَا مَا أَحْبَبْتَ»؛ «بالای سر، دو رکعت نماز بخوان و بعد از آن، هر چه خواستی نماز بخوان».

در زیارت ابی جعفر محمد بن علی الجواد علیه السلام نیز آورده است: «ثُمَّ صَلِّ رَكَعَتَيْنِ لِلزِّيَارَةِ وَصَلِّ بَعْدَهُمَا مَا شِئْتَ»؛ «سپس دو رکعت نماز زیارت

۱. المزار الكبير، مشهدی، ص ۸۲.

۲. زیارة أخرى له علیه السلام زار بها جابر رضی الله عنه أَخْبَرَنِي بِهَا الشَّيْخُ الْفَقِيهُ الْعَالِمُ أَبُو الْبَقَاءِ هِبَةُ اللَّهِ بْنُ نَسَائِبٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بِدَارِهِ فِي الْحِلَّةِ بِلَدِ الْجَامِعِينَ سَنَةَ تِسْعٍ وَ سِتِّينَ وَ خَمْسِمِائَةٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْأَمِينُ الْعَالِمُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ طَحَالٍ الْمُقَدَّادِيُّ الْمُجَاوِرُ بِمَشْهَدِ مَوْلَانَا أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام فِي شَهْرِ سَنَةِ عَشْرِينَ وَ خَمْسِمِائَةٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الرَّئِيسُ الْأَجَلُّ السَّيِّدُ أَبُو الْبَقَاءِ هِبَةُ اللَّهِ ابْنُ نَاصِرِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ نَضْرٍ بِمَشْهَدِ مَوْلَانَا أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام فِي شَهْرِ رَيْبَعِ الْأَوَّلِ سَنَةِ ثَمَانٍ وَ ثَمَانِينَ وَ أَرْبَعِمِائَةٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّيْخُ أَبُو الْقَاسِمِ سَعْدُ بْنُ وَهَبِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَلْمَانَ الدَّهْقَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ حَلْفِ بْنِ الْجَعْدِ بْنِ سِنَانِ الْبِرَّازِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ صَبِيحٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدِ الْأَعْمَشِ، عَنْ جَابِرِ الْجُعْفِيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ لِجَابِرٍ: ...ثُمَّ انْهَضْ إِلَى صَلَوَاتِكَ، فَلَكَ بِكُلِّ رَكْعَةٍ رَكَعْتَهَا عِنْدَهُ كَثُوبٌ. ر.ك: همان، ص ۴۳۴.

۳. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الانمه علیه السلام، صص ۱۸۸-۱۹۰.

۴. همان، صص ۱۹۲ و ۱۹۳.

بخوان و بعد از آن، هر چه خواستی نماز بخوان».

در زیارت عسکریین علیهم السلام نیز چنین آورده است:

ثُمَّ تُصَلِّي عِنْدَ الرَّأْسِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ وَ تُصَلِّي بَعْدَهَا مَا بَدَا لَكَ وَ
تَدْعُو.^۱

سپس چهار رکعت نماز بالای سر بخوان و بعد از آن، هر چه

خواستی نماز بخوان و دعا کن.

از مجموع روایات و کلمات اصحاب درباره کمیت نماز زیارت که

بیان گردید، می توان استفاده کرد اقل نماز زیارت، دو رکعت است و

بیشتر از آن، برای کسب فضیلت بالاتر است.

کیفیت نماز زیارت

سوره‌هایی که در نماز زیارت خوانده می شود

در روایات بسیاری که در بیان نماز زیارت وارد شده، سخنی از

سوره‌ای خاص، به میان نیامده است و بسیاری از بزرگان نیز یا سوره‌ای

خاص را ذکر نکرده یا تصریح نموده‌اند که می توان هر سوره‌ای را

خواند^۲ و برخی نیز اختلاف در مسئله را بیان نموده‌اند.^۳

در کامل الزیارات، بعد از نقل زیارت امام رضا علیه السلام، چنین آورده

است:

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمة علیهم السلام، صص ۲۰۱ و ۲۰۲.

۲. الإقبال بالأعمال الحسنة، ج ۳، ص ۱۲۶؛ المزار، شهید اول، ص ۱۰؛ البلد الأمين و الدرع

الحصین، ص ۱۶۳؛ الفقه علی المذاهب الأربعة و مذهب اهل البيت علیهم السلام، ج ۱، ص ۹۵۷؛ منهاج

الملة فی بیان الوقت و القبلة، ص ۱۹۶.

۳. سداد العباد و رشاد العباد، ص ۱۳۷.

ثُمَّ تَحَوَّلَ عِنْدَ رَأْسِهِ مِنْ خَلْفِهِ وَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي إِحْدَاهُمَا يَسَّ وَ فِي الْأُخْرَى الرَّحْمَنَ.^۱

سپس از پشت سر، به بالای سر برو و دو رکعت نماز بخوان؛ در يك رکعت، سوره «یس» و در رکعت دیگر، «الرحمن» بخوان.

در کتاب «من لا يحضره الفقيه» نیز بعد از زیارت حضرت رضا (علیه السلام) چنین آمده است:

صَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَ تَقْرَأُ فِي إِحْدَاهُمَا الْحَمْدَ وَ فِي الْأُخْرَى الْحَمْدَ وَ الرَّحْمَنَ.^۲

دو رکعت نماز بخوان؛ در يك رکعت، بعد از حمد «یس» و در رکعت دیگر، «الرحمن» بخوان.

شیخ طوسی (رحمته الله) در زیارت عاشورا از راه دور، آورده است:

فَتَصَلِّيْ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ تُحْسِنُ رُكُوعَهَا وَ سُجُودَهَا وَ خُشُوعَهَا وَ تُسَلِّمُ بَيْنَ كُلِّ رَكَعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى سُورَةَ الْحَمْدِ وَ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَ فِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدِ وَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ تُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ أُخْرَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى الْحَمْدَ وَ سُورَةَ الْأَحْزَابِ وَ فِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدَ وَ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ أَوْ مَا تَيْسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ.^۳

و چهار رکعت نماز با رکوع و سجده و خشوع زیبا بخوان؛ هر دو رکعت با يك سلام، در رکعت اول بعد از حمد، سوره

۱. کامل زیارات، ص ۳۱۳.

۲. من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۶۰۵.

۳. مصباح المتهجد، ج ۲، ص ۷۸۳.

«کافرون»، در رکعت دوم «توحید» و در نماز دوم رکعت اول بعد از حمد، سوره «احزاب» و رکعت دوم سوره «منافقون» یا هر سوره‌ای از قرآن را می‌توان خواند.

سید بن طاووس نیز در زیارت امام حسین علیه السلام می‌نویسد:

ثم عد الى موضع رأس الحسين عليه السلام و استقبل القبلة وصل ركعتين صلاة الزيارة تقرا في الأولى الحمد و سورة الانبياء و في الثانية الحمد و سورة الحشر، أو ماتهما لك من القرآن...^۱

سپس به بالای سر امام حسین علیه السلام بازگرد و رو به قبله بایست و دو رکعت نماز زیارت بخوان؛ در رکعت اول بعد از حمد، سوره «انبياء» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «الحشر» یا آنچه از قرآن می‌توانی بخوان.

او در جای دیگر همین کتاب، نماز زیارت امام حسین علیه السلام را چهار رکعت با توحید و کافرون بیان نموده^۲ و در زیارت امام کاظم علیه السلام آورده است:

ثم تصلي ركعتي الزيارة، تقرا فيهما يس و الرحمن أو ما تيسر من القرآن...

سپس دو رکعت نماز زیارت بخوان و در آن «یس» و «الرحمن» یا هر چه می‌توانی از قرآن بخوان.

اما در زیارت دوم و سوم، سوره خاصی را ذکر نکرده است.^۳ در زیارت

۱. مصباح الزائر، ص ۲۴۰.

۲. همان، ص ۵۲۸.

۳. همان، ص ۳۸۰.

امام رضا علیه السلام نیز آورده است:

ثم تحول من عند الرأس وصل ركعتين تقرا في إحداهما يس وفي الأخرى الرحمن...^۱

سپس به سوی بالای سر برو و دو رکعت نماز بخوان؛ در یک رکعت، سوره «یس» و در رکعت دیگر، سوره «الرحمن» را بخوان.

کفعمی نیز با اینکه برای هیچ یک از ائمه و سایر زیارتگاه‌ها، سوره خاصی بیان نکرده است^۲، اما در زیارت غدیریه امیرمؤمنان علیه السلام چنین آورده است:

صل عند رأسه ركعتين تقرا في الأولى بالحمد والرحمن وفي الثانية بالحمد ويس.^۳

در بالاسر آن حضرت، دو رکعت نماز بخوان؛ در رکعت اول، بعد از حمد، سوره «الرحمن» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «یس» را بخوان.

مرحوم شهید در نماز زیارت امیرمؤمنان علیه السلام سوره‌های خاصی را بیان نموده است.^۴ اما در جای دیگری از همان کتاب، برای آن حضرت، سوره خاصی بیان نکرده است.^۵ همچنین برای سایر اهل بیت علیهم السلام نماز زیارت

۱. مصباح الزائر، ص ۳۹۴.

۲. المصباح، کفعمی، صص ۴۸۵، ۴۹۳-۴۹۵ و... .

۳. همان، ص ۴۷۹؛ زیارة الغدير لعلی علیه السلام.

۴. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه علیهم السلام، ص ۴۹ «رکعتین منها زیارة لأمیر المؤمنین علیه السلام تقرا فی الأولى فاتحة الكتاب و سورة الرحمن و فی الثانية الحمد و سورة يس».

۵. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه علیهم السلام، ص ۹۸.

آورده است. اما سوره‌ای خاص بیان نکرده است.^۱

شیخ مفید^۲ نیز در کتاب «الإشراف فی عامة فرائض أهل الإسلام» به‌طور مطلق، نماز زیارت را چنین بیان نموده است:

و صلاة الزيارة ركعتان يقرأ في الأولى منها بالحمد و سورة الرحمن
و في الثانية الحمد و سورة يس و يجزيك غيرهما مما تيسر من
القرآن.^۲

نماز زیارت دو رکعت است؛ در رکعت اول، حمد و «الرحمن»
و در رکعت دوم، حمد و «یس» یا هرچه می‌توانی از قرآن
بخوان.

اما در زیارت امیرمؤمنان^{علیه السلام} آورده است:

فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ تَقْرَأُ فِي الْأُولَى مِنْهُمَا فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ يَسٍ وَ فِي
الثَّانِيَةِ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ سُورَةَ الرَّحْمَنِ.^۳

دو رکعت نماز بخوان در رکعت اول، حمد و «یس» و در
رکعت دوم، حمد و «الرحمن» بخوان.

سپس در صفحه بعد چنین بیان نموده است:

وَ تَقُومُ تُصَلِّي أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ تَقْرَأُ فِيهَا بِمِثْلِ مَا قَرَأْتَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ وَ
يُجْزِيكَ أَنْ تَقْرَأَ بِإِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ أَوْ سُورَةَ الْإِخْلَاصِ وَ
يُجْزِيكَ إِنْ عَدَلْتَ عَنْ ذَلِكَ إِلَى مَا تَيْسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ تَكْمُلُ بِالْأَرْبَعِ

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه^{علیهم السلام}، صص ۱۰۸، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۵۹، ۱۸۸-۱۹۰، ۱۹۲، ۱۹۳، ۲۰۲، ۲۱۰.

۲. الإشراف فی عامة فرائض أهل الإسلام، ص ۳۰.

۳. کتاب المزار، شیخ مفید، صص ۸۳ و ۱۱۵.

سِتَّ رَكَعَاتِ الرَّكْعَتَانِ الْأُولَتَانِ مِنْهَا لِزِيَارَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام و
الْأَرْبَعِ لِزِيَارَةِ آدَمَ وَ نُوحٍ عليه السلام.^۱

برخیز و چهار رکعت نماز بخوان همانند آنچه در دو رکعت
قبلی خواندی و خواندن سوره «قدر» یا «توحید» یا هر سوره
دیگر از قرآن کافی است. با این چهار رکعت، شش رکعت
کامل می شود؛ دو رکعت اول برای امیرمؤمنان عليه السلام و این چهار
رکعت، برای حضرت آدم عليه السلام و حضرت نوح عليه السلام است.

در الاقبال بالاعمال الحسنه، در اعمال روز ولادت حضرت زهرا عليها السلام،
زیارت آن حضرت را ذکر نموده و سپس چنین آورده است:

ثم تصلي صلاة الزيارة و ان استطعت أن تصلي صلاتها صلى الله
عليها، فافعل، و هي ركعتان تقرأ في كل ركعة الحمد مرة و ستين
مرة قل هو الله أحد.^۲

آن گاه نماز زیارت بخوان و اگر بتوانی نماز آن حضرت را
بخوان و آن دو رکعت می باشد؛ در هر رکعت، یک مرتبه حمد
و شصت مرتبه «توحید» خوانده می شود.

محدث بحرانی رحمته الله در کتاب «الدرر النجفیه» آورده است:

في كتاب مزار (البحار) أيضا عن السيد الزاهد العابد المجاهد،
رضي الدين بن طائوس - نور الله تعالى مرقده - في «مصباح الزائر»
في زيارة طويّلة حيث قال فيها: «ثم اعدل إلى موضع الرأس،
فاستقبل القبلة و صل ركعتين صلاة الزيارة، تقرأ في الأولى الحمد و

۱. کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۸۴.

۲. ر.ک: الاقبال بالاعمال الحسنه، ج ۳، ص ۱۶۶.

سورة الأنبياء، و في الثانية الحمد و سورة الحشر- او ما تمهياً لك»
إلى آخره.^۱

در بحارالانوار به نقل از «مصباح الزائر»، در ضمن زیارت مفصلی، چنین آمده است: «سپس به بالاسر برو و رو به قبله کن و دو رکعت نماز زیارت بخوان؛ در رکعت اول، «حمد» و سوره «انبياء» و در رکعت دوم، حمد و سوره «الحشر» یا هر چه می توانی قرآن بخوان.

اما محدث نوری رحمته الله در «خاتمة المستدرک» این مطلب را از غریب دانسته است.^۲

استاد گرامی آیت الله آقای فاضل رحمته الله نیز در مناسک الحج در بیان آداب زیارت، چنین آورده است:

أن يصلي صلاة الزيارة بعد الفراغ من قراءة الزيارة ويستحب أن يقرأ بعد الحمد في الركعة الأولى سورة يس و في الركعة الثانية بعد الحمد سورة الرحمن.^۳

زائر بعد از قرائت زیارت نامه، نماز زیارت بخواند و مستحب است که در رکعت اول بعد از حمد، سوره «یس» و در رکعت دوم بعد از حمد، سوره «الرحمن» بخواند.

با توجه به اینکه در روایات صحیحه، سوره خاصی برای نماز زیارت ذکر نشده است، مطالبی که از بزرگان درباره بیان سوره خاص وارد شده،

۱. الدرر النجفية من الملتقطات اليوسفيه، ج ۲، ص ۲۹۶.

۲. خاتمة المستدرک، ج ۲، ص ۴۵۶.

۳. مناسک الحج، فاضل، ص ۲۷۴.

مستند به روایت مسند و قابل قبول از ائمه معصومین علیهم السلام نیست. از این رو می‌توان چنین نتیجه گرفت که نماز زیارت، به سوره‌ای خاص مقید نیست و هر سوره‌ای که خوانده شود، کافی است؛ مگر بر مبنای کسی که قائل به تسامح در ادله سنن باشد و آن هم تسامح در حدی که فتوای یک مجتهد را مبنای استحباب در سنن بداند.

فصل چهارم: زمان و مکان نماز زیارت

زمان نماز زیارت

در اینجا چند مسئله مطرح است:

مسئله اول: تقدیم یا تأخیر نماز زیارت

نماز زیارت، قبل از زیارت خوانده می‌شود یا بعد از آن؟ با مراجعه به متن روایات و کلمات بزرگانی که متعرض این مسئله شده‌اند، متوجه می‌شویم در زیارت از نزدیک، مشهور این است که نماز زیارت بعد از زیارت خوانده می‌شود. اما در زیارت از دور، نماز مقدم می‌شود.^۱ گفتنی است برخی از بزرگان، رساله مبسوط و مستغنی در این

---

۱. غنیة النزوع، ابن زهره، تحقیق: شیخ ابراهیم بهادری، ص ۱۰۹؛ المهذب، ابن براج، ج ۱، ص ۲۹۱؛ تقدم نماز زیارت در زیارت از بعید، ص ۳۳۱؛ جامع عباسی و تکمیل آن (محشی، ط - جدید)، ص ۴۹۳؛ هداية الأمة الى احكام الائمة - منتخب المسائل، ج ۵، ص ۱۹۹؛ مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة (ط - الحديثة)، ج ۹، ص ۲۶۷؛ جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، ج ۱۲، ص ۱۸۱؛ سداد العباد و رشاد العباد، ص ۱۳۷؛ مناسک الحج، فاضل، ص ۲۷۴؛ مناسک زائر، شبیری، ص ۲۹۵.

موضوع نگاشته و این مطلب را تأیید و تقویت نموده‌اند.^۱
 البته برخی دیگر نیز فرموده‌اند که در هر زیارت، باید حدیث آن را
 ملاحظه نمود. پس هرگاه زیارت را مقدم ذکر نموده باشد، زیارت مقدم
 داشته می‌شود و هرگاه نماز را مقدم ذکر کرده باشد، باید نماز را بر
 زیارت مقدم نمود.^۲

اما مرحوم علامه مجلسی در زیارت از دور، قول به تخییر در تقدیم
 یا تأخیر را اظهر می‌شمارد و خالی از قوت نمی‌داند.^۳
 صاحب جواهر نیز در این باره چنین می‌نویسد:

و يستحب زيارة النبي و فاطمة و الأئمة صلوات الله و سلامه
 عليهم أجمعين من بعد بمعنى الإيلاء إلى قبورهم بالسلام، و
 يستحب أن يكون ذلك على سطح الدار أو في فلاة من الأرض بعد
 الغسل و لبس أطهر الثياب و صلاة الزيارة الثانية أو الست أو
 الأربعة أو الركعتين مؤميا بالسلام إلى قبورهم، و ينبغي أن يكون
 بالمأثور، و يتأكد ذلك في كل جمعة، و الظاهر جواز تأخير الصلاة
 بعد الإيلاء بالسلام.^۴

زیارت پیامبر ﷺ، حضرت زهرا عليها السلام و ائمه اطهار عليهم السلام از راه دور

۱. تقدم نماز زیارت در زیارت از بعید، علامه میر سید احمد علوی عاملی، تحقیق و تصحیح:
 محمدجواد نورمحمدی، صص ۳۳۹ و ۳۴۶.
 ۲. عوائد الايام، صص ۷۹۲ و ۷۹۳؛ رسائل و مسائل، نراقی، ج ۱، ص ۷۳؛ رسالة فی لبس السواد -
 الانوار الالهيه، ص ۱۲۸.
 ۳. ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، ج ۹، ص ۲۸۰؛ مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول،
 ج ۱۸، ص ۳۱۶.
 ۴. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، ص ۱۰۰.

به معنای سلام با اشاره، مستحب است و نیز مستحب است این سلام با اشاره از راه دور بر بام خانه یا بلندی دیگری بعد از غسل و پوشیدن پاکیزه‌ترین لباس‌ها و بعد از هشت یا شش یا چهار یا دو رکعت نماز باشد. همچنین سزاوار است این سلام، مأثور (از طریق اهل بیت علیهم‌السلام رسیده) باشد. این عمل در هر جمعه، مؤکد است و علی‌الظاهر می‌توان این نماز را بعد از اشاره به سلام، بجا آورد.

اما روایاتی که از آنها استفاده می‌شود در زیارت از دور، نماز مقدم است و برخی از آنها صحیح‌السند می‌باشند، بدین قراراند:

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامٍ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَنَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيُصْعِدْ أَعْلَى مَنْزِلِهِ فَلْيُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَ لِيُومِ بِالسَّلَامِ إِلَى قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا.^۱

امام صادق عليه السلام فرمود: هرگاه راه یکی از شما دور باشد و سفر برایش دشوار باشد، بر بام خانه‌اش برود و دو رکعت نماز بگزارد و به سوی قبور ما سلام کند که این سلام، به ما می‌رسد.

این روایت، صحیح است.

- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عَيْسَى عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذَا بَعُدَتْ بِأَحَدِكُمْ الشُّقَّةُ وَنَأَتْ بِهِ الدَّارُ فَلْيَعْلُ عَلَى مَنْزِلِهِ وَ لِيُصَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَ لِيُومِ بِالسَّلَامِ إِلَى

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۷۷.

قُبُورِنَا فَإِنَّ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَيْنَا وَ لَتُسَلِّمَ عَلَى الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ بَعِيدٍ كَمَا
تُسَلِّمَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَرِيبٍ غَيْرَ أَنَّكَ لَا يَصِحُّ أَنْ تَقُولَ أَتَيْتَكَ زَائِرًا بَلْ
تَقُولُ مَوْضِعُهُ قَصْدُكَ بِقَلْبِي زَائِرًا إِذْ عَجَزْتَ عَنْ حُضُورِ مَشْهَدِكَ
وَوَجَّهْتَ إِلَيْكَ سَلَامِي لِعِلْمِي بِأَنَّهُ يَبْلُغُكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ فَاشْفَعْ
لِي عِنْدَ رَبِّكَ عَزَّ وَجَلَّ وَ تَدْعُو بِهَا أَحَبِّتَ. وَ رَوَاهُ الْكُلَيْبِيُّ عَنْ عِدَّةٍ
مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ مِثْلَهُ إِلَى قَوْلِهِ يَصِلُ إِلَيْنَا.^۱

امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه راه یکی از شما دور باشد و سفر
برایش دشوار باشد، بر بام خانه‌اش برود و دو رکعت نماز
بگزارد و به سوی قبور ما سلام کند که این سلام، به ما می‌رسد.
همان گونه که از نزدیک، به ائمه علیهم السلام سلام داده می‌شود، از دور
نیز سلام داده می‌شود؛ با این فرق که از راه دور، عبارت «أَتَيْتَكَ
زَائِرًا»؛ «برای زیارت نزد شما آمدم» گفته نمی‌شود و به جای آن
می‌گویی: «قصدتک بقلبی زائراً»؛ «با قلبم قصد زیارت شما
نمودم»؛ زیرا نمی‌توانستم حضوراً به زیارت بیایم و سلام به
سویتان فرستادم؛ زیرا می‌دانم این سلام به شما می‌رسد. درود
خدا بر شما باد، مرا نزد پروردگارت شفاعت فرما. پس از آن
هرچه خواستی دعا کن.

سند هر دو طریق این روایت، صحیح است.

- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ فِي الْمُصْبَاحِ قَالَ رُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ
مُحَمَّدٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَزُورَ قَبْرَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَبْرِ
أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحُسَيْنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ قُبُورِ الْحَجَّاجِ علیه السلام وَ هُوَ

فِي بَلَدِهِ فَلْيَغْتَسِلْ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَ لِيَلْبَسَ ثَوْبَيْنِ نَظِيفَيْنِ وَ لِيَخْرُجَ إِلَى
فَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ ثُمَّ يُصَلِّيَ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِيهِنَّ مَا تيسَّرَ مِنَ
الْقُرْآنِ فَإِذَا تَشَهَّدَ وَ سَلَّمَ فَلْيَقُمْ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ وَ لِيَقُلْ... قَالَ وَ فِي
رِوَايَةٍ أُخْرَى أَفْعَلْ ذَلِكَ عَلَى سَطْحِ دَارِكَ.^۱

از امام صادق روایت شده که فرمود: هر که بخواهد از شهر
خود، پیامبر ﷺ و اهل بیت را زیارت کند، در روز جمعه
غسل نماید و لباس پاکیزه بپوشد و به جایی بلند برود. سپس
چهار رکعت نماز با هر سوره‌ای بخواند و بعد از سلام نماز رو
به قبله بایستد و چنین بگوید... در روایت دیگری وارد شده
است این کار را بر بالای بام خانه خود انجام دهد.

گفتنی است برخی از این روایات، در کامل الزیارات آمده و مرحوم
شیخ مفید نیز در کتاب المزار آورده است.^۲ اما روایاتی که دلالت بر
تأخیر نماز در زیارت از دور می‌نماید:

- جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بِنِ قُوتَيْبَةَ فِي الْمَزَارِ عَنْ... قَالَ: دَخَلَ حَنَانُ بْنُ
سَدِيرٍ الصَّرِيْفِيُّ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ... ثُمَّ تُصَلِّيَ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فَإِنَّ
صَلَاةَ الزِّيَارَةِ تَمَانٍ أَوْ سِتٍّ أَوْ أَرْبَعٍ أَوْ رَكَعَتَانِ وَأَفْضَلُهَا تَمَانٍ.^۳

حنان بن سدیر صیرفی با گروهی از دوستانش، خدمت
امام صادق علیه السلام رسیدند... (حضرت نحوه زیارت از دور را بیان
فرمودند) و بعد چهار رکعت نماز بخوان؛ زیرا نماز زیارت

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۷۹.

۲. کامل الزیارات، صص ۲۸۶-۲۸۸؛ کتاب المزار، شیخ مفید، صص ۲۱۴ و ۲۱۵.

۳. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۸۱؛ کامل الزیارات، ص ۲۸۹.

هشت، شش، چهار یا دو رکعت است که هشت رکعت بهتر است.

این روایت مفصل است و ما فقط محل استشهاد از آن را آوردیم.

مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ فِي الْمُصْبَاحِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيْعٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّهُ ذَكَرَ لَهُ ثَوَابَ زِيَارَةِ الْحُسَيْنِ عليه السلام فِي يَوْمِ عَاشُورَاءَ فَقَالَ لَهُ فَمَا لِمَنْ كَانَ فِي بَعِيدِ السِّيَادِ وَأَقْاصِيهِ وَلَمْ يُمَكِّنْهُ الْمَصِيرُ إِلَيْهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ فَقَالَ إِذَا كَانَ كَذَلِكَ بَرَزَ إِلَى الصَّحْرَاءِ أَوْ صَعِدَ سَطْحًا مُرْتَفِعًا وَأَوْمَأَ إِلَيْهِ بِالسَّلَامِ وَاجْتَهَدَ فِي الدُّعَاءِ عَلَى قَاتِلِهِ وَصَلَّى مِنْ بَعْدِ رَكَعَتَيْنِ وَلْيَكُنْ ذَلِكَ فِي صَدْرِ النَّهَارِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَزُولَ الشَّمْسُ ثُمَّ ذَكَرَ زِيَارَةَ طَوِيلَةً ثُمَّ قَالَ وَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَزُورَهُ كُلَّ يَوْمٍ مِنْ دَارِكَ بِهَذِهِ الزِّيَارَةِ فَافْعَلْ^۱.

علقمه گوید: امام باقر عليه السلام برای کسی که امام حسین عليه السلام را در روز عاشورا زیارت کند، ثواب بیان نمود... عرض کردم: «فدایت شوم کسی که در سرزمین‌های دور است و نمی‌تواند در این روز از نزدیک امام حسین عليه السلام را زیارت کند، چگونه عمل کند؟!» فرمود: «به صحرا یا بالای بام خانه‌اش برود و به آن حضرت سلام دهد و قاتلان حضرت را نفرین کند و دو رکعت نماز بخواند؛ این کار را قبل از ظهر انجام دهد... آن‌گاه زیارت مفصلی بیان کرد و فرمود: چنانچه می‌توانی هر روز با این زیارت از خانه‌ات آن حضرت را زیارت کن».

با توجه به اینکه سند این دو روایت مرفوعه است، توان تعارض با

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۸۰.

روایات قبل را ندارند. بنابراین روایاتی که نماز را در زیارت از دور، مقدم ذکر نموده‌اند، بدون معارض می‌مانند.

اما روایاتی که نشان می‌دهد نماز در زیارت از نزدیک، بعد از زیارت خوانده می‌شود، فراوانند که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

- مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ زَيْدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَطِيَّةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِذَا فَرَعْتَ مِنَ السَّلَامِ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَانْتِ قَبْرَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَاجْعَلْهُ بَيْنَ يَدَيْكَ ثُمَّ تَصَلِّ مَا بَدَا لَكَ.^۱

امام صادق عليه السلام فرمود: بعد از سلام بر شهدا، برو به طرف قبر اباعبدالله عليه السلام و قبر شریف را مقابل خود قرار بده و نماز بخوان.

سند این روایت صحیح است.

- مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ ابْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ ثَوْبَانَ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَيُونُسُ بْنُ ظَبْيَانَ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَكَانَ أَكْبَرَنَا سِنًا إِلَى أَنْ قَالَ فَقَالَ إِذَا أَرَدْتُ زِيَارَةَ الْحُسَيْنِ عليه السلام كَيْفَ أَصْنَعُ وَكَيْفَ أَقُولُ: قَالَ... ثُمَّ تَدُورُ فَتَجْعَلُ قَبْرَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام بَيْنَ يَدَيْكَ فَصَلِّ سِتَّ رَكَعَاتٍ وَقَدْ تَمَّتْ زِيَارَتُكَ فَإِنْ شِئْتَ فَانصَرِفْ. وَرَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ نَحْوَهُ وَرَوَاهُ الصَّدُوقُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ نَحْوَهُ أَقُولُ: وَالزِّيَارَاتُ الْمَأْتُورَةُ كَثِيرَةٌ جِدًّا لَمْ أَذْكَرْهَا خَوْفَ الْإِطَالَةِ.^۲

حسین بن ثوبان می‌گوید من و یونس بن ظبیان که از نظر سن از

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۱۸.

۲. همان، صص ۴۹۱ و ۴۹۳.

ما بزرگ‌تر بود، نزد امام صادق علیه السلام بودیم. یونس از حضرت پرسید: «هرگاه خواستم امام حسین علیه السلام را زیارت کنم، چگونه عمل کنم و چه بگویم؟» فرمود: «... (زیارت‌نامه بخوان) و سپس قبر شریف را دور بزن و رو به قبله، به گونه‌ای که قبر مطهر رو به رویت باشد، شش رکعت نماز بخوان. در اینجا زیارت تو کامل شده است و می‌توانی بازگردی».

سند این روایت، صحیح است.

در کتب معتبر زیارت نیز در موارد متعدد زیارت از نزدیک، نماز را بعد از زیارت نقل فرموده‌اند که در برخی از آنها، سند نیز ذکر گردیده است.^۱ ابن‌مشهدی در زیارت حضرت بقیة الله علیه السلام، در یک مورد، نماز را مقدم بر زیارت ذکر کرده^۲ و در مورد دیگر، مؤخر بیان نموده است.^۳ اما شهید علیه السلام و کفعمی علیه السلام که برای زیارت آن حضرت، نماز ذکر کرده‌اند، نماز را بعد از زیارت‌نامه آورده‌اند.^۴

در مجموع، با ملاحظه روایات و کتب معتبر زیارت، شکی باقی نمی‌ماند که قول مشهور، به صواب نزدیک‌تر است.

۱. کامل الزیارات، صص ۲۲، ۳۵، ۳۶ و ۲۵۱؛ کتاب المزار، شیخ المفید، صص ۱۱۵، ۱۳۴ و ۱۸۵؛ مصباح الزائر، صص ۶۹، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۲۷؛ المزار الکبیر، صص ۸۸ و ۹۰، ۳۹۰، ۳۹۱، ۵۵۴ و...؛ المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمة علیهم السلام، صص ۲۸، ۴۹، ۵۱، ۹۸، ۱۲۶، ۲۰۱ و...؛ المصباح، کفعمی، صص ۴۸۵، ۴۹۰، ۴۹۳، ۴۹۴ و...؛ زاد المعاد - مفتاح الجنان، ص ۵۴؛ الإقبال بالأعمال الحسنة، ج ۳، ص ۱۶۶.

۲. المزار الکبیر، ص ۵۸۵.

۳. همان، ص ۵۹۰.

۴. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمة علیهم السلام، ص ۲۱۰؛ المصباح، کفعمی، ص ۴۹۸.

مسئله دوم: همزمانی نماز زیارت با نماز واجب و نماز جماعت

در صورت وارد شدن وقت نماز واجب، به ویژه هم‌زمان با برگزاری نماز جماعت در حرم، آیا می‌توان نماز زیارت خواند؟
در موارد متعددی، در صورت تداخل نمازهای دیگر با وقت نمازهای واجب یومیه، براساس آنچه از متون فقهی استفاده می‌شود، فریضه یومیه مقدم داشته می‌شود؛ مانند موارد زیر:

- قضای نماز یومیه؛

- قضای نماز شب؛

- قضای سایر نمازهای نافله یا انجام دادن ابتدایی آنها؛

- نماز احرام؛

---

۱. الفقه - فقه الرضا، ص ۱۵۵؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۹۶؛ المقنعه، شیخ مفید، ص ۲۱۲؛ المبسوط فی فقه الامامیه، ج ۱، صص ۱۲۸ و ۳۱۵؛ النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، صص ۶۲، ۱۴۶ و ۲۱۳؛ المذهب، ابن‌براج، ج ۱، ص ۲۱۹؛ الوسيلة الی نیل الفضیله، ص ۸۴؛ أجوبة مسائل و رسائل فی مختلف فنون المعرفه، ص ۴۲؛ فلاح السائل و نجاح المسائل، ص ۸۰؛ نکت النهایة، ج ۱، صص ۲۸۲، ۳۶۷، ۳۸۵ و ۴۶۹؛ مختلف الشیعة فی احکام الشریعه، ج ۲، ص ۵۷؛ رسائل الشهید الاول، ص ۱۸۵؛ النفلیه، ص ۸۵؛ الفوائد الملیة لشرح الرسالة النفلیه، ص ۲۶؛ روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۷۲۷؛ لوامع صاحبقرانی، ج ۵، ص ۲۱۵؛ ذخیره المعاد فی شرح الإرشاد، ج ۲، صص ۲۰۴ و ۵۸۷؛ الفصول المهمة فی أصول الائمه - تکملة الوسائل، ج ۲، ص ۷۱؛ بحار الانوار، ج ۸۰، ص ۱۵۲؛ شرح فروع الکافی، ج ۲، ص ۴۶۳؛ کشف اللثام و الابهام عن قواعد الأحکام، ج ۳، ص ۱۰۰؛ الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، ج ۱۵، ص ۲۴؛ مصابیح الظلام، ج ۳، ص ۴۱؛ مفتاح الکرامة فی شرح قواعد العلامة (ط - الحدیثة)، ج ۵، صص ۱۸۲ و ۱۸۳؛ جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۷، صص ۲۹۷ و ۳۰۲ و ج ۱۸، ص ۱۹۰؛ مصباح الفقیه، ج ۹، صص ۴۲۳ و ۴۳۴؛ النجعة فی شرح اللمع، ج ۲، ص ۷۰؛ مدارک العروة، اشتهازی، ج ۸، ص ۲۲۴ و ج ۱۲، ص ۲۲۷؛ موسوعة الفقه الإسلامی طبقاً لمذهب اهل البيت (علیهم السلام)، ج ۶، ص ۳۱۱؛ منهاج الملة فی بیان الوقت و القبلة، ص ۲۰۸.

- نماز طواف؛

- نماز کسوف یا خسوف؛

- نماز میت؛ مگر در صورتی که درباره میت مشکلی باشد.

بنابراین درباره نماز زیارت، هرچند مطلب خاصی وارد نشده، اما می‌توان گفت در صورت تداخل نماز زیارت با وقت نماز فریضه، به طریق اولی، نماز یومیه مقدم است. البته در صورت برقراری نماز جماعت، برخی علما در حاشیه مجمع الرسائل، به علت وهن، فتوای به حرمت نماز زیارت در این زمان داده‌اند.^۱

مسئله سوم: شمول حکم نمازهای مستحبی نسبت به نماز زیارت

باتوجه به فتوای صریح برخی از فقهای عظام مبنی بر کراهت خواندن نمازهای مستحبی در برخی اوقات، مانند موقع طلوع یا غروب آفتاب، آیا این حکم شامل نماز زیارت نیز می‌باشد؟
مرحوم شیخ رحمته الله در «خلاف»، اوقات کراهت خواندن نمازهای نافله (مستحبی) را چنین بیان فرموده است:

الأوقات التي تكره فيها الصلاة خمسة: وقتان تكره الصلاة لأجل الفعل، و ثلاثة لأجل الوقت. فما كره لأجل الفعل، بعد طلوع الفجر الى طلوع الشمس، و بعد العصر الى غروبها.^۲

در پنج وقت، خواندن نماز نافله کراهت دارد؛ دو مورد به سبب خود نماز است و سه مورد دیگر به سبب وقت است. اما دو

۱. مجمع الرسائل (محشی صاحب جواهر)، ص ۲۰۵.

۲. الخلاف، ج ۱، ص ۵۲۰.

موردی که به سبب خود نماز مکروه است: بعد از فجر تا طلوع آفتاب و بعد از عصر تا غروب آفتاب.

بسیاری از بزرگان نیز همین مضمون را آورده‌اند.^۱ سپس مرحوم شیخ درباره نمازهای دارای سبب، از جمله نماز زیارت، چنین می‌نویسد:

و الأول انما یکره ابتداء الصلاة فيه نافلة، و اما کل صلاة لها سبب من قضاء فريضة أو نافلة، أو تحية مسجد، أو صلاة زيارة، أو صلاة إحرام، أو صلاة طواف، أو نذر، أو صلاة كسوف، أو جنازة فإنه لا بأس به ولا یکره.^۲

در مواردی که خود نماز نافله، موجب کراهت در بعضی اوقات می‌شود، منظور نافله بدون سبب خاص است. اما نمازهایی که دارای سبب‌اند، مکروه نمی‌باشند؛ مانند نماز قضای واجب، قضای نافله، تحیت مسجد، نماز زیارت، نماز احرام، نماز طواف، نماز نذری، نماز کسوف و نماز میت.

برخی بر این مطلب، اجماع نیز نقل نموده‌اند.^۳ مرحوم عاملی نیز در «مفتاح الکرامه» در این باره چنین نوشته است:

لا کراهية لما له سبب منها إجماعاً في ظاهر «الناصریات» حيث قال

۱. المؤلف من المختلف بين ائمة السلف، ج ۱، ص ۱۸۱؛ المبسوط في فقه الإمامية، ج ۱، ص ۷۶؛ اصباح الشيعة بمصباح الشريعة، ص ۶۱؛ مختلف الشيعة في احكام الشريعة، ج ۲، ص ۵۶؛ لوامع صاحبقرانی، ج ۵، ص ۵؛ ذخيرة المعاد في شرح الإرشاد، ج ۲، ص ۲۰۴؛ كشف الغطاء عن مبهمات الشريعة الغراء (ط - الحديثه)، ج ۳، ص ۳۰۴؛ مستمسک العروة الوثقی، ج ۵، ص ۱۴۲؛ شرح فروع الکافی، ج ۲، ص ۴۶۴؛ جامع المسائل (بهجت)، ج ۱، ص ۲۶۳.

۲. الخلاف، ج ۱، ص ۵۲۰.

۳. مستمسک العروة الوثقی، ج ۵، ص ۱۴۲.

عندنا و في «الذكرى» أن ذلك هو المشهور و في «المدارك» المشهور أن ماله سبب و النوافل المرتبة لا كراهة فيه و في «الخلاف» الإجماع على عدم البأس و الكراهة في ذوات الأسباب من قضاء نافلة أو تحية مسجد أو صلاة زيارة أو صلاة إحرام أو طواف فيما كره لأجل الفعل يعني بعد طلوع الفجر و بعد العصر... ثم إنا نقول أن الشهرة هي أقامت أخبار الباب و نزلتها على الكراهية فينبغي أن يدور الأمر في ذوات الأسباب مدار الشهرة و حيث لا شهرة على الكراهية في المستثنيات بل الشهرة على خلافها نفيها بالأصل السليم عن المعارض.^۱

نمازهایی که دارای سبب می باشند، در هیچ زمانی، کراهت پیدا نمی کنند؛ چنان که در کتاب «ناصریات» گفته است که از ظاهر کلمه «عندنا» استفاده می شود این مطلب نزد ایشان، اجماعی است. در «ذکرى» نیز آمده که این مطلب، مشهور است. همچنین در «مدارك» گفته است بنابر مشهور، آنچه دارای سبب است، کراهت ندارد. در «خلاف» نیز گفته است بنابر اجماع، نمازهای دارای سبب، مکروه نیست. اما به نظر ما، چون کراهت مطلق نماز نافله، از اخبار استفاده شده است، باید در نمازهای دارای سبب نیز شهرت بر کراهت باشد. اما چون چنین شهرتی وجود ندارد، بلکه مشهور خلاف این است، کراهت منتفی است.

۱. مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة (ط - الحديثة)، ج ۵، ص ۱۸۰.

صاحب جواهر^{رحمته} در این باره چنین آورده:

و كيف كان فلا بأس بما له سبب كصلاة الزيارة والحاجة و قضاء النوافل المرتبة وفاقا للمشهور نقلا و تحصيلا، بل في الرياض أن عليه عامة المتأخرين، بل ظاهر «عندنا» في المحكي عن الناصرية الإجماع عليه، بل في المحكي عن الخلاف الإجماع صريحا عليه.^۱

نمازهای دارای سبب، مانند نماز زیارت، نماز حاجت و قضای نمازهای نافله یومیه کراهت ندارند؛ بنابر مشهور منقول و آنچه ما به دست آوردیم. در «ریاض» گفته است که عموم متأخران، این مطلب را قبول دارند. بنابر آنچه نیز از «ناصریات» نقل شده است با عبارت «عندنا»، اجماع استفاده می شود و براساس آنچه از «خلاف» نقل شده، به اجماع بر این مطلب، تصریح نموده است.

برخی نیز فرموده اند اگر زائر در موقع طلوع آفتاب و هنگام غروب آن زیارت نماید، نماز زیارت را به تأخیر بیاندازد تا وقتی که سرخی آن، موقع طلوع و زردی آن موقع غروب، از بین برود.

شیخ مفید^{رحمته} فرموده است:

و من حضر بعض المشاهد عند طلوع الشمس و غروبها فليزر و يؤخر صلاة الزيارة حتى تذهب حمرة الشمس عند طلوعها و صفرتها عند غروبها.^۲

۱. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۷، ص ۲۹۲.

۲. المقنعه، شیخ مفید، ص ۲۱۲.

کسی که موقع طلوع و غروب آفتاب، در زیارتگاهی حضور داشته باشد، پس زیارت نماید و نماز زیارت را به تأخیر بیاورد تا وقتی که سرخی آفتاب موقع طلوع و زردی آن موقع غروب، از بین برود.

برخی دیگر فرموده‌اند دلیلی بر خارج نمودن نماز زیارت از عمومات کراهت نداریم. بنابراین کراهت نماز زیارت، تحت عمومات کراهت، باقی است.^۱

ادله: روایات در این باره فراوان است. البته از نظر دلالت، مختلف می‌باشند که ما در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌نماییم:

- وَ عَنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَكِينٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَا صَلَاةَ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تُصَلِّيَ الْمَغْرِبُ وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.^۲

امام صادق عليه السلام فرمود: «بعد از عصر تا نماز مغرب و بعد از نماز صبح تا طلوع آفتاب، نمازی خوانده نمی‌شود».

این روایت از نظر سند، موثق است. اما از نظر دلالت، کلی است و مطلق نماز را شامل می‌شود.

- وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ بِلَالٍ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَيْهِ فِي فِضَاءِ النَّافِلَةِ مِنْ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ وَمِنْ بَعْدِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ تَغِيبَ الشَّمْسُ فَكَتَبَ لَا يُجُوزُ ذَلِكَ

۱. منهاج الملة في بيان الوقت و القبلة، ص ۲۰۸؛ كشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحكام، ج ۳،

ص ۱۰۰؛ موسوعة الامام الخوئي، ج ۱۱، ص ۳۵۷.

۲. وسائل الشيعه، ج ۴، ص ۲۳۵.

إِلَّا لِلْمُقْتَضِي فَأَمَّا لِغَيْرِهِ فَلَا.^۱

راوی می گوید که به حضرت درباره خواندن نماز نافله بعد از نماز صبح تا طلوع آفتاب و بعد از عصر تا غروب آفتاب نامه نوشتم. حضرت در پاسخ نوشت: «فقط در مواردی که سبب وجود دارد، جایز می باشد».

این روایت از نظر سند، صحیح است. اما از نظر دلالت، نسبت به روایت قبل خاص است. بنابراین در موارد خاص، از تحت عام خارج می شود و مانعی از خواندن نماز در این موارد نیست.

و يَأْتِيهِ عَنْ أَبِي الْحُسَيْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ الْأَسَدِيِّ أَنَّهُ وَرَدَ عَلَيْهِ فِيهَا وَرَدَ مِنْ جَوَابِ مَسَائِلِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَثْمَانَ الْعَمْرِيِّ قَدَسَ اللَّهُ رُوحَهُ وَ أَمَّا مَا سَأَلْتَ عَنِ الصَّلَاةِ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ عِنْدَ غُرُوبِهَا فَلَيْزَنَ كَانَ كَمَا يَقُولُ النَّاسُ إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ وَ تَغْرُبُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ فَمَا أُرْغِمَ أَنْفَ الشَّيْطَانِ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ الصَّلَاةِ فَصَلِّهَا وَ أُرْغِمَ أَنْفَ الشَّيْطَانِ.^۲

محمد بن جعفر اسدی می گوید در بخشی از مسائلی که از طریق محمد بن عثمان عمری (از نواب خاص حضرت) به دست او رسیده، حضرت فرموده است: «آنچه پرسیده‌ای از نماز خواندن موقع طلوع و غروب آفتاب، اگر درست می گویند که آفتاب از بین شاخ‌های شیطان طلوع می کند و بین شاخ‌های شیطان غروب می کند، پس بینی شیطان را به خاک

۱. وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۲۳۵.

۲. همان، ص ۲۳۶.

بمال؛ زیرا به وسیله هیچ چیز همانند خواندن نماز، بینی شیطان به خاک مالیده نمی شود.

این روایت از نظر سند، صحیح است و از نظر دلالت، با روایت اول تعارض دارد.

چند روایت صحیح نیز درباره جواز خواندن برخی نمازها در هر ساعت از شبانه روز وارد شده است؛ از جمله:

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: أَرْبَعُ صَلَوَاتٍ يُصَلِّيهَا الرَّجُلُ فِي كُلِّ سَاعَةٍ صَلَاةٌ فَاتَتْكَ فَمَتَى مَا ذَكَرْتَهَا أَدَيْتَهَا وَ صَلَاةٌ رَكْعَتِي طَوَافِ الْقَرِيضَةِ وَ صَلَاةُ الْكُسُوفِ وَ الصَّلَاةُ عَلَى الْمَيْتِ هَذِهِ يُصَلِّيَنَّ الرَّجُلُ فِي السَّاعَاتِ كُلِّهَا.^۱

امام باقر عليه السلام فرمود: چهار نماز است که در هر ساعت از شبانه روز خوانده می شوند؛ نماز قضا در هر زمانی که به یاد انسان بیاید، نماز طواف واجب، نماز کسوف (نماز آیات) و نماز میت.

این روایت از نظر سند، صحیح است.

- وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ وَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجُبَّارِ جَمِيعاً عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ خَسَّ صَلَوَاتٍ لَا تُتْرَكُ عَلَى حَالٍ إِذَا طُفَّتْ بِالْبَيْتِ وَإِذَا أَرَدْتَ أَنْ تُحْرِمَ وَ صَلَاةٌ

۱. وسائل الشیعه، ج ۴، صص ۲۴۰ و ۲۴۱؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۳۴؛ الکافی، ج ۳، ص ۲۸۸؛ الخصال، ص ۲۴۷.

الْكُسُوفِ وَإِذَا نَسِيتَ فَصَلِّ إِذَا ذَكَرْتَ وَصَلَاةَ الْجِنَازَةِ.^۱

معاویه بن عمار می گوید شنیدم که امام صادق علیه السلام می فرمود:
«پنج نماز است که در هیچ ساعتی از شبانه روز ترك نمی شوند؛
نماز طواف، نماز احرام، نماز کسوف (آیات)، نماز قضا و نماز
میت».

این روایت نیز از نظر سند، صحیح است.

- وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ هَاشِمِ
ابْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمُكَارِيِّ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: خَمْسُ
صَلَوَاتٍ تُصَلِّيَهُنَّ فِي كُلِّ وَقْتٍ صَلَاةُ الْكُسُوفِ وَ الصَّلَاةُ عَلَى الْمَيِّتِ
وَ صَلَاةُ الْإِحْرَامِ وَ الصَّلَاةُ الَّتِي تَفُوتُ وَ صَلَاةُ الطَّوَافِ مِنَ الْفَجْرِ
إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ بَعْدَ الْعَصْرِ إِلَى اللَّيْلِ.^۲

ابوبصیر از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که حضرت فرمود:
«پنج نماز است که در هر ساعت از شبانه روز خوانده می شوند؛
نماز کسوف (آیات)، نماز میت، نماز احرام، نماز قضا و نماز
طواف؛ حتی بعد از نماز صبح تا طلوع آفتاب و بعد از عصر تا
شب».

این روایت از نظر سند، موثق است.

اما درباره وجود اجماع مبنی بر عدم کراهت بعضی از نمازها در
اوقات خاص، باید گفت که باتوجه به وجود روایات صحیحی که بر این
مضمون دلالت دارند، دیگر نوبت به اجماع نمی رسد.

۱. الکافی، ج ۳، ص ۲۸۷؛ التهذیب، ج ۲، ص ۶۸۳.

۲. الکافی، ج ۳، ص ۲۸۷؛ التهذیب، ج ۲، ص ۶۸۲.

در مجموع با توجه به نهی صریح در روایت ابن عمار و از طرفی تصریح به جواز در چندین روایت دیگر، خصوصاً در نمازهای دارای سبب، می‌توان گفت خواندن نمازهای دارای سبب از جمله نماز زیارت در اوقات مذکور هیچ‌گونه منعی ندارد و جایز است، اما در مورد نمازهای دیگر بهتر است احتیاط در ترک مراعات شود.

مسئله چهارم: جواز تأخیر نماز زیارت

در مواردی که به دلایل گوناگون، مکان مناسبی برای اقامه نماز نزدیک قبور وجود ندارد، آیا می‌توان نماز زیارت را به تأخیر انداخت و در جایی دورتر از قبر یا حتی بیرون حرم یا قبرستان بجای آورد؟

به نظر شیخ مفید^۱، هرگاه عاملی اقتضای تأخیر نماز زیارت را بنماید، می‌توان آن را به تأخیر انداخت و مانعی ندارد. کلام ایشان چنین است: «و لا بأس أن يؤخر الإنسان صلاة زيارة قبور الأئمة^ع و يقضيها بعد خروجه من مشاهدهم عند الأسباب الداعية إلى ذلك».^۱

صاحب جواهر^۲ نیز در صورت ازدحام، نماز خواندن بیرون را اولی می‌داند و می‌گوید: «لعل الأولى الصلاة في الخارج مع الازدحام».^۲

از روایاتی که از امام رضا^ع درباره نحوه زیارت حضرت کاظم^ع وارد شده است^۳، استفاده می‌شود که زیارت آن حضرت با توجه به اوضاع خفقان حکومت بنی‌العباس، همراه با ترس و دشواری بوده است.

۱. المقنعه، شیخ مفید، ص ۲۱۲.

۲. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۰، ص ۱۰۲.

۳. ر.ک: کامل‌الزیارات.

از این رو امام رضا علیه السلام اجازه فرموده است از پشت دیوار زیارت کنند و نماز را در مساجد اطراف بخوانند.^۱ از جمله روایاتی که می توان به آنها استناد نمود، این دو روایت است که در کامل الزیارات آمده است:

1. حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ الْوَاسِطِيِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنِ الرَّضَا علیه السلام فِي إِثْبَانِ قَبْرِ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام قَالَ صَلُّوا فِي الْمَسَاجِدِ حَوْلَهُ.^۲

از امام رضا علیه السلام درباره چگونگی زیارت امام کاظم علیه السلام نقل شده است که حضرت فرمود: «نماز را در مساجد اطراف بخوانید».

2. حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مَتِّ الْجَوْهَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ قَالَ سَأَلَ الرَّضَا علیه السلام فِي إِثْبَانِ قَبْرِ أَبِي الْحَسَنِ علیه السلام فَقَالَ صَلُّوا فِي الْمَسَاجِدِ حَوْلَهُ وَ يُجْزَى فِي الْمَوَاضِعِ كُلِّهَا أَنْ تَقُولَ السَّلَامُ...^۳

از امام رضا علیه السلام درباره چگونگی زیارت امام کاظم علیه السلام سؤال شد؛ امام رضا علیه السلام فرمود: نماز را در مساجد اطراف بخوانید و در همه جای آن محل می توانی چنین زیارت کنی و بگویی...

این روایت از نظر سند، صحیح است و با توجه به سایر روایاتی که به

۱. کامل الزیارات، باب ۹۹، احادیث ۲، ۴، ۵، ۹ و ۱۰.

۲. همان، ص ۲۹۹.

۳. کامل الزیارات، صص ۲۹۹ و ۳۱۵؛ الکافی (ط - الإسلامية)، ج ۴، ص ۵۷۸؛ من لا يحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۰۸؛ تهذیب الأحکام، ج ۶، صص ۸۳ و ۱۰۲؛ وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۴۹ (در وسایل و کافی ابتدای حدیث «إِثْبَانِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ علیه السلام» آمده که با توجه به اینکه هر دو بزرگوار این روایت را باب زیارت امام کاظم علیه السلام آورده اند و با توجه به بقیه متون، ظاهراً خبطی شده است. در هر حال چه این روایت درباره امام حسین علیه السلام و چه درباره امام کاظم علیه السلام باشد خدشهای به دلالت آن وارد نمی کند).

سختی و مشکلات زیارت حضرت امام کاظم علیه السلام از نزدیک اشاره دارد، به احتمال قوی منظور از نماز در مساجد اطراف، نماز زیارت است. با توجه به اینکه در چنین مواردی، مقتضی تأخیر وجود دارد و مانعی هم نیست، می‌توان گفت در مواردی که مکان مناسبی برای اقامه نماز، نزدیک قبور وجود ندارد یا به هر حال مانعی وجود دارد، می‌توان نماز زیارت را به تأخیر انداخت و در جای مناسبی آن را بجای آورد.

مکان نماز زیارت

۱. مکان نماز زیارت از راه دور

براساس تصریح برخی از روایات صحیح که پیش‌تر به آنها اشاره نمودیم، مکان نماز زیارت از راه دور، همانند خود زیارت بهتر است بر یک بلندی، مثل بام خانه باشد. از این‌رو مرحوم علامه مجلسی در «مرآة العقول»، تعبیر «أن الأحوط رعاية العلو على السطح»^۱ را درباره مکان نماز زیارت از دور، بیان نموده است.

۲. نماز زیارت از نزدیک

اما درباره نماز زیارت از نزدیک، چند مسئله مطرح است که در اینجا به آنها اشاره می‌کنیم:

الف) عدم تقیید به مکان خاص

در موارد متعددی، ابن‌المشهدی رحمته الله در المزار الکبیر^۲، شهید رحمته الله در

۱. مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، ج ۱۸، ص ۳۱۶.

۲. رک: المزار الکبیر، ابن‌مشهدی، صص ۹۲، ۴۳۳ و ۵۵۴.

المزار^۱ و کفعمی^۲ در المصباح، نماز زیارت را بیان نموده‌اند. اما مکان خاصی برای آن ذکر نموده‌اند.^۳ البته این ذکر نکردن مکان، می‌تواند به سبب روشن بودن مسئله باشد.

ب) نماز خواندن بر قبور

فقهای معظم، به کراهت نماز خواندن روی قبور فتوا داده‌اند.^۴ عمده دلیل آنان، برخی روایات است که در اینجا به آنها اشاره می‌کنیم:

– و بِإِسْنَادِهِ عَنْ شُعَيْبِ بْنِ وَقِيدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِيهِ عليه السلام فِي حَدِيثِ الْمُنَاهِي قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله أَنْ يُحْصَصَ الْقُبُورُ وَيُصَلَّى فِيهَا وَنَهَى أَنْ يُصَلَّى الرَّجُلُ فِي الْمَقَابِرِ وَالطَّرِيقِ وَالْأَرْجِيَةِ وَالْأُودِيَةِ وَمَرَابِطِ الْإِبِلِ وَعَلَى ظَهْرِ الْكَعْبَةِ.^۴

از امام صادق عليه السلام نقل است که فرمود: «رسول خدا صلى الله عليه وآله از گنج کشیدن به قبرها نهی نموده و همچنین از نماز خواندن در چند جا، نهی فرموده است؛ از جمله گورستان، راه‌ها، آسیاب‌ها، تنگه‌ها، محل بستن شتران و بام کعبه».

– وَ قَدْ تَقَدَّمَ فِي حَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: عَشْرَةٌ مَوَاضِعَ لَا يُصَلَّى فِيهَا مِنْهَا الْقُبُورُ.^۵

۱. المزار فی کیفیت زیارات النبی و الائمه عليهم السلام، صص ۲۸ و ۴۹.

۲. المصباح، کفعمی، ص ۴۹۴.

۳. تحریر الوسیله - ترجمه، ج ۱، ص ۲۷۷؛ توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۱، ص ۵۰۱؛ رساله توضیح المسائل، فاضل، ص ۱۵۳؛ رساله توضیح المسائل، سبحانی، ص ۲۳۶؛ رساله توضیح المسائل، شبیری، ص ۱۹۷.

۴. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۵۹.

۵. همان.

امام صادق علیه السلام فرموده است که در ده مکان نباید نماز خواند که از آن جمله، قبرستان است.

- «و فِي حَدِيثِ التَّوْفِيَّيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ إِلَّا الْحَمَامَ وَالْقَبْرَ»؛ «رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: همه زمین، محل سجده است؛ مگر حمام و قبر».

این روایت، صحیح است.

- وَ فِي حَدِيثِ يُونُسَ بْنِ زَبْيَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُصَلَّى عَلَى قَبْرِ أَوْ يُقْعَدَ عَلَيْهِ أَوْ يُبْنَى عَلَيْهِ.^۲

از امام صادق علیه السلام نقل است که فرمود: «رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نهی فرمود از نماز خواندن و نشستن بر قبر و ایجاد بنا روی آن».

- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَمِيرِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى الْفَقِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَسْأَلُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَزُورُ قُبُورَ الْأَيِّمَةِ هَلْ يَجُوزُ أَنْ يَسْجُدَ عَلَى الْقَبْرِ أَمْ لَا... أَمَّا السُّجُودُ عَلَى الْقَبْرِ فَلَا يَجُوزُ فِي نَافِلَةٍ وَلَا فَرِيضَةٍ وَلَا زِيَارَةٍ بَلْ يَضَعُ خَدَّهُ الْأَيْمَنَ عَلَى الْقَبْرِ.^۳

حمیری می گوید: «به فقیه (حضرت امام زمان عَلَيْهِ السَّلَامُ) نامه ای نوشتم و در آن، سؤالاتی پرسیدم؛ از جمله پرسیدم کسی که به زیارت ائمه علیهم السلام می رود، آیا جایز است بر قبر سجده کند؟ حضرت جواب سؤال را ضمن توقیعی بیان فرمود و من از روی آن نوشتم؛

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۰.

۲. همان.

۳. همان.

سجده بر قبر چه در نماز مستحب یا واجب یا نماز زیارت، جایز نیست. اما می‌تواند سمت راست صورت خود را بر قبر بگذارد».

این روایت، صحیح است.

– مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي قِبْلَةً وَلَا مَسْجِدًا فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَعَنَ الْيَهُودَ حَيْثُ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدًا.^۱

شیخ صدوق رحمته الله می‌گوید که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «قبر مرا قبله قرار ندهید و بر آن سجده نکنید؛ زیرا خداوند یهود را به سبب اینکه قبور انبیای خود را محل سجده قرار دادند، لعن نموده است».

– وَ فِي الْعِلَلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيْزٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ الصَّلَاةُ بَيْنَ الْقُبُورِ قَالَ بَيْنَ خَلَلِهَا وَلَا تَتَّخِذُ شَيْئًا مِنْهَا قِبْلَةً فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ ذَلِكَ وَقَالَ لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي قِبْلَةً وَلَا مَسْجِدًا فَإِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدًا.^۲

زراره نقل کرده است که از امام باقر عليه السلام درباره نماز میان قبرها سؤال نمودم؛ حضرت فرمود: «در مکان‌های خالی میان قبرها نماز بخوانید و آنها را قبله خود قرار ندهید؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله از این کار نهی کرد و فرمود: قبر مرا قبله و محل سجده قرار ندهید؛ چون خداوند یهود را به سبب اینکه قبور انبیای خود را محل سجده قرار می‌دادند، لعن نموده است».

این روایت، صحیح است.

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۱.

۲. همان، ج ۵، ص ۱۶۲.

با توجه به فتوای فقهای عظام مبنی بر کراهت نماز روی قبور، معلوم می‌شود از تصریح روایات متعدد بر نهی از نماز روی قبور که برخی از آنها صحیح می‌باشند، استفاده کراهت نموده‌اند.

ج) نماز بین قبور

فقهای معظم به کراهت نماز خواندن بین قبرها فتوا داده‌اند.^۱ عمده دلیل آنان نیز روایات ذیل است:

– مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ أَنَّهُ سَأَلَ أَخَاهُ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ ع عَنِ الصَّلَاةِ بَيْنَ الْقُبُورِ هَلْ تَصْلَحُ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِهِ.^۲

علی بن جعفر از برادر خود حضرت امام کاظم ع درباره نماز میان قبرها سؤال نمود. حضرت فرمود: «اشکالی ندارد».

این روایت، صحیح است.

– مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حَكِيمٍ عَنْ مُعَمَّرِ بْنِ خَلَّادٍ عَنِ الرَّضَاءِ ع قَالَ: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ بَيْنَ الْمَقَابِرِ مَا لَمْ يَتَّخِذِ الْقَبْرُ قِبْلَةً.^۳

امام رضا ع فرمود که نماز خواندن میان قبور اشکالی ندارد؛ در صورتی که قبر، قبله قرار داده نشود.

۱. تحریر الوسيله — ترجمه، ج ۱، ص ۲۷۷؛ توضیح المسائل (محشی — امام خمینی)، ج ۱،

ص ۵۰۱؛ رساله توضیح المسائل، فاضل، ص ۱۵۳؛ رساله توضیح المسائل، سبحانی، ص ۲۳۶؛

رساله توضیح المسائل، شبیری، ص ۱۹۷.

۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۵۹.

۳. همان.

این روایت، موثق است.

و بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَجُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى
الْعُبَيْدِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ يَقْطِينٍ عَنْ أَخِيهِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ عَلِيِّ بْنِ
يَقْطِينٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الْمَاضِي عليه السلام عَنِ الصَّلَاةِ بَيْنَ الْقُبُورِ هَلْ
تَصْلُحُ قَالَ لَا بَأْسَ^۱.

علی بن یقطین می گوید که از امام کاظم علیه السلام درباره نماز میان
قبرها پرسیدم. حضرت فرمود: «اشکالی ندارد».

این روایت، صحیح است.

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ
الْحَسَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُصَدِّقٍ عَنْ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام
فِي حَدِيثٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي بَيْنَ الْقُبُورِ قَالَ لَا يَجُوزُ ذَلِكَ
إِلَّا أَنْ يُجْعَلَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقُبُورِ إِذَا صَلَّى عَشْرَةَ أَذْرُعٍ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ
عَشْرَةَ أَذْرُعٍ مِنْ خَلْفِهِ وَعَشْرَةَ أَذْرُعٍ عَنْ يَمِينِهِ وَعَشْرَةَ أَذْرُعٍ عَنْ
يَسَارِهِ ثُمَّ يُصَلِّي إِنْ شَاءَ. وَرَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ
يَعْقُوبَ^۲.

راوی می گوید که از امام صادق علیه السلام درباره نماز خواندن میان
قبرها سؤال نمودم. حضرت فرمود: «در صورتی جایز است که
میان نماز گزار و قبر، از هر طرف (جلو، عقب، راست و چپ)،
ده ذراع فاصله باشد».

این روایت، موثق است. این روایت در مقدار فاصله کمتر از ده

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۵۹.

۲. همان.

ذراع از هر طرف با سایر روایات معارض است، ولی با توجه به دلالت و سند روایات جواز، نمی‌تواند در مقابل آنها قرار گیرد. بنابراین روایات جواز مقدم داشته می‌شود و در نهایت اگر بخواهیم به هر دو مضمون عمل کنیم جمع بین این روایات، حمل بر کراهت در فاصله کمتر از ده ذراع در هر جهت است.

- وَ فِي الْعِلَلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيْزٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ الصَّلَاةُ بَيْنَ الْقُبُورِ قَالَ بَيْنَ خَلِيلِهَا وَلَا تَتَّخِذْ شَيْئًا مِنْهَا قِبْلَةً فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص نَهَى عَنْ ذَلِكَ وَقَالَ لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي قِبْلَةً وَلَا مَسْجِدًا فَإِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ^۱.

زراره نقل می‌کند که از امام باقر ع درباره نماز میان قبرها سؤال نمودم. حضرت فرمود: «در مکان‌های خالی میان قبرها نماز بخوانید و آنها را قبله خود قرار ندهید؛ زیرا رسول خدا ص از این کار نهی کرد و فرمود: قبر مرا قبله و محل سجده قرار ندهید؛ چون خداوند یهود را به سبب اینکه قبور انبیای خود را محل سجده قرار می‌دادند، لعن نموده است».

این روایت، صحیح است. با توجه به مضمون این روایات و جمع بین آنها می‌توان نتیجه گرفت نماز خواندن بین قبور اشکالی ندارد و در فاصله کمتر از ده ذراع از هر طرف احتیاط مطلوب است و در صورت امکان این فاصله حفظ شود.

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۲.

(د) نماز نزد قبور

چنان‌که گذشت؛ نماز کنار قبور، چه نماز زیارت و چه نمازهای واجب یا مستحب دیگر، نه تنها شرک نیست بلکه ارجح است و سیره متشرعه بر آن قرار گرفته و قرآن کریم نیز این مطلب را تأیید نموده است. افزون بر اینها، در برخی از منابع ما، بر زیاد نماز خواندن کنار قبور اهل بیت علیهم‌السلام سفارش شده است.^۱

در تعبیر برخی از روایات و عبارات برخی از کتب ادعیه، «عند» و شبیه آن، به کار رفته است و عبارت بالاسر یا پشت سر و همانند آن را ندارد؛ مانند این روایت:

وَعَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحُرَّانِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مَا لِمَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ عليه السلام قَالَ مَنْ أَتَاهُ وَ زَارَهُ وَ صَلَّى عِنْدَهُ رَكَعَتَيْنِ أَوْ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ كُتِبَتْ لَهُ حَجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ قَالَ قُلْتُ: وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ قَالَ وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ. وَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْخُرَازِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مِثْلَهُ.^۲

ابوعلی حرانی می گوید که به امام صادق علیه السلام عرض کردم: «ثواب زیارت امام حسین علیه السلام چیست؟» حضرت فرمود: «کسی که آن حضرت را زیارت کند و نزد او دو یا چهار رکعت نماز

۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۰۵؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۲۷۰؛ تهذیب الأحکام (تحقیق خراسان)، ج ۶، ص ۸۹؛ المزار الکبیر، ابن مشهدی، صص ۶۱، ۶۲، ۹۱ و ۳۹۰.
۲. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۲۱.

گزارد، برای او ثواب يك حج و يك عمره نوشته می‌شود». عرض کردم: «آیا این ثواب، برای زیارت هر امام واجب الطاعه است؟» فرمود: «آری؛ این ثواب برای هر فردی است که امام واجب الطاعه را زیارت کند».

این روایت، صحیح است.

با توجه به اینکه این روایت و روایاتی که با این مضمون وارد شده‌اند، مطلق‌اند و روایاتی که درباره نهی از تقدم یا پشت نمودن بر امام علیه السلام وارد شده‌اند مقید می‌باشند، در نتیجه حمل مطلق بر مقید می‌شود و تعارضی نیست.

ه) نماز مقدم بر قبر امام

از جمله مواردی که در آن اختلاف می‌باشد، نماز خواندن مقدم بر قبر معصومان علیهم السلام است. مرحوم آیت‌الله خویی رحمته الله در این باره فرموده:

و أما مع التقدم: فالمشهور الكراهة أيضاً، و عن جمع و لعل أولهم البهائي عليه السلام و تبعه جمع ممن تأخر عنه المنع.^۱

مشهور، کراهت نماز خواندن مقدم بر قبر است. البته برخی که

شاید نخستین آنها شیخ بهایی رحمته الله باشد، آن را جایز نمی‌دانند.

البته برخی آیات مثل آقای حکیم رحمته الله^۲، آقای خوانساری رحمته الله^۳ و حضرت

امام رحمته الله نیز آن را جایز شمرده‌اند.^۴ اما در جای دیگر فرموده‌اند که اگر

۱. موسوعة الإمام الخوئي، ج ۱۳، ص ۱۰۳.

۲. العروة الوثقى (المحشى)، ج ۲، ص ۳۸۴.

۳. همان.

۴. همان و تحرير الوسيله - ترجمه، ج ۱، ص ۲۷۱.

بی‌احترامی باشد، حرام است. ولی باطل نیست.^۱ همچنین مرحوم آیت‌الله تبریزی رحمته‌الله و برخی نیز فرموده‌اند در صورتی که بی‌احترامی نباشد، جایز است؛ چنان‌که غالباً چنین است.^۲

این کلام مرحوم آیت‌الله خوبی رحمته‌الله است که در جای دیگر فرموده است: «فالأقوی ما علیه المشهور من الالتزام بالکراهة دون الحرمة».^۳ حضرت آیت‌الله مکارم نیز نظرشان چنین است و البته ایشان اضافه کرده است کراهت آن بعید نیست.^۴

برخی نیز آن را جایز نمی‌دانند؛ مانند سید رحمته‌الله در عروه^۵ و مرحوم آیت‌الله فاضل.^۶ برخی هم فرموده‌اند بنابر احتیاط، مقدم بر معصوم، نماز نخواند؛ مانند آیت‌الله گلپایگانی رحمته‌الله.^۷

آیت‌الله بهجت رحمته‌الله فرموده است:

نماز خواندن جلوتر یا مساوی قبر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و امام علیه‌السلام در صورتی که بی‌ادبی به آنها نباشد، بنابر اظهر، مکروه است. ولی احتیاط مستحب این است که به‌طور کلی از این کار مخصوصاً از جلوتر ایستادن، اجتناب کند.^۸

۱. توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۱، ص ۴۹۴.

۲. همان.

۳. العروة الوثقی (المحشی)، ج ۲، ص ۳۸۴.

۴. موسوعة الإمام الخوئی، ج ۱۳، ص ۱۰۳.

۵. همان.

۶. العروة الوثقی، ج ۱، صص ۵۸۵ و ۵۸۶.

۷. العروة الوثقی (المحشی)، ج ۲، ص ۳۸۴.

۸. همان.

۹. توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۱، ص ۴۹۴.

آیت‌الله سیستانی نیز فرموده است:

باید پشت به قبر پیغمبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَام در صورتی که بی‌احترامی به آنان باشد، نماز نخواند و در غیر این صورت، اشکال ندارد. ولی نماز در هر دو حال، صحیح است.^۱

ادله: درباره نهی از تقدم بر قبر معصوم، دو روایت وارد شده است:

– مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ إِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجُمَيْرِيِّ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى الْفَقِيهِ عَلَيْهِ السَّلَام أَسْأَلُهُ عَنِ الرَّجُلِ يَزُورُ قُبُورَ الْأَيِّمَةِ هَلْ يَجُوزُ أَنْ يَسْجُدَ عَلَى الْقَبْرِ أَمْ لَا وَهَلْ يَجُوزُ لِمَنْ صَلَّى عِنْدَ قُبُورِهِمْ أَنْ يَقُومَ وَرَاءَ الْقَبْرِ وَ يَجْعَلَ الْقَبْرَ قِبْلَةً وَ يَقُومَ عِنْدَ رَأْسِهِ وَ رِجْلَيْهِ وَ هَلْ يَجُوزُ أَنْ يَتَقَدَّمَ الْقَبْرَ وَ يُصَلِّيَ وَ يَجْعَلَهُ خَلْفَهُ أَمْ لَا؟ فَأَجَابَ وَ قَرَأَتِ التَّوْقِيعَ وَ مِنْهُ نَسَخْتُ أَمَّا السُّجُودُ عَلَى الْقَبْرِ فَلَا يَجُوزُ فِي نَافِلَةٍ وَ لَا فَرِيضَةٍ وَ لَا زِيَارَةٍ بَلْ يَضَعُ خَدَّهُ الْأَيْمَنَ عَلَى الْقَبْرِ وَ أَمَّا الصَّلَاةُ فَإِنَّهَا خَلْفَهُ يَجْعَلُهُ الْإِمَامَ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يُصَلِّيَ بَيْنَ يَدَيْهِ لِأَنَّ الْإِمَامَ لَا يَتَقَدَّمُ وَ يُصَلِّيَ عَنْ يَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ.

وَ رَوَاهُ الطَّرِيقِيُّ فِي الْإِحْتِجَاجِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجُمَيْرِيِّ عَنْ صَاحِبِ الزَّمَانِ عَلَيْهِ السَّلَام مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ وَ لَا يَجُوزُ أَنْ يُصَلِّيَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لَا عَنْ يَمِينِهِ وَ لَا عَنْ يَسَارِهِ لِأَنَّ الْإِمَامَ لَا يَتَقَدَّمُ عَلَيْهِ وَ لَا يُسَاوَى.^۲

حمیری می‌گوید که به فقیه (حضرت امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام) نامه‌ای نوشتم و در آن سؤالاتی پرسیدم، از جمله پرسیدم کسی که به

۱. توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۱، ص ۴۹۴.

۲. التهذیب، ج ۲، صص ۲۲۸ - ۲۲۹؛ وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۰.

زیارت ائمه علیهم السلام می‌رود، آیا جایز است روی قبر سجده کند؟ آیا کسی که کنار قبور ائمه علیهم السلام نماز می‌خواند، می‌تواند پشت قبر بایستد؛ به گونه‌ای که قبر طرف قبله واقع شود؟ آیا می‌تواند بالای سر یا پایین پای قبر، نماز بخواند؟ آیا می‌تواند مقدم بر قبرها بایستد؛ به گونه‌ای که موقع نماز، پشتش به طرف قبر باشد؟ حضرت جواب سؤال را ضمن توقیعی بیان فرمود و من از روی آن نوشتم؛ سجده بر قبر، چه در نماز مستحب یا واجب یا نماز زیارت، جایز نیست. بلکه می‌تواند سمت راست صورت خود را بر قبر بگذارد. اما نمی‌توان نماز را مقدم بر امام علیه السلام خواند. بلکه باید پشت سر امام باشد؛ زیرا نباید بر امام مقدم شد. همچنین می‌توان در سمت راست و چپ امام نماز خواند.

این روایت را طبرسی رحمته الله علیه نیز در کتاب «الاحتجاج» نقل نموده است؛ با این تفاوت که وی می‌گوید: «جایز نیست مقدم بر امام یا سمت راست و سمت چپ امام نماز خوانده شود؛ زیرا نمی‌توان مقدم بر امام یا مساوی با امام، نماز خواند».

در اینجا، روایت دوم محل استشهاد است و بیشتر بزرگان نیز آن را روایتی مستقل تلقی کرده‌اند و از نظر سند نیز صحیح و معتبر می‌دانند.

- جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ قُلُوبِيهِ فِي الْمَزَارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنِ الْأَصَمِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ أَنَّهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يُزَارُ وَالِدُكَ قَالَ نَعَمْ وَيُصَلَّى

عِنْدَهُ وَ قَالَ يُصَلِّي خَلْفَهُ وَلَا يُتَقَدَّمُ عَلَيْهِ.^۱

راوی می گوید که فردی از امام صادق علیه السلام پرسید: «آیا می توان پدر بزرگوارتان را زیارت نمود؟» فرمود: «آری و نماز نیز نزد او خوانده می شود و نماز باید پشت سر او باشد، نه مقدم بر او». این روایت، هرچند در «کامل الزیارات» وارد شده است، اما درباره برخی از افراد سند آن در کتاب های رجال، توثیقی وارد نشده است؛ غیر از آنچه خود «ابن قولویه» درباره اسناد کتاب خود فرموده که از غیرثقه، نقل ننموده است. با توجه به این دو روایت، احتیاط در ترک تقدم بر امام در حال نماز است.

و) نماز رو به قبور

از جمله مکان هایی که نماز خواندن در آنها مکروه شمرده شده، نماز رو به قبور است.^۲ البته برخی از فقها، قائل به حرمت شده اند: «الصلاة إليها، فعن المفيد علیه السلام و الفقيه و المراسم الحرمه مطلقاً».^۳ ادله مسئله: عمده روایاتی که می توان در اینجا به آنها تمسک کرد، به این قرارند:

۱. کامل الزیارات، ص ۲۴۶؛ وسائل الشیعه، ج ۱۴، صص ۴۴۲ و ۴۸۱.
۲. تحریر الوسیله - ترجمه، ج ۱، ص ۲۷۷؛ توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، ج ۱، ص ۵۰۱؛ رساله توضیح المسائل، فاضل، ص ۱۵۳؛ رساله توضیح المسائل، سبحانی، ص ۲۳۶؛ توضیح المسائل، وحید، ص ۱۸۱؛ رساله توضیح المسائل، شبیری، ص ۱۹۷؛ رساله توضیح المسائل، مکارم، ص ۱۵۸؛ رساله توضیح المسائل، فیاض، ص ۱۴۲.
۳. مدارک العروه، اشتهازی، ج ۱۳، ص ۴۷۴.

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُصَدِّقٍ عَنْ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي حَدِيثٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي بَيْنَ الْقُبُورِ قَالَ لَا يَجُوزُ ذَلِكَ إِلَّا أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقُبُورِ إِذَا صَلَّى عَشْرَةَ أَذْرُعٍ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ عَشْرَةَ أَذْرُعٍ مِنْ خَلْفِهِ وَ عَشْرَةَ أَذْرُعٍ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَشْرَةَ أَذْرُعٍ عَنْ يَسَارِهِ ثُمَّ يُصَلِّي إِنْ شَاءَ.^۱

راوی می گوید که از امام صادق عليه السلام درباره نماز خواندن میان قبرها سؤال نمودم. حضرت فرمود: «در صورتی جایز است که میان نمازگزار و قبر، از هر طرف (جلو، عقب، راست و چپ)، ده ذراع فاصله باشد».

این روایت، موثق است. این روایت همه قبور (معصوم و غیرمعصوم) را شامل می شود.

روایت دی گر توقیع شریف است در جواب سؤال های حمی ری که فرمود:

وَأَمَّا الصَّلَاةُ فَإِنَّهَا خَلْفَهُ يَجْعَلُهُ الْإِمَامَ وَلَا يَجُوزُ أَنْ يُصَلِّيَ بَيْنَ يَدَيْهِ لِأَنَّ الْإِمَامَ لَا يُتَقَدَّمُ وَ يُصَلِّي عَنْ يَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ.^۲

اما نمی توان نماز را مقدم بر امام عليه السلام خواند. بلکه باید پشت سر امام باشد؛ زیرا نباید بر امام مقدم شد. همچنین می توان در سمت راست و چپ امام، نماز خواند.

این روایت، صحیح است. حضرت در این روایت، تصریح فرموده

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۵۹.

۲. همان، ص ۱۶۰.

است که نماز باید پشت قبر امام علیه السلام باشد؛ یعنی قبر امام علیه السلام میان نمازگزار و قبله باشد. به این مطلب، در برخی روایات دیگر نیز تصریح شده است.

- جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ قُلوَيْهِ فِي الْمَزَارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الْحَمِيرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْأَصَمِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْبَصْرِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي حَدِيثِ زِيَارَةِ الْحُسَيْنِ علیه السلام قَالَ: مَنْ صَلَّى خَلْفَهُ صَلَاةً وَاحِدَةً بُرِيدَ بِهَا اللَّهُ تَعَالَى لِقَى اللَّهَ تَعَالَى يَوْمَ يَلْقَاهُ وَ عَلَيْهِ مِنَ النُّورِ مَا يَعْشَى لَهُ كُلُّ شَيْءٍ يَرَاهُ الْحَدِيثَ^۱.

امام صادق علیه السلام درباره زیارت امام حسین علیه السلام فرمود: «کسی که برای رضای خدا، پشت قبر آن حضرت، یک نماز بخواند، روز قیامت، خداوند را در حالی که غرق نور است، ملاقات می کند».

- وَ بِالْإِسْنَادِ عَنِ الْأَصَمِّ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ قَالَ: أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَلْ يُزَارُ وَالِدُكَ فَقَالَ نَعَمْ وَيُصَلَّى عِنْدَهُ وَقَالَ يُصَلَّى خَلْفَهُ وَلَا يُتَقَدَّمُ عَلَيْهِ^۲.

راوی می گوید که فردی از امام صادق علیه السلام پرسید: «آیا می شود پدر بزرگوارتان را زیارت نمود؟» حضرت فرمود: «آری و می توان نماز نیز نزد او خواند. البته باید نماز پشت سر او باشد؛ نه مقدم بر او».

- وَ فِي الْعِلَلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۲.

۲. همان.

عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِيْزٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ الصَّلَاةُ بَيْنَ الْقُبُورِ قَالَ بَيْنَ خَلِيلِهَا وَلَا تَتَّخِذْ شَيْئًا مِنْهَا قِبْلَةً فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله نَهَى عَنْ ذَلِكَ وَقَالَ لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِي قِبْلَةً وَلَا مَسْجِدًا فَإِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدًا.^۱

زراره نقل می کند که از امام باقر عليه السلام درباره نماز میان قبرها سؤال نمودم. حضرت فرمود: «در مکان های خالی میان قبرها نماز بخوانید و آنها را قبله خود قرار ندهید؛ زیرا رسول خدا صلى الله عليه وآله از این کار نهی کرد و فرمود: قبر مرا قبله و محل سجده قرار ندهید؛ چون خداوند، یهود را به سبب اینکه قبور انبیای خود را محل سجده قرار می دادند، لعن نموده است».

این روایت، صحیح است. منظور از قبله در اینجا، قرار دادن آن به جای کعبه است^۲ و بی تردید چنین چیزی، مخالف ضروریات دین و مذهب است.

از مجموع روایات استفاده می شود هرگاه پشت قبر معصوم، به ویژه با فاصله ده ذراع، نماز بخواند و کعبه را قبله خود بداند و قرار دهد؛ چنان که پیروان مکتب اهل بیت علیهم السلام همواره این گونه عمل می کنند، هیچ اشکالی ندارد.

ز) بالاسر و محاذی

برخی از بزرگان، ضمن بیان بعضی از احکام نماز زیارت، مکان آن را نیز بیان نموده اند؛ برای مثال در زیارت رسول الله صلى الله عليه وآله و ائمه هدی علیهم السلام،

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۲.

۲. مستمسک العروة الوثقی، ج ۵، ص ۴۶۷؛ مدارک العروه، اشتهاردی، ج ۱۳، ص ۴۷۶.

مکان آن را بالای سر ذکر نموده‌اند؛ چنان‌که در غنیه، اشاره السبق، ذکرى، بحارالانوار، جواهر الکلام و مفتاح الکرامه، بیان شده است.^۱

دلیل مسئله، اطلاق بعضی از نصوص وارد شده در باب زیارات است؛ مثل روایت جعفر بن ناجیه: «صل عند رأس الحسين عليه السلام»،^۲ روایت صفوان: «فصل ركعتين عند الرأس»^۳ و روایت ثمالی: «ثم تدور من خلفه إلى عند رأس الحسين عليه السلام و صل عند رأسه ركعتين، و إن شئت صليت خلف القبر و عند رأسه أفضل».^۴ همچنین نقل «المصباح» در زیارات متعدد امام حسین عليه السلام^۵ و زیارت امام علی عليه السلام^۶.

و نیز روایت دیگری که در «عیون الاخبار» چنین آمده است:

فِي عِيُونِ الْأَخْبَارِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرَّضَا عليه السلام وَ هُوَ يُرِيدُ أَنْ يُودَعَ لِلخُرُوجِ إِلَى الْعُمْرَةِ فَآتَى الْقَبْرَ مِنْ مَوْضِعِ رَأْسِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله بَعْدَ الْمَغْرَبِ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله وَ لَزِقَ بِالْقَبْرِ ثُمَّ انْصَرَفَ حَتَّى أَتَى الْقَبْرَ فَقَامَ إِلَى جَانِبِهِ يُصَلِّي فَأَلْزَقَ مَنْكِبَهُ الْأَيْسَرَ بِالْقَبْرِ قَرِيباً مِنَ الْأُسْطُوَانَةِ الْمُحَلَّقَةِ الَّتِي عِنْدَ رَأْسِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله

۱. غنية النزوع الى علمى الاصول و الفروع، ص ۱۰۹؛ ذكرى الشيعة فى أحكام الشريعة، ج ۴، ص ۲۸۷؛ بحارالانوار، ج ۹۷، ص ۱۳۷؛ جواهرالکلام فى شرح شرائع الإسلام، ج ۱۲، ص ۱۸۱؛ مفتاح الكرامة فى شرح قواعد العلامة (ط - الحديثه)، ج ۹، ص ۲۶۶.

۲. الوسائل، الباب ۶۹ من كتاب المزار، الحديث ۵؛ المصباح، کفعمی، ص ۵۰۳.

۳. مصباح المتهجد، ج ۲، ص ۷۲۱.

۴. کامل زیارات، ص ۲۴۰.

۵. المصباح، کفعمی، صص ۴۹۸ و ۴۹۹.

۶. همان، ص ۴۷۹.

فَصَلِّ سِتَّ رَكَعَاتٍ أَوْ ثَمَانِ رَكَعَاتٍ^۱.

ابن فضال می گوید که امام رضا علیه السلام را دیدم؛ درحالی که برای رفتن به عمره، با قبر پیامبر صلی الله علیه و آله وداع می نمود؛ بعد از مغرب، از جانب سر، نزد قبر رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و بر پیامبر صلی الله علیه و آله سلام کرد و به قبر چسبید. سپس نزد منبر رفت و بعد به سوی قبر بازگشت و کنار قبر به نماز ایستاد و شانه چپش را به قبر چسباند؛ نزدیک ستونی که بعد از ستون «مخلقه» و بالای سر پیامبر صلی الله علیه و آله قرار دارد. آن گاه شش یا هشت رکعت ایستاده نماز گزارد.

این روایت از نظر سند، موثق است.

با این حال برخی دیگر از بزرگان، نماز محاذی (مساوی) قبور معصومان علیهم السلام را جایز نمی دانند. دلیل ایشان، روایت احتجاج از حمیری است که در آن، از نماز مساوی قبر معصوم نهی گردیده است؛ چنان که در این روایت می خوانیم:

وَرَوَاهُ الطَّبْرِيُّ فِي الإِحْتِجَاجِ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحُمَيْرِيِّ
عَنْ صَاحِبِ الزَّمَانِ عليه السلام مِنْهُ إِلاَّ أَنَّهُ قَالَ وَلاَ يُجُوزُ أَنْ يُصَلِّيَ بَيْنَ يَدَيْهِ
وَلاَ عَنْ يَمِينِهِ وَلاَ عَنْ يَسَارِهِ لِأَنَّ الإِمَامَ لاَ يُتَقَدَّمُ عَلَيْهِ وَلاَ
يُسَاوَى^۲.

جایز نیست مقدم بر امام یا راست و چپ امام نماز خواند؛ زیرا مقدم بر امام یا مساوی با امام، نباید نماز خوانده شود.

۱. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۱.

۲. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۶۰؛ التهذیب، ج ۲، صص ۲۲۸ و ۸۹۸.

صاحب عروه علیه السلام در این باره قائل به منع شده است. اما تمام حاشیه زندگان بر عروه، نظر سید را نپذیرفته‌اند. عبارت عروه و حواشی آن، به این شرح است:

السابع: أن لا يكون مقدماً على قبر معصوم، و لا مساوياً له مع عدم الحائل المانع الراجع لسوء الأدب على الأحوط.^۱

- في المساوي نظر جداً لعدم وفاء الدليل لو لم نقل بوفائه على خلافه. (آقا ضیاء).

- فيه إشكال. (الخوانساری).

- لا بأس بالمساواة على الأقوى. (البروجردی).

- لا يبعد جواز ذلك. (الحکیم).

- لا بأس بالمساواة، و التقدم من سوء الأدب. و أما اشتراط عدمه فغير ظاهر. (الإمام الخمينی).

- على الأحوط. (الگلپایگانی).

- و الأظهر الجواز مع عدم استلزامه الهتك كما هو الغالب. (الخوئی).

- بل على الأقوى في المقدم، و على الأحوط الذي يجوز تركه في المساوي. (فاضل).

- لا يضّر التقدم و لا المساواة ما لم يلزم الهتك، كما هو كذلك غالباً نعم، لا يبعد كراهة ذلك. (مکارم الشیرازی).

- و الأقوى الجواز لو كان مساوياً له مع عدم الحائل المانع الراجع لسوء الأدب. (مرعشی نجفی).^۲

۱. العروة الوثقی، محشی، ج ۲، ص ۳۸۴.

۲. منهاج المؤمنین، ج ۱، ص ۱۵۰.

مرحوم آیت‌الله خوئی، در توضیح این مطلب، چنین آورده است:

بحث درباره دو مسئله است: یکی، نماز مساوی با قبر معصوم علیه السلام و دیگری، مقدم بر قبر معصوم علیه السلام. اما مسئله اول: مشهور قائل به کراهت می‌باشند و برخی از متأخران قائل به ممنوع بودن آن شده‌اند و دلیل منع نیز مرسله حمیری در «الاحتجاج» می‌باشد که از امام زمان علیه السلام نقل کرده است که حضرت فرمود: «نماز خواندن مقدم بر امام یا سمت راست یا چپ امام جایز نیست؛ زیرا نمی‌توان مقدم بر امام یا مساوی با او نماز خواند». اما این روایت به سبب ضعیف بودن، قابل استناد نیست. افزون بر ضعف سند، با روایت دیگری نیز معارض است؛ زیرا در آن روایت، تصریح به جواز نماز در سمت راست یا چپ قبر امام، شده است و روایات دیگری هم در کتاب‌های مزار، مبنی بر فضیلت نماز در بالاسر امام حسین و امام رضا علیهما السلام وارد شده است. از این رو حکم به کراهت نماز در صورت مساوی بودن، مشکل است؛ مگر آنکه این روایت مرسله، پذیرفته شود؛ براساس مبنای کسانی که قائل به تسامح در ادله سنن می‌باشند و در مکروهات نیز تسامح را جاری می‌دانند.^۱

۱. يقع الكلام تارة في الصلاة مساوياً لقبر المعصوم عليه السلام و أخرى مقدماً عليه أما مع التساوي: فالمشهور على الكراهة، و عن بعض المتأخرين المنع، و لا وجه له عدا مرسله الحميري في الاحتجاج عن صاحب الزمان عليه السلام «لا يجوز أن يصلي بين يديه و لا عن يمينه و لا عن يساره لأن الإمام لا يتقدم عليه و لا يساوي» لكنها لمكان الضعف غير صالحة للاستدلال. مضافاً إلى معارضتها بروايته الأخرى الآتية المصّرحة بالجواز عن اليمين و الشمال. ص

مرحوم سبزواری نیز شبیه همین مطلب را آورده که خلاصه آن چنین

است:

لما تقدم في خبر الحميري من قوله عليه السلام: «لأنَّ الإمام لا يتقدم ولا يساوي» وقوله عليه السلام: «وَأَمَّا الصلاة فأتها خلفه» المستفاد منه الحصر.

و أشكل عليه أولاً: بمخالفة المشهور لذهابهم إلى الجواز. وفيه: أنَّ الظاهر أنَّ الشهرة اجتهادية لا أن تكون مستندة إلى ما لم يصل إلينا.

و ثانياً: بمعارضته بما تقدم في خبره الآخر: «و يصلي عن يمينه و شاله»^۱.

قائلان به کراهت، به خبر دوم حمیری استناد جسته‌اند؛ آنجا که فرموده است نمی توان مقدم و مساوی با امام نماز خواند و باید نماز پشت امام باشد. آنان از این کلام، انحصار استفاده نموده‌اند. بر این کلام اشکال شده است به اینکه اولاً: این کلام مخالف مشهور است؛ چون مشهور، به جواز تساوی قائل می‌باشند. اما این شهرت، اجتهادی است. ثانیاً: این روایت، با روایت دیگر حمیری، متعارض است؛ چون در آن روایت، تصریح فرموده است که می توان در سمت راست و چپ امام، نماز خواند.

⇨ علی أنَّ هناك روايات كثيرة تضمنت أفضلية الصلاة عند رأس الحسين عليه السلام أو أبي الحسن عليه السلام المذكورة في كتب المزار و من هنا يشكل الحكم بإطلاق الكراهة، إلَّا أن يستند إلى المرسلات المتقدمة، بناء على التسامح في أدلة السنن و جريانه في المكروهات. موسوعة الامام الخوئي، ج ۱۳، صص ۹۹ و ۱۰۰.

۱. مهذب الاحكام، سبزواری، ج ۵، ص ۴۱۵.

ح) خواندن نماز زیارت بیرون حرم

همان‌گونه که در مسئله چهارم زمان نماز زیارت اشاره کردیم، در صورت نبودن مکان مناسب یا وجود هرگونه مانعی، می‌توان نماز زیارت را در جای مناسبی بیرون حرم خواند.

ط) نماز زیارت در حال راه رفتن

به‌طور کلی، تمامی فقهای بزرگوار ما، خواندن نمازهای مستحبی را در حال راه رفتن، پیاده یا سواره، جایز شمرده‌اند.^۱ در نتیجه رو به قبله بودن را نیز در این حال، واجب ندانسته‌اند. چنین فردی در حال حرکت، برای رکوع با سر اشاره می‌کند و برای سجده، کمی بیشتر خم می‌شود. گفتنی است از آنجایی که نماز زیارت نیز از نمازهای مستحبی به

---

۱. الخلاف، ج ۱، ص ۲۹۸؛ المؤلف من المختلف بین ائمة السلف، ج ۱، ص ۹۷؛ جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۸، ص ۷؛ مصباح الفقیه، ج ۱۰، ص ۱۵۱؛ العروة الوثقی، محشی، ج ۲، ص ۳۱۰؛ کتاب الصلاة، نائینی، ج ۱، ص ۱۸۷؛ کتاب الصلاة، حائری، ص ۳۶؛ منهاج الصالحین (المحشی للحکیم)، ج ۱، ص ۱۷۹؛ خلل الصلاة و أحكامه، حائری، ص ۶۴۵؛ منهاج المؤمنین، ج ۱، ص ۱۴۱؛ کتاب الصلاة، کاشف الغطاء، ص ۲۰؛ منهاج الصالحین، خوئی، ج ۱، ص ۱۳۱؛ جامع الاحکام الشرعیه، سبزواری، ص ۸۴؛ کتاب الصلاة، اراکی، ج ۱، ص ۱۵۹؛ الجواهر الفخریة فی شرح الروضة البهیة، ج ۲، ص ۳۸۷؛ الاسئلة و الأجوبة - اثناعشر رساله، ج ۵، ص ۵۷؛ صراط النجاه، تبریزی، ج ۷، ص ۲۶۳؛ منهاج الصالحین، تبریزی، ج ۱، ص ۱۳۶؛ مدارک العروه، اشتیاردی، ج ۱۲، ص ۴۱۱؛ الفقه علی المذاهب الاربعه و مذهب اهل البيت (علیهم‌السلام)، ج ۱، ص ۵۰۸؛ منهاج الصالحین، وحید، ج ۲، ص ۱۴۶؛ المسائل الشرعیه، شبیری، ص ۱۸۵؛ منهاج الصالحین، سیستانی، ج ۱، ص ۱۶۶؛ رساله توضیح المسائل، مکارم، ص ۱۳۳؛ الزبدة الفقهیة فی شرح الروضة البهیة، ج ۲، ص ۳۴۷؛ الدلائل فی شرح منتخب المسائل، ج ۲، ص ۹۵؛ منهاج الصالحین، فیاض، ج ۱، ص ۲۰۱؛ تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، فیاض، ج ۳، ص ۵۸.

حساب می‌آید، در این حکم با سایر نمازهای مستحبی اشتراک دارد. از این رو برخی از معاصران، درباره نماز زیارت چنین گفته‌اند:

س: إذا تعذر السجود على ما يصح السجود عليه في صلاة الزيارة هل ذلك الاضطرار مسوغ للصلاة على ما لا يصح السجود عليه بناءً على أن صلاة الزيارة محلها عند المزار؟
ج: لا يأتي حيثند بصلاة الزيارة، و يجوز الإتيان بها في حال المشي، و الله العالم.^۱

سؤال: اگر نزد مزار، نمی‌توان بر آنچه سجده بر آن جایز است، سجده نمود، آیا در چنین حالتی، می‌توان در همانجا نماز خواند؟

جواب: در این هنگام، در آنجا نماز نخواند و البته می‌توان در حال راه رفتن، نماز زیارت را بجا آورد.

آنچه مشخص است ایشان نماز در حال راه رفتن را مقدم می‌دانند بر نماز خواندن در مکانی که نمی‌توان در آنجا سجده صحیح نمود. روایات متعددی نیز درباره خواندن نماز در حال پیاده و سواره، وارد شده است؛ از جمله آنها، این سه روایت است که هر سه صحیح می‌باشند:

- وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ يَعْقُوبِ بْنِ شُعَيْبٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الصَّلَاةِ فِي السَّفَرِ وَ أَنَا أُمِّيٌّ قَالَ أَوْمِ إِيْمَاءً وَ اجْعَلِ السُّجُودَ أَحْفَظَ مِنَ الرُّكُوعِ.
يعقوب بن شعيب می‌گوید که از امام صادق عليه السلام درباره نماز

۱. الأسئلة و الأجوبة - اثناعشر رساله، شیرازی، ج ۵، ص ۵۷.

۲. وسائل الشیعه، ج ۴، باب ۱۵ و ۱۶ از ابواب القبلة.

خواندن در حال راه رفتن در مسافرت پرسیدم. حضرت فرمود: «رکوع و سجده را با اشاره انجام بده و برای سجده، بیشتر خم شو».

– مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ شَعِيبٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِلَى أَنْ قَالَ قُلْتُ يُصَلِّي وَهُوَ يَمْشِي قَالَ نَعَمْ يَوْمِي إِيمَاءً وَ لِيَجْعَلَ السُّجُودَ أَخْفَضَ مِنَ الرُّكُوعِ.

یعقوب بن شعیب می گوید که از امام صادق عليه السلام پرسیدم آیا می تواند در حال راه رفتن نماز بخواند؟ حضرت فرمود: «آری؛ اشاره کند و برای سجده، بیشتر از رکوع خم شود».

– جَعْفَرُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدِ الْمُحَقِّقِ فِي الْمُعْتَبَرِ نَقْلًا مِنْ كِتَابِ أَحْمَدَ ابْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُمَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي وَهُوَ يَمْشِي تَطَوُّعًا قَالَ نَعَمْ.

قال أحمد بن محمد بن أبي نصر و سمعته أنا من الحسين بن المختار. حسين بن مختار می گوید که از امام صادق عليه السلام درباره فردی که نماز مستحبی را در حال راه رفتن می خواند، پرسیدم. حضرت فرمود: «آری؛ می تواند بخواند».

با توجه به تصریح روایات مذکور و فتوای برخی از فقها، منعی از خواندن نمازهای مستحبی و خصوصاً نماز زیارت در حال راه رفتن نیست.

۱. وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۳۳۵.

نیابت در نماز زیارت

در اینکه آیا می‌شود به نیابت از دیگران، چه مرده یا زنده و چه به صورت استیجاری یا تبرعی، زیارت نمود و به دنبال آن، نماز زیارت را بجای آورد یا ثواب آن را بعد از عمل هدیه نمود، کلماتی از بزرگان بیان گردیده است و روایاتی نیز دال بر این معنا وجود دارد. کلمات بزرگانی که متعرض مسئله شده‌اند، بدین قرار است:

شهید ثانی رحمته الله در روضه فرموده است:

و الصلاة الواجبة في حال الحياة فلا يستتاب فيها مطلقا إلا ركعتا الطواف، حيث يجوز استنابة الحي في الحج الواجب، أو فيهما خاصة على بعض الوجوه و احترز بالواجبة عن المندوبة، فيصح الاستنابة فيها في الجملة كصلاة الطواف المندوب، أو في الحج المندوب و إن وجب، و صلاة الزيارة. و في جواز الاستنابة في مطلق النوافل وجه.^۱

در حال زنده بودن، مطلقاً نمی‌توان برای نماز واجب، نایب گرفت؛ مگر برای نماز طواف در جایی که می‌شود برای زنده در حج واجب نایب گرفت. البته در بعضی موارد، می‌توان برای خصوص نماز طواف، نایب گرفت. اینکه نماز را به واجب مقید کرده است، معلوم می‌شود که زنده می‌تواند فی‌الجملة در نمازهای مستحب، نایب بگیرد؛ مانند نماز طواف مستحب یا در حج مستحب؛ اگرچه طواف آن واجب می‌شود

۱. الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية (المحشى - كلاتر)، ج ۴، ص ۳۷۳.

و مانند نماز زیارت. چه بسا در همه نمازهای مستحب نیز بتوان نایب گرفت.

بنابراین از فرمایش ایشان، جواز مطلق نیابت (استیجاراً یا تطوعاً) در نماز زیارت استفاده می‌شود. سید مجاهد نیز می‌گوید:

و قد صرّحوا بجواز الاستنابة للحی فی صلاة الزیارة التی استنبی فیها.^۱

علما تصریح نموده‌اند به جواز نایب گرفتن برای نماز زیارت؛ در جایی که زیارت نیابتی باشد.

صاحب عروه^{علیه السلام} این موضوع را در کتاب اجاره مطرح فرموده است و محشین عروه نیز نظرات خود را بیان نموده‌اند؛ مطلب ایشان و حواشی برخی بزرگان، چنین است:

(مسئله ۱۷): لا یجوز الإجارة للنیابة عن الحی فی الصلاة ولو فی الصلوات المستحبّة (۴) نعم یجوز ذلك فی الزیارات و الحجّ المندوب.

(۴) علی الأحوط و الجواز فیها لا یخلو من وجه (الامام الخمینی). جوازاها فی الصلوات المستحبّة لا یخلو من قوّة (الشیرازی). جوازاها فیها لا یخلو عن وجه قویّ (النائینی).

و إتیان صلاة الزیارة لیس بعنوان النیابة (۱) بل من باب سببّیة الزیارة لاستحباب الصلاة بعدها رکعتین، و یحتمل (۲) جواز قصد النیابة فیها لأنّها تابعة للزیارة و الأحوط إتیانها بقصد ما فی الواقع.

---

۱. کتاب المناهل، ص ۴۳۷.

(۱) الأقوی جوازها بعنوانها (الفیروزآبادی).

(۲) و هو الأقرب (الإمام الخمينی، الگلپایگانی).

بل هو الأقوی (النائینی).

بل لا یخلو من رجحان و الأحوط الجمع بینهما (البروجردی).^۱

مرحوم آیت الله خویی می نویسد:

و يجوز التبرع عن الاحياء في مثل زيارة قبر النبي ﷺ و قبور
الائمة ﷺ. و يجوز اهداء ثواب العمل الى الاحياء و الاموات في
الواجبات و المستحبات و حكى فعله عن بعض اجلاء أصحاب
الائمة ﷺ بأن يطلب من الله سبحانه أن يعطى ثواب عمله لآخر
حي أو ميت.^۲

جایز است از طرف زنده‌ها، قبر پیامبر ﷺ و ائمه ﷺ را تبرعاً
زیارت نمود و جایز است هدیه کردن ثواب عمل به زنده‌ها و
مردگان؛ در اعمال واجب یا اعمال مستحب. همچنین وارد شده
است که برخی از اصحاب بزرگ ائمه ﷺ چنین نموده‌اند و از
خدا خواسته‌اند ثواب عملشان را به شخص زنده یا مرده
دیگری عطا نماید.

فرمایش ایشان، درباره تبرع و اهدای ثواب اعمال مستحب می‌باشد
که شامل زیارت و نماز زیارت می‌شود. مرحوم سبزواری نیز فرمایش
جامعی در این باره دارند که خلاصه آن، چنین است:

و يجوز الاستیجار في الحج المندوب و كذا في الزیارات للأصل، و

۱. العروة الوثقی (المحشی)، ج ۵، صص ۱۱۱ و ۱۱۲.

۲. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۰۵.

الإطلاق و الاتفاق، و...

يجوز النيابة عن المتعدد تبرعا في الحج و الزيارات لظاهر ما مر من النصوص و إطلاق الترغيب إلى الخيرات و الحسنات من غير ما يصلح للتقييد، و لا ريب في أن ذلك في الخيرات و الحسنات، و يكفيننا نفس تلك الأدلة بلا احتياج إلى التماس دليل آخر. و يجوز الإتيان بها لا بعنوان النيابة بل بقصد إهداء الثواب لواحد أو متعدد لأن الثواب حقه و عوض عمله له ان يفعل فيه كل ما يشاء، و يجعله.

يجوز الإجارة للنيابة عن الحي في الصلوات المستحبة لان مقتضى الأصل جواز النيابة في كل شيء إلا ما خرج بالدليل، و خرجت الصلوات الواجبة بالدليل، و لا دليل على خروج الصلوات المندوبة فتبقى تحت الأصل.^۱

در حج مستحب و زیارت، استیجار (انجام دادن عمل با اخذ اجرت) جایز است؛ به دلیل اصل، اطلاق و اجماع. همچنین نیابت تبرعی (بدون اخذ اجرت) در حج و زیارت از طرف چندین نفر، جایز است؛ به دلیل ظاهر نصوص و اطلاق تشویق به عمل خیر و شکی نیست که در اعمال نیک نیز چنین است.

جایز است اعمال خیر را نه به قصد نیابت، بلکه به قصد هدیه نمودن ثواب آن به یک یا چند نفر انجام دهد؛ زیرا ثواب عمل، حق کسی است که آن کار نیک را انجام داده است.

---

۱. مهذب الاحکام، سبزواری، ج ۱۹، صص ۱۷۲ و ۱۷۵.

نایب گرفتن برای نمازهای مستحبی از جانب زنده، جایز است؛ زیرا اصل، جواز نیابت است در همه چیز؛ مگر آنچه با دلیل خارج شده است و نمازهای واجب نیز با دلیل خارج شده است و دلیلی برای خروج نمازهای مستحب وجود ندارد. بنابراین اصل جواز در آنها جاری است.

در فرمایش ایشان، چند مسئله به روشنی بیان گردیده است:

۱. اصل جواز نیابت در مستحبات؛ از جمله زیارت و نماز زیارت؛
  ۲. صحت استیجار در زیارت و نماز زیارت؛
  ۳. صحت نیابت تبرعی در زیارت و نماز زیارت؛
  ۴. جواز اهدای ثواب زیارت و نماز زیارت به اشخاص متعدد؛
  ۵. جواز نایب گرفتن از جانب زنده برای نمازهای مستحب.
- گفتنی است روایات در این باره فراوان است^۱ که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

– مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَثِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْحَضْرَمِيِّ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ لِأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا خَرَجْتَ إِلَى مَكَّةَ رَبِّمًا قَالَ لِي الرَّجُلُ طُفُّ عَنِّي أُسْبُوعًا وَصَلَّ رَكَعَتَيْنِ فَأَشْتَغَلُ عَنْ ذَلِكَ فَإِنْ رَجَعْتُ لَمْ أَدْرِ مَا أَقُولُ: لَهُ قَالَ إِذَا أَتَيْتَ مَكَّةَ فَقَضَيْتَ نُسُكَكَ فَطُفُّ أُسْبُوعًا وَصَلَّ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا الطَّوَّافَ وَهَاتَيْنِ الرَّكَعَتَيْنِ عَنْ أَبِي وَعَنْ أُمِّي وَعَنْ زَوْجَتِي وَعَنْ وُلْدِي وَعَنْ حَامَّتِي وَعَنْ جَمِيعِ أَهْلِ بَلَدِي حُرِّهِمْ وَعَبْدِهِمْ وَأَبْيَضِهِمْ وَ

۱. ر.ک: وسائل الشیعه، ج ۱۱، صص ۱۹۶، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۴ و ۲۰۵.

أَسْوَدِهِمْ فَلَا تَشَاءُ أَنْ تَقُولَ لِلرَّجُلِ إِنِّي قَدْ طُفْتُ عَنْكَ وَصَلَّيْتُ
عَنْكَ رَكَعَتَيْنِ إِلَّا كُنْتَ صَادِقًا فَإِذَا أَتَيْتَ قَبْرَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَضَيْتَ مَا
يَجِبُ عَلَيْكَ فَصَلِّ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ قِفْ عِنْدَ رَأْسِ النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ قُلِ
السَّلَامَ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ مِنْ أَبِي وَأُمِّي وَزَوْجَتِي وَوُلْدِي وَجَمِيعِ
حَامَتِي وَمِنْ جَمِيعِ أَهْلِ بَلَدِي حُرِّهِمْ وَعَبْدِهِمْ وَأَبْيَضِهِمْ وَ
أَسْوَدِهِمْ فَلَا تَشَاءُ أَنْ تَقُولَ لِلرَّجُلِ إِنِّي قَدْ أَقْرَأْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
عَنْكَ السَّلَامَ إِلَّا كُنْتَ صَادِقًا.^۱

حضرمی از امام کاظم علیه السلام پرسید: «وقتی می خواهم عازم مکه شوم، افراد زیادی به من می گویند که از جانب من، هفت دور طواف بجای آور و دو رکعت نماز بخوان. ولی من فراموش می کنم و موقع بازگشت نمی دانم به آنها چه بگویم.» حضرت فرمود: «هرگاه به مکه رسیدی و اعمال واجب خود را انجام دادی، هفت دور طواف انجام بده و دو رکعت نماز بخوان و سپس بگو: خدایا! این طواف و نماز از جانب پدرم، مادرم، همسرم، فرزندانم، همه کسانم و همه هم ولایتی هایم می باشد. پس اگر به هر فردی بگویی که از طرف تو طواف و نماز بجا آوردم، راست گفته ای. هرگاه نیز کنار قبر پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدی و زیارت و نماز خواندی، بالای سر پیامبر صلی الله علیه و آله بایست و بگو: سلام بر تو ای پیامبر خدا از جانب پدرم، مادرم، همسرم، فرزندانم، همه کسانم و همه هم ولایتی هایم. پس اگر به هر یک بگویی از طرف تو به رسول خدا صلی الله علیه و آله سلام کردم (زیارت نمودم)، راست گفته ای.»

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۲۰۵؛ الکافی، ج ۴، ص ۳۱۶؛ تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۱۰۹.

هرچند این روایت مرسله است، اما اصحاب به آن عمل کرده‌اند و از نظر دلالت، صریح در مقصود است.

شیخ مفید^۱ نیز می‌نویسد:

و رَوَى أَصْحَابُنَا عَنْ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ عليه السلام أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ أَوْ يَصُومُ يَوْمًا أَوْ يُحُجُّ أَوْ يَعْتَمِرُ أَوْ يَزُورُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله أَوْ أَحَدَ الْأَئِمَّةِ عليه السلام وَيَجْعَلُ ثَوَابَ ذَلِكَ لِوَالِدَيْهِ أَوْ لِأَخٍ لَهُ فِي الدِّينِ أَفَيَكُونُ لَهُ عَلَى ذَلِكَ ثَوَابٌ فَقَالَ إِنَّ ثَوَابَ ذَلِكَ يَصِلُ إِلَى مَنْ يَجْعَلُهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْتَقِصَ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرِهِ شَيْءٌ^۱.

از طریق شیعه، از ائمه عليه السلام وارد شده است که پرسیده شد: «اگر کسی نماز بخواند، روزه بگیرد، حج یا عمره انجام دهد، رسول خدا صلى الله عليه وآله را زیارت کند و ثواب آن را برای پدر و مادر یا برادران دینی خود قرار دهد، آیا برای خود او نیز ثوابی دارد؟» حضرت فرمود: «ثواب این عمل به همه آنهايي که در نظر گرفته است، می‌رسد و چیزی از ثواب خود او نیز کم نمی‌شود».

رَوَى أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ دَاوُدَ الصَّيْرَفِيِّ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيِّ عليه السلام إِنِّي زُرْتُ أَبَاكَ وَجَعَلْتُ أَجْرَ ذَلِكَ لَكَ فَقَالَ لِي لَكَ مِنْ اللَّهِ أَجْرٌ وَثَوَابٌ عَلَى ذَلِكَ وَ مُحَمَّدَةٌ مِّنَّا^۲.

داوود صیرفی می‌گوید که به امام هادی عليه السلام عرض کردم: «پدر بزرگوارتان را زیارت نمودم و ثواب آن را برای شما قرار

۱. کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۲۰۷.

۲. کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۲۰۷.

دادم». حضرت فرمود: «برای این کارتان از جانب خداوند اجر و پاداش است و از جانب ما هم سپاس است».

در باب «جَوَازِ الشَّرِيكِ بَيْنَ اثْنَيْنِ بَلْ جَمَاعَةٍ كَثِيرَةٍ فِي الْحَجَّةِ الْمُنْدُوبَةِ»؛ چندین روایت آمده است که چند مورد از آنها صحیح‌اند؛ از جمله:

- مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدٍ ابْنِ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام كَمْ أُشْرِكُ فِي حَجَّتِي قَالَ كَمْ شِئْتَ.

محمد بن اسماعیل می‌گوید که از امام رضا علیه السلام پرسیدم: «چند نفر را در ثواب حج خودم شریک کنم؟» حضرت فرمود: «هر تعداد که بخواهی، می‌توانی».

- وَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ أُشْرِكُ أَبَوِيَّ فِي حَجَّتِي قَالَ نَعَمْ قُلْتُ أُشْرِكُ إِخْوَتِي فِي حَجَّتِي قَالَ نَعَمْ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَاعِلٌ لَكَ حَجًّا وَ لَهُمْ حَجًّا وَ لَكَ أَجْرٌ لِصَلَاتِكَ إِيَّاهُمْ الْحَدِيثَ.

معاویة بن عمار می‌گوید که به امام صادق علیه السلام عرض کردم: «پدر و مادرم را در ثواب حجم شریک کنم؟» حضرت فرمود: «آری». عرض کردم: «برادرانم را نیز در ثواب حجم شریک کنم؟» فرمود: «آری»، خداوند برای تو و هریک از آنها ثواب یک حج عطا می‌کند و برای تو به سبب صله ارحام نیز ثواب می‌دهد».

- وَ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ جَمِيعاً عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي

الرَّجُلِ يُشْرِكُ أَبَاهُ وَ أَخَاهُ وَ قَرَابَتَهُ فِي حَجِّهِ فَقَالَ إِذَا يُكْتَبَ لَكَ حَجًّا
مِثْلَ حَجِّهِمْ وَ تَزَادَ أَجْرًا بِمَا وَصَلْتَ.

هشام بن حکم از امام صادق علیه السلام درباره فردی پرسید که پدر، برادر و نزدیکانش را در ثواب حج خود شریک می‌کند؛ حضرت فرمود: «برای هریک، مثل انجام‌دهنده عمل، ثواب داده می‌شود و برای انجام‌دهنده، افزون بر آن، ثواب صله رحم نیز داده می‌شود».

- مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ
لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ أَبِي قَدْ حَجَّ وَ وَالِدِي قَدْ حَجَّتْ وَ إِنِّي أَخَوِي قَدْ
حَجَّ وَ قَدْ أَرَدْتُ أَنْ أُدْخِلَهُمْ فِي حَجَّتِي كَمَا قَدْ أَحْبَبْتُ أَنْ يَكُونُوا
مَعِي فَقَالَ اجْعَلُهُمْ مَعَكَ فَإِنَّ اللَّهَ جَاعِلٌ لَهُمْ حَجًّا وَ لَكَ حَجًّا وَ لَكَ
أَجْرًا بِصِلَتِكَ إِيَّاهُمْ.

معاویة بن عمار می‌گوید که به امام صادق علیه السلام عرض کردم: «پدر، مادر و برادرانم، حج گزارده‌اند؛ با این حال می‌خواهم آنها را در ثواب حج شریک کنم». حضرت فرمود: «این کار را بکن؛ زیرا خداوند برای هریک از آنها و تو، ثواب یک حج قرار می‌دهد و به تو، ثواب صله ارحام نیز داده می‌شود».

- وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينٍ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام عَنْ رَجُلٍ
دَفَعَ إِلَى خَمْسَةِ نَفَرٍ حَجَّةً وَاحِدَةً فَقَالَ يُحْجُّ بِهَا بَعْضُهُمْ وَ كُلُّهُمْ
شُرَكَاءُ فِي الْأَجْرِ فَقَالَ لَهُ لِمَنِ الْحُجُّ فَقَالَ لِمَنْ صَلَّى بِالْحَرِّ وَ الْبَرْدِ.^۱

علی بن یقظین از امام کاظم علیه السلام درباره شخصی پرسید که یک حج را به پنج نفر هدیه می کند؛ حضرت فرمود: «هرکس می تواند به جای دیگران حج انجام دهد و همگی در ثواب شریک اند». عرض کرد: «حج برای کیست؟!» حضرت فرمود: «برای کسی که در گرما و سرما نماز خوانده است».

همه این روایات، صحیح اند.

گرچه این روایات درباره حج وارد شده اند، اما چون می رساند که می توان عملی را به نیابت از دی گران، تبرعاً انجام داد، با موضوع بحث ما اشتراک دارد.

دعاهایی که درباره فرد نایب وارد شده، بیانگر این است که استیجار در زیارت و نیز نماز زیارت، مسئله ای پذیرفته شده نزد اصحاب ماست. نمونه هایی از آن، در بحث چگونگی نیت گذشت.^۱

نماز زیارت تبرعی از جانب چند نفر

مسئله درخور توجه دیگر این است که آیا می شود نماز زیارت را به نیابت از تعداد زیادی از مؤمنان بجای آورد؟ با توجه به روایات فراوان در این باره و نیز بررسی کلمات بزرگان و وجود سیره مستمره متشرعه بر آن، می توان با قاطعیت گفت که زائر می تواند نماز زیارت را به نیت هر تعدادی که بخواهد، بجای آورد؛ چنان که سخن کاشف الغطاء، صریح در این معنا بود.^۲ روایاتی که

۱. التهذیب، ج ۶، ص ۱۱۶؛ کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۲۱۰؛ بحار الانوار، ج ۹۹، ص ۲۵۶.

۲. کشف الغطاء عن مبهات الشریعة الغراء، ج ۳، ص ۲۹۲.

می‌توان از آنها این معنا را استفاده کرد، فراوانند^۱؛ برای نمونه، روایت حضرمی^۲ و مرسله مفید^۳ که پیش‌تر به آنها اشاره شد، صریح در مقصود می‌باشند.

اهدای ثواب نماز زیارت بعد از انجام‌دادن آن

مسئله دیگر، اهدای ثواب نماز زیارت بعد از انجام‌دادن آن است. با توجه به دو روایت پیش‌رو، جواز اهدای ثواب نماز زیارت نیز خالی از قوت نیست. گفتنی است هرچند این دو روایت درباره حج است، ولی هر دو، صریح در موضوع اهدای عملی بعد از انجام‌دادن آن می‌باشند.

۱. مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُمَانَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَأَنَا بِالْمَدِينَةِ بَعْدَ مَا رَجَعْتُ مِنْ مَكَّةَ إِنِّي أَرَدْتُ أَنْ أَحْجَّ عَنِ ابْنَتِي قَالَ فَاجْعَلْ ذَلِكَ لَهَا الْآنَ.^۴

حارث بن مغیره می‌گوید که به امام صادق عليه السلام در مدینه، بعد از بازگشت از حج، عرض کردم: «می‌خواهم از جانب دخترم حج بجا آورم». حضرت فرمود: «هم اکنون این حجی را که انجام داده‌ای، برای او قرار بده».

۱. ر.ک: وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۹۶، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۴ و ۲۰۵.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳۵۷؛ الکافی، ج ۴، ص ۳۱۶؛ تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۱۰۹؛ کتاب المزار، شیخ مفید، ص ۲۱۲؛ المزار الکبیر، ابن مشهدی، ص ۵۹۹؛ بحار الانوار، ج ۹۹، ص ۲۵۵.

۳. المزار، شیخ مفید، ص ۲۰۷.

۴. وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۲۰۴؛ الکافی، ج ۴، ص ۳۱۶.

این روایت از نظر سند، صحیح است.

۲. مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِلصَّادِقِ عليه السلام جُعِلْتُ
فِدَاكَ إِنِّي كُنْتُ نَوَيْتُ أَنْ أُدْخَلَ فِي حَجَّتِي الْعَامَ أَبِي أَوْ بَعْضَ أَهْلِي
فَنَسِيتُ فَقَالَ عليه السلام الْآنَ فَأَشْرِكْهَا.^۱

شخصی به امام صادق عليه السلام عرض کرد: «فدایت شوم! قصد
داشتم پدرم و بعضی از کسانم را در حج امسال شریک نمایم،
اما فراموش کردم». حضرت فرمود: «هم‌اکنون آنها را شریک
کن».

در مجموع و با توجه به روایات وارد شده در این باره و وجود سیره
مستمره متشرعه، می‌توان جواز اهدای ثواب زیارت و نیز نماز زیارت را
پذیرفت؛ خصوصاً وقتی که زیارت و نماز، تطوعی باشد.^۲

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۲۰۴.

۲. البته درباره عبادات واجب، به‌ویژه نمازهای واجب از جانب شخص زنده، چه استیجاری و چه
تطوعی، اشکال شده است که از بحث ما خارج می‌باشد و بررسی اقوال و ادله در این باره،
مجال دیگری را می‌طلبد.

کتابنامه

* قرآن کریم

* مفاتیح الجنان، شیخ عباس قمی

۱. الأراضی - مجموعة دراسات و بحوث فقهية إسلامية، محمد اسحاق فیاض کابلی، چاپ اول، قم، دار الکتب، ۱۴۰۱ ه.ق.
۲. إرشاد العباد إلى لبس السواد على سيد الشهداء و الائمة الأمجاد، سيد ميرزا جعفر طباطبایی حائری، چاپ اول، قم، چاپخانه علمیه، ۱۴۰۴ ه.ق.
۳. استفتاءات جدید، جواد بن علی تبریزی، چاپ اول، قم.
۴. استفتاءات جدید، ناصر مکارم شیرازی، چاپ دوم، قم، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۴۲۷ ه.ق.
۵. استفتاءات، محمد تقی بهجت فومنی گیلانی، چاپ اول، قم، دفتر حضرت آیت الله بهجت، ۱۴۲۸ ه.ق.
۶. اسرار الحكم فی المفتوح و المختتم، مولی هادی بن مهدی سبزواری، چاپ اول، قم، انتشارات مطبوعات دینی، ۱۴۲۵ ه.ق.

٧. إشارة السبق إلى معرفة الحق، على بن حسن بن ابي المجد حلي، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامي وابسته به جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ١٤١٤ هـ.ق.
٨. الإشراف في عمارة فرائض أهل الإسلام، محمد بن محمد بن نعمان عكبري (شيخ مفيد)، كنگره جهاني هزاره شيخ مفيد عليه السلام، ١٤١٣ هـ.ق.
٩. إصباح الشيعة بمصباح الشريعة، محمد بن حسين قطب الدين كيدري، چاپ اول، قم، مؤسسه امام صادق عليه السلام، ١٤١٦ هـ.ق.
١٠. الإقبال بالأعمال الحسنة (ط - الحديثة)، رضی الدين على سيد بن طاووس، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبليغات اسلامي حوزه علميه قم، ١٤١٥ هـ.ق.
١١. إيضاح الفوائد في شرح مشكلات القواعد، محمد بن حسن بن يوسف حلي (فخر المحققين)، چاپ اول، قم، مؤسسه اسماعيليان، ١٣٨٧ هـ.ق.
١٢. بحار الانوار، محمدباقر مجلسي، چاپ دوم، بيروت، ١٤٠٣ ق.
١٣. البلد الأمين و الدرع الحصين، ابراهيم بن على عاملي كفعمي، چاپ اول، بيروت، مؤسسه اعلمي، ١٤١٨ هـ.ق.
١٤. البلد الأمين و الدرع الحصين، ابراهيم بن على عاملي كفعمي، چاپ اول، ١٤١٨ هـ.ق.
١٥. البيان، محمد بن مكى عاملي (شهيد اول)، چاپ اول، قم، محقق، ١٤١٢ هـ.ق.
١٦. تاريخ المدينة، ابن شبه، قم، دارالفكر، ١٤١٠ هـ.ق.
١٧. تحرير الوسيلة، سيد روح الله موسوي خميني (امام خميني)، مترجم: على اسلامي، چاپ ٢١، قم، دفتر انتشارات اسلامي وابسته به جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ١٤٢٥ هـ.ق.
١٨. تحفة الأبرار الملتقط من آثار الأئمة الأطهار، سيد محمد باقر شفتي گيلاني، چاپ اول، اصفهان، انتشارات كتابخانه مسجد سيد، ١٤٠٩ هـ.ق.

۱۹. تحفه رضویه، مولی محمد مهدی بن ابی ذر نراقی، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۲۶ ه.ق.
۲۰. تذکرة الفقهاء، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (علامه حلی)، چاپ اول، قم، مؤسسه آل‌البتیة، ۱۳۸۸ ه.ق.
۲۱. تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، محمد اسحاق فیاض کابلی، چاپ اول، قم، انتشارات محلاتی.
۲۲. التعلیقہ علی المکاسب، سید عبدالحسین لاری، چاپ اول، قم، مؤسسه المعارف الإسلامیة، ۱۴۱۸ ه.ق.
۲۳. تفسیر قمی، علی بن ابراهیم قمی، قم، دارالکتاب، ۱۳۶۷ ه.ش.
۲۴. تفسیر کوثر، یعقوب جعفری، بی‌جا، بی‌تا.
۲۵. تفسیر نور الثقلین، عبد‌العلی بن جمعه عروسی حویزی، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ه.ق.
۲۶. تقدم نماز زیارت در زیارت از بعید، میرسید احمد علوی عاملی، چاپ اول، اصفهان، انتشارات مرکز تحقیقات رایانه‌ای حوزه علمیه اصفهان، ۱۴۲۹ ه.ق.
۲۷. تنقیح مبانی العروة - کتاب الطهارة، جواد بن علی تبریزی، چاپ اول، قم، دار الصدیقة الشهیدة، ۱۴۲۶ ه.ق.
۲۸. تهذیب الاحکام، ابو جعفر محمد بن حسن طوسی، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الاسلامیة، ۱۴۰۷ ه.ق.
۲۹. توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، سید روح‌الله موسوی خمینی، چاپ هشتم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۴ ه.ق.
۳۰. توضیح المسائل، سید روح‌الله موسوی خمینی (امام خمینی)، چاپ اول، قم، ۱۴۲۶ ه.ق.

۳۱. جامع الأحكام الشرعية، سيد عبدالأعلى سبزواری، چاپ نهم، قم، مؤسسه المنار.
۳۲. جامع الأحكام، لطف الله صافی گلپایگانی، چاپ چهارم، قم، انتشارات حضرت معصومه علیها السلام، ۱۴۱۷ ه.ق.
۳۳. جامع الخلاف و الوفاق، علی مؤمن قمی سبزواری، چاپ اول، قم، زمينه سازان ظهور امام عصر علیه السلام، ۱۴۲۱ ه.ق.
۳۴. جامع الشتات فی أجوبة السؤالات، ابوالقاسم بن محمد حسن میرزای قمی گیلانی، چاپ اول، تهران، مؤسسه کیهان، ۱۴۱۳ ه.ق.
۳۵. جامع المدارك فی شرح مختصر النافع، سيد احمد بن يوسف خوانساری، چاپ دوم، قم، مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۰۵ ه.ق.
۳۶. جامع المسائل، محمد تقی بهجت فومنی گیلانی، چاپ دوم، قم، دفتر معظم له، ۱۴۲۶ ه.ق.
۳۷. جامع المقاصد فی شرح القواعد، علی بن حسین عاملی کرکی (محقق ثانی)، چاپ دوم، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۴ ه.ق.
۳۸. جامع عباسی و تکمیل آن، بهاء الدین عاملی (شیخ بهایی) و نظام الدین محمد ساوجی، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۹ ه.ق.
۳۹. الجامع للشرائع، یحیی بن سعید حلّی، چاپ اول، قم، مؤسسه سيد الشهداء العلمية، ۱۴۰۵ ه.ق.
۴۰. الجواهر الفخرية فی شرح الروضة البهية، قدرت الله وجدانی فخر، چاپ دوم، قم، انتشارات سماء قلم، ۱۴۲۶ ه.ق.
۴۱. جواهر الکلام فی ثوبه الجديد، محمد حسن نجفی، چاپ اول، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بيت علیهم السلام، ۱۴۲۱ ه.ق.

۴۲. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، محمدحسن نجفی، چاپ هفتم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ ه.ق.
۴۳. حاشیه المکاسب، میرزا محمد تقی شیرازی، چاپ اول، قم، منشورات الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ه.ق.
۴۴. الحاشیه علی مدارک الأحکام، محمد باقر بن محمد اکمل بهبهانی، چاپ اول، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۹ ه.ق.
۴۵. الحج فی السنة، معاونت آموزش و تحقیقات بعثه مقام معظم رهبری، چاپ اول، قم، نشر مشعر، ۱۴۱۷ ه.ق.
۴۶. حج و عمره در قرآن و حدیث، محمد ری شهری، مترجم: جواد محدثی، چاپ اول، قم، نشر مشعر، ۱۴۲۸ ه.ق.
۴۷. الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، یوسف بن احمد بن ابراهیم آل عصفور بحرانی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۵ ه.ق.
۴۸. خاتمة المستدرک، میرزا حسین محدث نوری، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۷ ه.ق.
۴۹. الخلاف، ابو جعفر محمد بن حسن طوسی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۷ ه.ق.
۵۰. خلل الصلاة و احکامه، مرتضی بن عبدالکریم حائری یزدی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۰ ه.ق.
۵۱. الدر المنضود فی معرفة صیغ النیات و الإیقاعات و العقود، علی بن علی بن محمد بن طی فقعانی، چاپ اول، قم، مکتبه العلمیه امام العصر علیهم السلام، ۱۴۱۸ ه.ق.

۵۲. الدر النضید فی الاجتهاد و الاحتیاط و التقليد، سید محمد حسن مرتضوی لنگرودی، چاپ اول، قم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۱۲ ه.ق.
۵۳. الدرر النجفیه من الملتقطات الیوسفیه، یوسف بن احمد بن ابراهیم آل عصفور بحرانی، چاپ اول، بیروت، دار المصطفی لإحياء التراث، ۱۴۲۳ ه.ق.
۵۴. الدلائل فی شرح منتخب المسائل، سید تقی طباطبایی قمی، چاپ اول، قم، کتابفروشی محلاتی، ۱۴۲۳ ه.ق.
۵۵. دلیل تحریر الوسيلة - الوقف، علی اکبر سیفی مازندرانی، چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۴۳۰ ه.ق.
۵۶. ذکرى الشيعة فى أحكام الشريعة، محمد بن مکى عاملی (شهید اول)، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۹ ه.ق.
۵۷. الرسالة الفخرية فى معرفة النية، محمد بن حسن بن یوسف حلی (فخر المحققین)، چاپ اول، مشهد، مجمع البحوث الإسلامية، ۱۴۱۱ ه.ق.
۵۸. رسالة توضیح المسائل، ناصر مکارم شیرازی، چاپ دوم، قم، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۴۲۴ ه.ق.
۵۹. رسالة فى لبس السواد - الأنوار الإلهية، جواد بن علی تبریزی، چاپ اول، قم، دار الصديقة الشهيدة علیها السلام، ۱۴۲۵ ه.ق.
۶۰. رساله توضیح المسائل، جعفر سبحانی تبریزی، چاپ سوم، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۴۲۹ ه.ق.
۶۱. الرسائل العشر، جمال الدین احمد بن محمد بن فهد حلی، چاپ اول، قم، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی علیه السلام، ۱۴۰۹ ه.ق.
۶۲. الرسائل الفقهية، (محمد) اسماعیل خواجویی خاتون آبادی مازندرانی، چاپ اول، تهران، دار الكتاب الإسلامی، ۱۴۱۱ ه.ق.

۶۳. رسائل فقهية، مرتضى بن محمد امين انصارى دزفولى (شيخ انصارى)، چاپ اول، قم، کنگره جهانی بزرگداشت شيخ اعظم انصارى، ۱۴۱۴ هـ.ق.
۶۴. رسائل فيض كاشانى، محمد محسن ابن شاه مرتضى فيض كاشانى، چاپ اول، تهران، مدرسه عالی شهيد مطهرى، ۱۴۲۹ هـ.ق.
۶۵. رسائل و مسائل، مولی احمد بن محمد مهدی نراقی، چاپ اول، قم، کنگره نراقیین ملامهدی و ملااحمد، ۱۴۲۲ هـ.ق.
۶۶. الروضة البهية فى شرح اللمعة الدمشقية، زين الدين بن على عاملی (شهيد ثانی)، چاپ اول، قم، ۱۴۱۰ هـ.ق.
۶۷. رياض المسائل، سيد على بن محمد طباطبایى حائرى، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت عليه السلام، ۱۴۱۸ هـ.ق.
۶۸. زاد المعاد - مفتاح الجنان، محمدباقر مجلسى، مترجم: اعلمى، چاپ اول، بيروت، ۱۴۲۳ هـ.ق.
۶۹. الزبدة الفقهية فى شرح الروضة البهية، سيد محمدحسين ترحينى عاملی، چاپ چهارم، قم، دار الفقه للطباعة و النشر، ۱۴۲۷ هـ.ق.
۷۰. الزيارة، عبدالحسين امينى تبريزى، قم، ۱۴۱۷ هـ.ق.
۷۱. سداد العباد و رشاد العباد، حسين بن محمد آل عصفور بحرانى، چاپ اول، قم، کتابفروشى محلاتى، ۱۴۲۱ هـ.ق.
۷۲. السرقة على ضوء القرآن و السنة، سيد شهاب الدين مرعشى نجفى، چاپ اول، قم، انتشارات کتابخانه و چاپخانه آيت الله العظمى مرعشى نجفى رحمته الله، ۱۴۲۴ هـ.ق.
۷۳. سفينة النجاة و مشكاة الهدى و مصباح السعادات، احمد بن على بن محمد رضا كاشف الغطاء، چاپ اول، نجف، مؤسسه كاشف الغطاء، ۱۴۲۳ هـ.ق.

٧٤. سؤال و جواب، علی بن محمدرضا بن هادی (آل کاشف الغطاء)، مؤسسه کاشف الغطاء.
٧٥. سید محمدحسین طباطبایی، قم، مؤسسة النشر الاسلامی، ١٤١٧ هـ.ق.
٧٦. شرح العروة الوثقی، مرتضی بن عبدالکریم حائری یزدی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ١٤٢٦ هـ.ق.
٧٧. شرح فروع الکافی، محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی.
٧٨. شرح نبراس الهدی - أرجوزة فی الفقه، مولی هادی بن مهدی سبزواری، چاپ اول، قم، انتشارات بیدار، ١٤٢١ هـ.ق.
٧٩. شرح نهج البلاغه، ابن میثم بحرانی، چاپ دوم، بی جا، ١٣٦٢ هـ.ق.
٨٠. صحیح مسلم، مسلم النیسابوری، بیروت، دارالفکر، بی تا.
٨١. صراط النجاة، جواد بن علی تبریزی، چاپ اول، قم، دار الصدیقة الشهیدة، ١٤٢٧ هـ.ق.
٨٢. صراط النجاة، سید ابوالقاسم موسوی خویی، چاپ اول، قم، مکتب نشر المنتخب، ١٤١٦ هـ.ق.
٨٣. صراط النجاة، مرتضی بن محمد امین انصاری دزفولی (شیخ انصاری)، چاپ اول، قم، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، ١٤١٥ هـ.ق.
٨٤. صلاة المؤمن، سعید بن علی بن وهب القحطانی، الرياض، مکتبة ملك فهد، ١٤٣١ هـ.ق.
٨٥. الصلاة فی الكتاب و السنه، محمد ری شهری، چاپ اول، بی جا، دارالحديث.
٨٦. عدة الداعی و نجاح الساعی، جمال الدین احمد بن محمد بن فهد حلّی، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العربی، ١٤٠٧ هـ.ق.

۸۷. العروة الوثقی (المحشی)، سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۹ ه.ق.
۸۸. العروة الوثقی مع التعليقات، سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، چاپ اول، قم، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۴۲۸ ه.ق.
۸۹. العروة الوثقی مع تعالیق الإمام الخمينی، سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۴۲۲ ه.ق.
۹۰. العروة الوثقی، سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، چاپ دوم، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۹ ه.ق.
۹۱. عوائد الأيام فی بیان قواعد الأحكام، مولی احمد بن محمد مهدی نراقی، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ه.ق.
۹۲. غایة الآمال فی شرح کتاب مکاسب، محمد حسن بن الملا عبدالله مامقانی، چاپ اول، قم، مجمع الذخائر الإسلامية، ۱۳۱۶ ه.ق.
۹۳. الغایة القصوى فی التعليق على العروة الوثقی - کتاب الإجارة، سید تقی طباطبایی قمی، چاپ اول، قم، انتشارات محلاتی، ۱۴۲۳ ه.ق.
۹۴. الغدير فی الكتاب و السنه، علامه شیخ عبدالحسین امینی، چاپ اول، قم، مرکز الغدير للدراسات الاسلامیه، بی تا.
۹۵. غنیة النزوع إلى علمی الأصول و الفروع، حمزة بن علی حسینی ابن زهره حلبی، چاپ اول، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۴۱۷ ه.ق.
۹۶. فقه الشیعة - کتاب الإجارة، سید محمد مهدی موسوی خلخالی، چاپ اول، تهران، مرکز فرهنگی انتشارات منیر، ۱۴۲۷ ه.ق.
۹۷. فقه الشیعة - کتاب الطهارة، سید ابوالقاسم موسوی خویی، چاپ سوم، قم، مؤسسه آفاق، ۱۴۱۸ ه.ق.

۹۸. فقه العترة في زكاة الفطرة، سيد ابوالقاسم موسوی خویی، چاپ اول، قم، مقرر محترم، ۱۴۱۶ ه.ق.
۹۹. الفقه على المذاهب الاربعه و مذهب اهل البيت عليهم السلام، عبدالرحمان جزیری - سيد محمد غروی - مازح یاسر، چاپ اول، بیروت، دار الثقلین، ۱۴۱۹ ه.ق.
۱۰۰. فوائد القواعد، زين الدين بن على عاملى (شهيد ثانی)، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۱۹ ه.ق.
۱۰۱. الفوائد الملية لشرح الرسالة النفلية، زين الدين بن على عاملى (شهيد ثانی)، چاپ اول، قم المقدسه، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۲۰ ه.ق.
۱۰۲. القصاص على ضوء القرآن و السنة، سيد شهاب الدين مرعشى نجفى، چاپ اول، قم، انتشارات كتابخانه آيت الله مرعشى نجفى رحمته الله، ۱۴۱۵ ه.ق.
۱۰۳. قواعد الأحكام في معرفة الحلال و الحرام، حسن بن يوسف بن مطهر اسدى (علامه حلی)، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۰۴. القواعد الفقهية (بحر الفوائد)، ميرزا محمد حسن بن جعفر آشتیانی، چاپ اول، قم، انتشارات كتابخانه آيت الله مرعشى نجفى رحمته الله، ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۰۵. القواعد الفقهية، سيد حسن بن آقا بزرگ موسوی بجنوردی، چاپ اول، قم، نشر الهادی، ۱۴۱۹ ه.ق.
۱۰۶. الكافي، ابو جعفر محمد بن يعقوب كليني، چاپ چهارم، تهران، دار الكتب الإسلامية، ۱۴۰۷ ه.ق.
۱۰۷. كامل الزيارات، ابوالقاسم جعفر بن محمد ابن قولويه قمی، چاپ اول، نجف، دار المرتضوية، ۱۳۹۸ ه.ق.

۱۰۸. کامل الزیارات، جعفر بن محمد ابن قولویه، چاپ اول، نجف اشرف، ۱۳۵۶ ه.ش.
۱۰۹. کتاب الحج، سید محمود بن علی حسینی شاهرودی، چاپ اول، قم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۰۲ ه.ق.
۱۱۰. کتاب الصلاة، عبدالکریم حائری یزدی، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴ ه.ق.
۱۱۱. کتاب الصلاة، علی بن محمد رضا بن هادی (آل کاشف الغطاء)، مؤسسه کاشف الغطاء.
۱۱۲. کتاب الصلاة، محمد علی اراکی، دفتر معظم له، چاپ اول، قم، ۱۴۲۱ ه.ق.
۱۱۳. کتاب الصلاة، میرزا محمد حسین غروی نائینی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۱ ه.ق.
۱۱۴. کتاب الطهارة، محمد علی اراکی، چاپ اول، قم، مؤسسه در راه حق، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۱۵. کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه، عبدالرحمن الجزیری، بیروت، دارالارقم، ۱۴۱۸ ه.ق.
۱۱۶. کتاب المزار، محمد بن محمد بن نعمان عکبری (شیخ مفید)، چاپ اول، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید رحمته الله علیه، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۱۷. کتاب المناهل، سید محمد مجاهد طباطبایی حائری، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۱۱۸. کتاب نکاح، سید موسی شبیری زنجانی، چاپ اول، قم، مؤسسه پژوهشی رای پرداز، ۱۴۱۹ ه.ق.

۱۱۹. کشف الرموز فی شرح مختصر النافع، حسن بن ابی طالب یوسفی (فاضل آبی)، چاپ سوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ه.ق.
۱۲۰. کشف الغطاء عن مبهمات الشریعة الغراء، جعفر بن خضر مالکی نجفی (کاشف الغطاء)، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۲۲ ه.ق.
۱۲۱. کشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحكام، محمد بن حسن فاضل هندی اصفهانی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ ه.ق.
۱۲۲. کلمة التقوی، زین الدین محمد امین، بصری بحرانی، چاپ سوم، قم، سید جواد وداعی، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۲۳. کلیات راهیابی به موضوعات و مفاهیم قرآن کریم، اکبر هاشمی رفسنجانی و جمعی از محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن فرهنگ قرآن، چاپ دوم، قم، مؤسسه بوستان کتاب قم، ۱۳۸۳ ه.ش.
۱۲۴. کتاب الصلاة، سید محمد محقق داماد یزدی، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۶ ه.ق.
۱۲۵. لغت نامه، علی اکبر دهخدا، انتشارات دانشگاه تهران، ایران، ۱۳۷۳ ه.ش.
۱۲۶. لوامع صاحبقرانی، محمد تقی مجلسی، چاپ دوم، قم، مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۱۴ ه.ق.
۱۲۷. ما وراء الفقه، شهید سید محمد صدر، چاپ اول، بیروت، دار الأضواء للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۲۰ ه.ق.
۱۲۸. المبسوط فی فقه الإمامیة، ابوجعفر محمد بن حسن طوسی، چاپ سوم، تهران، المكتبة المرتضویة لإحياء الآثار الجعفریة، ۱۳۸۷ ه.ق.

۱۲۹. مجله فقه اهل البيت عليه السلام، جمعی از مؤلفان، چاپ اول، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت عليه السلام.
۱۳۰. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، فضل بن حسن امین الإسلام طبرسی، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ه.ش.
۱۳۱. مجمع الرسائل، محمدحسن نجفی، چاپ اول، مشهد، مؤسسه صاحب الزمان عليه السلام، ۱۴۱۵ ه.ق.
۱۳۲. مجموع الفتاوی، عبدالعزيز بن باز، الرياض، مكتبة المورد، ۱۴۲۷ ه.ق.
۱۳۳. محمد باقر بن محمد مؤمن محقق سبزواری، ذخيرة المعاد فی شرح الإرشاد، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت عليه السلام، ۱۲۴۷ ه.ق.
۱۳۴. المختصر من مرشد الأنام لحج بيت الله الحرام، علی بن محمد رضا بن هادی (آل كاشف الغطاء)، چاپ دوم، نجف، مؤسسه كاشف الغطاء - مطبعة الآداب، ۱۴۲۳ ه.ق.
۱۳۵. مختلف الشيعة فی أحكام الشريعة، حسن بن يوسف بن مطهر اسدی (علامه حلی)، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۳۶. مدارك العروة، علی پناه اشتهااردی، چاپ اول، تهران، دار الأسوة للطباعة و النشر، ۱۴۱۷ ه.ق.
۱۳۷. مدارك العروة، يوسف آرام حائری بیارجمندی خراسانی، چاپ اول، نجف، مطبعة النعمان.
۱۳۸. مدارك تحرير الوسيلة، مرتضى بن سيف علی بنی فضل.
۱۳۹. مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، محمد باقر مجلسی، چاپ دوم، تهران، دار الكتب الإسلامية، ۱۴۰۴ ه.ق.

١٤٠. المزار الكبير، محمد بن جعفر حائري مشهدي، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامي وابسته به جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ١٤١٩ هـ.ق.
١٤١. المزار في كيفية زيارات النبي و الائمة عليهم السلام، محمد بن مكى عاملي (شهيد اول)، چاپ اول، قم، مدرسه امام مهدي عليه السلام، ١٤١٠ هـ.ق.
١٤٢. مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام، زين الدين بن علي عاملي (شهيد ثاني)، چاپ اول، قم، مؤسسة المعارف الإسلامية، ١٤١٣ هـ.ق.
١٤٣. مسائل ابن طي - المسائل الفقهية، علي بن علي بن محمد بن طي فقحاني.
١٤٤. المسائل الشرعية، سيد موسى شبيري زنجاني، چاپ اول، قم، مؤسسة نشر الفقه، ١٤٢٨ هـ.ق.
١٤٥. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ميرزا حسين محدث نوري، چاپ اول، بيروت، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ١٤٠٨ هـ.ق.
١٤٦. مستمسك العروة الوثقى، سيد محسن طباطبائي حكيم، چاپ اول، قم، مؤسسة دار التفسير، ١٤١٦ هـ.ق.
١٤٧. مستند الشيعة في احكام الشريعة، مولى احمد بن محمد مهدي نراقى، قم، مؤسسة آل البيت عليهم السلام، ١٤١٥ هـ.ق.
١٤٨. المستند في شرح العروة الوثقى، سيد ابوالقاسم موسوى خويي.
١٤٩. مصباح الزائر، سيد علي بن موسى بن طاووس، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ١٤١٧ هـ.ق.
١٥٠. مصباح الفقيه، آقا رضا بن محمد هادي همداني، چاپ اول، قم، مؤسسة الجعفرية لإحياء التراث و مؤسسة النشر الإسلامي، ١٤١٦ هـ.ق.
١٥١. مصباح المتهدج، ابوجعفر محمد بن حسن طوسي، چاپ اول، بيروت، مؤسسة فقه الشيعة، ١٤١١ هـ.ق.

۱۵۲. مصباح الهدی فی شرح العروة الوثقی، میرزا محمد تقی آملی، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۰ ه.ق.
۱۵۳. المصباح، ابراهیم بن علی عاملی کفعمی، چاپ دوم، قم، دار الرضی (زاهدی)، ۱۴۰۵ ه.ق.
۱۵۴. معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرجال، سید ابوالقاسم موسوی خویی.
۱۵۵. معجم فقه الجواهر، جمعی از پژوهشگران زیر نظر سید محمود هاشمی شاهرودی، چاپ اول، بیروت، الغدیر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۷ ه.ق.
۱۵۶. مفتاح الكرامة فی شرح قواعد العلامة، سید جواد بن محمد حسینی عاملی، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۹ ه.ق.
۱۵۷. مقام الفضل، آقا محمد علی بن وحید بهبهانی کرمانشاهی، چاپ اول، قم، مؤسسه علامه مجدد وحید بهبهانی، ۱۴۲۱ ه.ق.
۱۵۸. المقنعة محمد بن محمد بن نعمان عکبری (شیخ مفید)، چاپ اول، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید رحمته الله، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۵۹. ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، محمد باقر مجلسی، چاپ اول، قم، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی رحمته الله، ۱۴۰۶ ه.ق.
۱۶۰. من لایحضره الفقیه، محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، قم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۶۱. مناسک الحج، محمد اسحاق فیاض کابلی، چاپ اول، قم، انتشارات عزیز، ۱۴۱۸ ه.ق.

۱۶۲. مناسک الحج، محمد فاضل موحدی لنکرانی.
۱۶۳. مناسک حج (وحد خراسانی)، حسین وحید خراسانی، چاپ چهارم، قم، مدرسه الإمام باقر العلوم علیه السلام، ۱۴۲۸ ه.ق.
۱۶۴. مناسک حج و عمره، محمد تقی بهجت فومنی گیلانی، چاپ سوم، قم، انتشارات شفق، ۱۴۲۴ ه.ق.
۱۶۵. مناسک زائر، سید موسی شیبری زنجانی، چاپ اول، قم، شهاب الدین، ۱۴۲۷ ه.ق.
۱۶۶. منتهی المطلب فی تحقیق المذهب، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (علامه حلی)، چاپ اول، مشهد، مجمع البحوث الإسلامية، ۱۴۱۲ ه.ق.
۱۶۷. منهاج الصالحین، جواد بن علی تبریزی، چاپ اول، قم، مجمع الإمام المهدي علیه السلام، ۱۴۲۶ ه.ق.
۱۶۸. منهاج الصالحین، حسین وحید خراسانی، چاپ پنجم، قم، مدرسه امام باقر علیه السلام، ۱۴۲۸ ه.ق.
۱۶۹. منهاج الصالحین، سید ابوالقاسم موسوی خویی، چاپ ۲۸، قم، نشر مدینه العلم، ۱۴۱۰ ه.ق.
۱۷۰. منهاج الصالحین، سید علی حسینی سیستانی، چاپ پنجم، قم، دفتر حضرت آیت الله سیستانی، ۱۴۱۷ ه.ق.
۱۷۱. منهاج الصالحین، سید محسن طباطبایی حکیم، چاپ اول، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۱۰ ه.ق.
۱۷۲. منهاج الصالحین، محمد اسحاق فیاض کابلی.
۱۷۳. منهاج الملة فی بیان الوقت و القبلة، مولی علی یاری غروی، چاپ اول، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی، ۱۴۲۱ ه.ق.

۱۷۴. منهاج المؤمنین، سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی، چاپ اول، قم، انتشارات کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی رحمته، ۱۴۰۶ ه.ق.
۱۷۵. مهذب الأحكام، سید عبد‌الأعلى سبزواری، چاپ چهارم، قم، مؤسسه المنار، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۷۶. المهذب، عبدالعزیز بن براج طرابلسی (ابن براج)، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۶ ه.ق.
۱۷۷. المؤلف من المختلف بين أئمة السلف، فضل بن حسن امین الإسلام طبرسی، چاپ اول، مشهد، مجمع البحوث الإسلامية، ۱۴۱۰ ه.ق.
۱۷۸. موسوعة الإمام الخوئی، سید ابوالقاسم موسوی خویی، چاپ اول، قم، مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئی رحمته، ۱۴۱۸ ه.ق.
۱۷۹. موسوعة الشهيد الاول (الدروس الشرعية في فقه الامامية)، محمد بن مکی عاملی (شهید اول)، چاپ اول، قم، مرکز العلوم و الثقافة الاسلامیه، ۱۴۳۰ ه.ق.
۱۸۰. نجعة المرتاد، محمدرضا آقا نجفی اصفهانی، چاپ اول، اصفهان، مؤسسه فرهنگي مطالعاتی الزهراء عليها السلام، ۱۴۱۶ ه.ق.
۱۸۱. النجعة في شرح اللمعة، محمد تقی شوشتری، چاپ اول، تهران، کتابفروشی صدوق، ۱۴۰۶ ه.ق.
۱۸۲. نجم‌الدین جعفر بن حسن حلی (محقق حلی)، المعتبر في شرح المختصر، چاپ اول، قم، مؤسسه سيدالشهداء عليه السلام، ۱۴۰۷ ه.ق.
۱۸۳. النور الساطع في الفقه النافع، علی بن محمدرضا بن هادی (آل کاشف الغطاء)، چاپ اول، نجف، مطبعة الآداب، ۱۳۸۱ ه.ق.
۱۸۴. هداية الأمة إلى أحكام الأئمة - منتخب المسائل، محمد بن حسن حرّ عاملی، چاپ اول، مشهد، مجمع البحوث الإسلامية، ۱۴۱۲ ه.ق.

۱۸۵. ہدایۃ العباد، سید محمدرضا موسوی گلپایگانی، چاپ اول، قم، دارالقرآن الکریم، ۱۴۱۳ھ.ق.
۱۸۶. ہدی المتقین إلی شریعة سید المرسلین، ہادی بن عباس بن علی بن جعفر (آل کاشف الغطاء)، چاپ اول، نجف، مؤسسہ کاشف الغطاء، ۱۴۲۳ھ.ق.
۱۸۷. الوافی، محمد محسن ابن شاہ مرتضیٰ فیض کاشانی، چاپ اول، اصفہان، کتابخانہ امام امیرالمؤمنین علیؑ، ۱۴۰۶ھ.ق.
۱۸۸. وسائل الشیعة، محمد بن حسن حرّ عاملی، چاپ اول، قم، مؤسسہ آل البیتؑ، ۱۴۰۹ھ.ق.
۱۸۹. وھج الفصاحہ، چاپ اول، بیروت، مؤسسۃ الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۸ھ.ق.